

Naše planine

NAŠE PLANINE

Revija Planinarskog saveza Hrvatske

»Le Nostre Montagne« — Rivista della Federazione Alpina Croata

»Unsere Berge« — Zeitschrift des Kroatischen Bergsteigerbundes

»The Mountains« — Review of the Alpine Association of Croatia

»Nos Montagnes« — Revue de la Fédération Alpine Croate

Izдавач: Planinarski savez Hrvatske

Управа: Zagreb I, Gajeva 2a, telefon 37-316

Уредник: dr. Željko Poljak, Zagreb III., Škrličeva 25/I

Редакциони одбор: prof. dr. Vladimir Blašković, Stjepan Brlečić, Pero Lučić-Roki i dr. Miljenko Rendulić

Izlazi u 6 dvobroja godišnje. Godišnja pretplata za pojedince iznosi 400 Dinara, a za ustanove, društva i poduzeća 1000 Dinara. Cijena pojedinom dvobroju 150 Dinara
Tek. račun 400-73-3-1893

Stamparija »Borba«, Zagreb, Preradovićeva 21

GODINA XIII

SIJEČANJ—VELJAČA 1961.

BROJ 1—2

SADRŽAJ

Stjepan Brlečić: U godini velikog jubileja	1
Prof. dr. Mihajlo Pražić: U potrazi za starim nazivima	3
V. J.: Povratak	6
Ivo Boko: Do »krova Evrope« i natrag	9
Dr. Željko Poljak: Planinarstvo u službi rekreacije	13
Mirko Marković: Šar-planina	17
Ruenzori	35
Petar Lučić-Roki: Piero Ghiglione	47
Dr. Vladimir Blašković: Primjer društvene aktivnosti planinara-seniora	49
Ivana Pauše: Preko Velebita i Paklenice u Novigrad	51

Slika na naslovnoj strani:

Mount Stanley u Ruwenzoriju

Foto: M. Rotšild (15. VI. 1960.)

NAŠE PLANINE

GODINA XIII

SIJEČANJ — VELJAČA 1961.

BROJ 1—2

Uz 20-godišnjicu ustanka

STJEPAN BRLEČIĆ, Zagreb

U godini velikog jubileja

Ova godina je jubilarna. Proslavljamo 20-godišnjicu narodnog ustanka, 20 godina kako je planula prva ustanička puška, da njezin plamen razbukti srca jednog socijalno, ekonomski i politički podjarmljenog naroda i preraste u grandioznu narodnu revoluciju. Jubilej je to onih dana, kada je buknula borba takoreći golorukog naroda, ali naroda koji je Komunistička partija nadahnula mišju ne samo nacionalnog oslobođenja od okupatora nego i mišju socijalnog i političkog oslobođenja, dala mu perspektivu da neće biti povratka na staro i da nakon ustanka i revolucije slijedi novi život dostojan čovjeka.

Dani ustanka, dani kada je čitava Evropa strepila pred »novim poretkom«, kada su i mnogo veći narodi prigibali šiju i prepustili se sudbini, upravo su dani koji će u historiji naših naroda biti upisani najkrupnijim slovima. Jedna mala zemlja, i inače zemlja puntara i ustanika, čiji su narodi vjekovima bili razdvojeni tudinskom vlašću ili nenarodnim režimima, za koju je bilo očekivati, da će uslijed svoje beznačajnosti po broju stanovnika i uslijed lakoće kojom su vlastodršci pokleknuli, pokorno sagnuti glavu i pokorno nositi jarom »übermensch-a«, upravo ta zemlja i njeni ljudi, zapalili su buktinju oslobođilačkog rata na najosjetljivijem mjestu Hitlerove evropske tvrđave. Počinju dani jedne revolucije kakova još u historiji naših naroda nije bila poznata: revolucije kroz koju se narod oslobađa okupatora i ujedno izgrađuje novo društvo, jedan novi socijalni poredak, u čijoj se osnovi nalazi nova narodna vlast – bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Sa prvim ustaničkim puškama započete su prve stranice jedne nove historije naših naroda, čije su stranice pisane krvlju kroz sedam ofanziva, kroz Rudo, na Igmanu, Zelengori, Sutjesci, u Jajcu, Drvaru i na stotinjak nama dragih planina od Alpi, preko Velebita do bosansko-hercegovačkih i crnogorskih planina, zahvativši svaki kutak naše zemlje. Njene stranice su pisane na zasjedanjima AVNOJ-a, na Visu, na biralištima 1945, da se nastave na Vranduku, Željezniku, Jesenicama, Jablanici, Mavrovu i svuda gdje radni narod gradi svoju budućnost. Pisana je naša nova historija na međunarodnim skupovima – pred Ujedinjenim nacijama. Naša se riječ čuje svugdje, gdje treba dati prilog miru i saradnji na ravnopravnoj osnovi među svim narodima svijeta.

U ovoj jubilarnoj godini potrebno je da se sjetimo naše prošlosti, da evociramo uspomene na velike događaje i velike ljude naše revolucije. Potrebno je da se podsjetimo da su u redovima boraca narodno-oslobodilačkog rata bile i hiljade planinara, koji su svoje mirnodobske posjete planinama zamijenili dugim i teškim marševima pod vatrom neprijatelja. Mnogi su od njih dali i svoje živote. Planinari su pronalažili nove puteve kroz planine gdje ljudska noga još nije stupila. Mnogi planinari koristili su poznavanje pojedinih planina za lakše snalaženje u akcijama, pronalaženje prikladih skloništa. Iz mnogih naših pećina upravljalo se našom pobjedonosnom oslobođilačkom borbom. Pojedine planinarske kuće, ukoliko nisu bile razrušene i spaljene, služile su borcima kao bivaci, skloništa za ranjenike ili spremišta. U tim danima, u vrijeme teškog rata, nastali su pojmovi »Sutjeska« i »Zelengora«, pojmovi koje danas poznaje svaki planinar. I baš zbog toga sada nam se u ovoj jubilarnoj godini nalaže kao dužnost, da sakupljamo građu o planinarima borcima i da ističemo njihov svjetli primjer.

U pobjedonosnom završetku rata u našoj zemlji stao je da ključa novi život. Ubroj je obnovljena u ratu opustošena zemlja, da se tada pridje daljnjoj njenoj izgradnji. Sistem narodne vlasti začet u revoluciji prerastao je u sistem narodne demokracije, koji se zasniva na principima društvenog samoupravljanja. Ovi principi sačinjavaju temelj našeg društvenog i političkog uređenja. Sve više građana ulazi u organe upravljanja, postepeno se brišu razlike između građana i vlasti, jer kroz mnogobrojne forme upravljanja upravo oni postaju vlast.

A kako se taj novi život ogledao u našoj planinarskoj organizaciji? Poslije narodne revolucije niču planinarska društva, neka i tamo gdje ih nikada ranije nije bilo. Ona gibanja narodnih masa u toku revolucije, i to ne samo ona u prostornom smislu nego i u svijesti ljudi, ljubav i gordost na sve ono što je partizansko, ponos na ove naše divne planine na kojima su vodene tolike teške borbe, želja da nikada ne budu zaboravljeni beskrajni marševi po kiši, snijegu, ledu i pod bombama neprijateljskih aviona — upravo je to bilo ono što je potaknulo osnivanje mnogobrojnih planinarskih društava gdje ih nikada nije bilo, po mjestancima gdje je nekada vladala patrijarhalnost i gdje je padalo pod osudu »društva« sve ono što bi se uzdiglo iznad onog učmalog i malograđanskog.

I ne samo to. I samo planinarstvo dobiva nov sadržaj. Potreba za rekreativom, želje za prirodom, naročito za našim divnim i beskrajnim planinama, nadopunjaju se sada jednom novom kvalitetom — željom da se upoznaju slavna mjesta narodnooslobodilačke borbe, da se krene tragom partizanskih brigada, »Igmanaca«, proletera, IV i V ofenzive, tragom beskrajnih krvavih borbi, da se upoznaju oni grandiozni spomenici najsvjetlijeg i herojskog razdoblja naše historije. Na nama je da tu želju razvijemo kod našeg mlađeg članstva, da ih naučimo da kroz ove naše planine, kroz upoznavanje slavne historije oslobođilačkog rata učvršćuju ljubav prema svojoj socijalističkoj domovini. Time ćemo vratiti tek jedan dio duga planinarima-borcima.

U poslijeratnoj obnovi i izgradnji popaljene i porušene zemlje, planinari su započeli sa obnovom i izgradnjom planinarskih domova i puteva. Porušeni domovi su obnovljeni, a na mnogim vrhovima, tamo gdje ih nikada nije bilo, niknuli su novi domovi. Novoizgrađeni planinarski putevi vode nas kraj brojnih spomenika narodne revolucije, a mnoge od tih spomenika sagradili su planinari na svojim izletima, marševima i pohodima.

Ovo je godina velikog jubileja – godina obljetnice narodnog ustanka. Neka i naše planinarske akcije budu u tom duhu, neka one budu brojne i posvećene narodnom ustanku. Mi planinari trebamo u ovoj godini i u buduće omogućiti našoj omladini upoznavanje naših lijepih i nama dragih planina, jer time ju uvjek podsjećamo i evociramo im uspomenu na herojske dane naše velike pobjede.

Prof. dr. Mihajlo Pražić, Zagreb

U potrazi za našim starim i najstarijim nazivima

U jednom ranijem članku (vidi »Naše Planine« 1959, 209) upozorio sam na važnost, pa i urgentnost sakupljanja naziva, toponomastičkog blaga, po našim planinama i planinskim krajevima, kojima prijeti, da u najskorije vrijeme iščeznu uslijed razloga, koje sam tom prilikom malo opširnije iznio. U drugom članku (Vidi »Naše Planine« 1960, 250) pokazao sam na nekoliko primjera samo sa Učke, kako sakupljanje toponomastičkog blaga još uvijek može biti zanimivo i truda vrijedno i kako nam može dati dragocjene podatke o životu onoga kraja daleko ispred razdoblja iz sačuvanih najstarijih historijskih podataka. U jednom drugom članku, već poodavno napisanom (Vidi »Hrvatski Planinar« 1940, 99) pokazao sam na toponimu »PLJEŠEVICA« kako naš narod putujući po Dinaridima, pa i dalje od njih, nosi sa sobom ne samo svoj način života, običaje, dijalektalne razlike i fineze, nego i neke standartne toponime, odnosno neka standartna pravila za građu i stvaranje toponimskih elemenata. Sve ovo ukazuje na to, da je pitanje sakupljanja toponomastičkog blaga dođe složeno i danas već otežano, no zato ipak područje, koje će nam dati dragocjenih podataka. Ovaj puta iznijet će samo nekoliko primjera iz Like, ma da odmah moram upozoriti, da i ostala područja u zemlji ne zaostaju po vrijednosti i zanimivosti za onima, koje će sada prikazati.

Sakupljanje toponomastičkog blaga odvija se u okviru osnovnog postulata, a taj je, da treba nastojati sakupljene toponime pojedinoga područja ili kraja svrstati u četiri kategorije i to:

U prvu kategoriju svrstavamo arteficijelne toponime, koji su za toponomastičara bez interesa. To su nazivi, koje su planinari u zadnjih pedesetak godina nadjevali pojedinim vrhovima i gorskim formacijama najčešće po imenima pojedinih istaknutih planinara, odnosno prirodoslovaca. (U Velebitu: Parićev Kuk, Novotnjev Kuk, itd.)

U drugu kategoriju spadaju nazivi relativno recentnijeg porijetla, što znači, da neće biti stariji od dva do tri stoljeća. (U Velebitu: Jerkovića Dolac, Božin Dočić Gornji i Božin Dočić Donji. U području Krčave: Vejinovića Brdo i Ratkovića Osoja).

U treću kategoriju spadaju relativno rijetki nazivi iz ranih stoljeća kršćanstva, a redovno su vezani na predkršćanski kult vatre (Sv. Ilija na Biokovu, Sv. Ilija na Pelješcu, Vidova Gora na Braču i td.)

I konačno u četvrtu kategoriju spadaju nazivi iz predkršćanskih razdoblja, na kojima bi se ovaj puta sa nekoliko primjera malo više zadržao.

Kult vatre vezan nerazdvojno uz kult ljetnog solsticija, nosili su Slaveni sa sobom na svom vrludavom i mnogostoljetnom lutaju, no došavši u ove krajeve, oni su ga ovdje, sigurno nešto modificiranog, zatekli kod ilirskih, predilirskih, japudskih, te čitavog niza drugih plemena, pa i naroda. Taj kult vezali su i starosjedioci, a i nadošli Slaveni za niz toponima, koji su se u ne malom broju sve do danas sačuvali. Svi ti toponimi pokazuju karakteristične zakonitosti i zajedničke osobine.

Ljetni solsticij slavio se kultom vatre u zadnjoj nedjelji mjeseca lipnja, nedjelji najduljega dana, da se umilostive bogovi za dobru i rodnu žetvu. Kult se vršio određenoga dana naveče i u toku dijela noći paljenjem kriješova, preskakivanjem preko kriješova i konačno, bacanjem žrtvenih darova u vatru. Lokaliteti za te obredne svečanosti karakteristični su i uvijek pokazuju dva elementa, koji se veoma oštro jedan od drugoga luče i razlikuju. Evo par primjera!

U području Krbave i njene šire okoline ljetni solsticij proslavlja se na nekoliko mjesta u razmjeru dosta arhaičnom obliku i obujmu sve do pod kraj prošloga stoljeća i ja sam u godinama poslije Prvoga svjetskog rata nailazio još staraca, koji su mi opširno i zorno na pojedinim mjestima opisivali redoslijede takovih svečanih obreda.

Na Krbavskom polju u njegovom gornjem kraju, ispod naselja Hrnjaka kraj Bunića nalazi se u livadama ČAIRIMA (toponim je svakako recentniji, turski), danas već potpuno zapušten dosta slab izvor BRIJESTOV GAJ. Još prije 50 godina bila su oko toga izvora tri lijepa briješta, a predaja kaže, da je sve do LAUDONA, generala Marije Terezije, na tom mjestu i bio pravi gaj od stoljetnih brijestova, koje su vojnici na Laudonovu zapovijed uglavnom posjekli, kada je Laudon, niže u Čairima, dao zasaditi svoj, danas dobro poznati, LAUDONOV GAJ. Brijestov gaj smatran je tada svetim mjestom. Ni u gaju, a ni oko njega nije se smjelo travu kosit, pa ni stoku na pašu puštati, ma da to nije bila nikakova državna branjevina, no »takav je bio red«. Zadnje subote u mjesecu lipnju predveče skupljao se obližnji narod u Brijestov gaj. Svečanost je započinjana time, da se odredivala grupica mladića, koja je imala otići na 2 sata hoda udaljeni ogoljeli vrh CRNOGA VRHA, koji se zove »TUK« (a to nije slavenski naziv!), gdje bi zapalili kriješ. Tek na taj znak sa Tuka, narod bi i u Brijestovu gaju zapalio svoj kriješ, a time bi započelo veselje, pjevanje, igranje oko vatre i preskakivanje vatre. Narod nije znao objasniti, zašto je bilo potrebno, da se vatra kriješa zapali najprije na vrhu Tuka, a tek onda se mogla zapaliti u Brijestovu gaju, no to je bilo nešto »što se mora učiniti«.

Malo poviše Krbavskog polja, kod sela KRBAVICE, na jugozapadnim padinama MRSINJA nalazi se KOLARIŠTE na kome je narod nekada slavio ljetni solsticij. To Kolarište još prije 3—4 decenija imalo je kojih stotinjak starih stabala, među kojima je bilo najviše brijestova. Koncem prošlog stoljeća obred ljetnog solsticija prebačen je na slavu Svetoga Ilike (2. kolovoza) i u tom obliku očuvao se sve do ovoga rata. Stari ljudi iz Krbavice prisjećali su se, da je sa Kolarišta odlazilo nekoliko mladića na vrh MRSINJA, da тамо zapale prvi kriješ. Narod iz Koreničkog polja u obredu ljetnog solsticija obraćao se prema PLJEŠEVICI, no nije išao masovno na sam vrh, nego se skupljao na prijevoju SKIPINI, na jednom zaravanku, koji nosi i danas naziv RUŽICA CRKVA, ma da tamо nema nikakove crkve, niti je nje tamо ikada bilo. Narod osim toga nije znao objasniti zašto se to tako zove. I odande je grupica mla-

dića odlazila na vrh Plješevice da zapali krijes, a onda je tek započinjalo paljenje krijesa kod Ružice Crkve. Taj stari oblik obreda ljetnog solsticija pod kraj prošloga stoljeća je izmijenjen i to tako, da su ga katolici povezali uz slavljenje svetoga Ivana, (24. VI.) a pravoslavni uz slavljenje Vidovdana (28. VI.), no sa tim novim adaptacijama taj stari običaj je sam od sebe, par godina prije sloma stare Jugoslavije ugasnuo.

Istu funkciju malo dalje u lancu Plješivice imao je i OZEBLIN, sa ovećom planinskom livadom ispod njega ZAVJETIŠTEM.

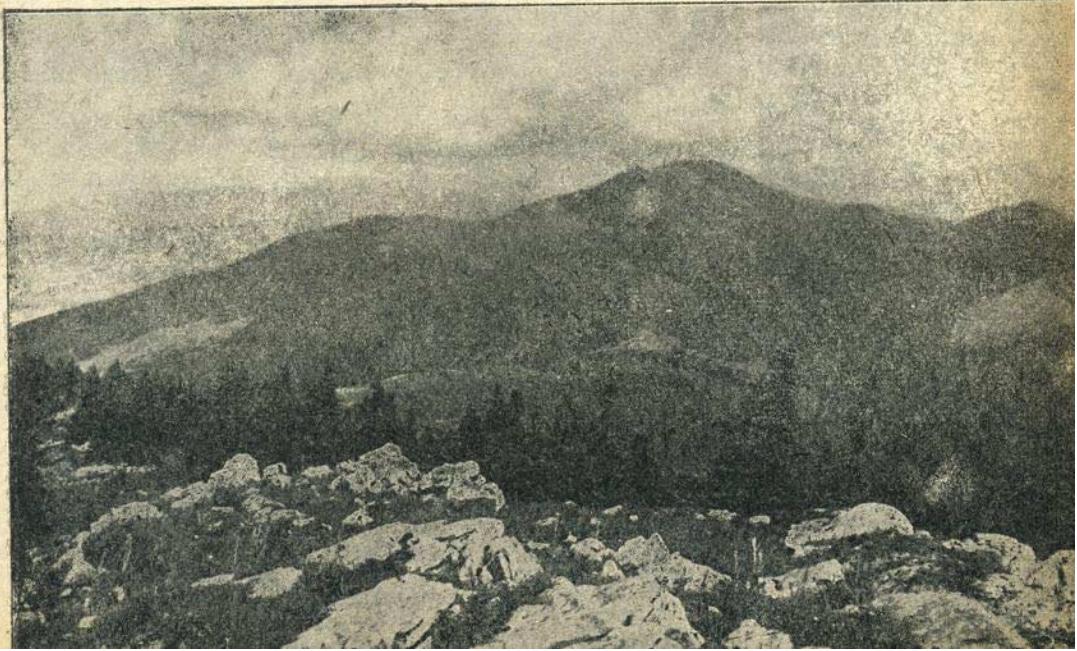
Na OSJEĆENICI krijes se palio na samom platou vrha Osječenice, no narod nije odlazio na sam vrh nego se sakupljao na njegovim padinama, planinskim livadama ispod samoga vrha na OČIJEVU. Kada su planuli krijesovi na naprijed spomenutim vrhovima, mogli su se lijepo vidjeti na čitavom Krbavskom polju, koje je na taj način bilo okruženo svetim plamenom krijesova kao zaštitom od nedaća i zlih godina. Bilo je još nakon Prvoga svjetskog rata na Krbavskom polju starih ljudi, koji su se sjećali toga vijenca ljetnih krijesova.

Dualizam obrednih svečanosti ljetnoga solsticija nužno nas navodi, da je paljenje krijesova na vrhovima starijeg porijetla i da ga treba pripisati starosjediocima, koje je naš narod kod dolaska u ove krajeve zatekao, a naš narod vršio je obrede na prisojnjim mjestima, kraj izvora vode, uz blagi šumor lišća svetoga brijestovog drveća.

Danas više nema nigdje krijesova ljetnoga solsticija, pa ni krijesova prebačenih na sv. Ivana, odnosno na Vidovdan, no zato ima još uvijek dosta naziva, dosta toponima, pomoću kojih ćemo moći osvijetliti po neka još uvijek nejasna pitanja nadiranja Slavena u ova područja, te postepene, veoma spore asimilacije staroga, ovdje zatečenoga življa, njegova načina života i niza njegovih toponima, a to je dovoljan razlog, da se temeljitije posvetimo studiju i sakupljanju toponomastičkog blaga, koje u naše dane tako naglo isčeza.

Lička Plješevica

Foto: Dr. I. Horvat

V. J. (Split)

POVRATAK

Želju sam dugo nosio u sebi. Konačna odluka pala je u »Velebitu«. Momci su naveliko spremali penjački materijal. Bili su pomalo tajanstveni. Pričali su o bivacima, prijećnicama, tumačili radoznalim djevojkama pojedine detalje, a one su razrogačenih očiju slušale teoretske improvizacije i divile se od važnosti alpiniste, koji »na jednom župcu drži sebe i partnerovog partnera, dok njegov partner pravi bivak«.

Nakon tragične Brankove pogibije na Kleku nisam više bio u stijeni. Ne znam što me je natjerala da odjednom priđem društvenom oružaru i zatražim penjački materijal. Da li je to bila želja za povratkom, da li potreba za afirmacijom? Čini mi se, želio sam da se prijatelji zainteresiraju za moje planove i da me priznaju. Ta, ja sam ipak još uvijek penjač, premda već davnو nisam taknuo stijenu.

Materijala sam uzeo dovoljno da svratim na sebe pažnju. Na odlasku iz društvenih prostorija čuo sam Paju: »Ispjeni što dobrog!«

Jedva sam dočekao nedjelju. Žurio sam prema stijeni, zapravo trčao. Baći, moj partner, jedva me je slijedio.

»Što ti je, kuda letiš! začujem za sobom Baćijev glas. Usporio sam korak i pokušao ga navesti na razgovor o penjanju, problematičnim mjestima, tehničkim detaljima. Obuzela me nestrljivost i nemir. Zaželio sam da što prije opet dodirnem stijenu, da u vršcima prstiju osjetim nemir od dodira, da mi člancima prostruji fluid, snažan, magičan, privlačan. No, Baći nije htio prihvati ovu temu. Riješio me se njemu svojstvenim načinom: »Pusti, lako ćemo o tome u stijeni raspraviti.« Ljutio sam se na nj, ali njegov mir ništa nije moglo pokobati.

Stigli smo do stijene. Osjetio sam njenu blizinu, krv mi je počela življe kolati. Nakon mnoga vremena, opet sam oči u oči sa stijenom. Baći je neza-

dovoljno gundajući razmotavao uže. Za brinjavao ga je lagani decembarski maistral.

— Slušaj, naprtnjače danas nosimo sa sobom! Treba se navikavati. Tko zna? Jednog dana... — nasmijao se, a na licu mu se zrcalila nepritajena želja. Zatim je nastavio:

— Težu će nositi drugi u navezu. Žrijeb će odlučiti. Što si, par ili nepar?

— Nepar, k'o i uvijek.

Dobio sam. Prihvatio sam konačno stijenu. Prvi zahvat i njegovo »Sretno!« podsjetili su me na ranije zajedničke uspone. Volio sam s njime penjati.

Prsti i pogled uvukli su me u priječnicu. Pokušao sam je izbjegići, ali sam stao gubiti oprimke na glatkim pločama i »odlijepio« se od stijene. Dočekao sam se na gredini, srećom bez posljedica. Izmijenili smo mjesta u navezu i ja sam preuzeo naprtnjaču. On je pošao pravo preko prevjesa. Uže mi je teklo kroz dlanove, polako, ali neprekidno. Nisam trebao čekati dugo na njegov signal:

— Pusti osiguranje!

Naprtnjača mi je zadavala poteškoće.

— Da je ostavimo pod stijenom — upitao sam molečivim glasom.

— A kako ćeš poslije do nje?

— Ne brini, znam lagani silaz tamo lijevo.

Promrmljao je nešto u znak privole. Penjao sam dalje za njim ne vodeći mnogo računa o estetici. I protiv svog ranijeg običaja, često sam upozoravao: »Španaj!« Počeo sam žaliti što sam ušao u stijenu. Nevjerojatnom brzinom počeo sam gubiti povjerenje u vlastite sposobnosti. Visio sam bespomoćno, bezidejno, na glatkoj prevjesnoj ploči. Zurio sam gore prema Baćiju. Nešto mi je objašnjavao, ali ga nisam uopće slušao. Jedina misao bila mi je, da se dohvatom spasonosne police. Čini mi se, da me je Bać formalno izvukao užetom. Ne sjećam se više tačno.

I dalje je on penjao prvi. Bilo je jasno da je otpalo moje učešće u rješavanju teškoća. Ruke kao da su mi odrvenile, gubio sam osjećaj za uže. Pustio sam ga da teče kroz mekane, krvave, nesigurne dlanove. S jezom sam pomisljao na tešku naprtnjaču pod ulazom. Sreća da je ne nosim sa sobom! Umor me sve više obuzimao i dovodio u stanje potpune nezainteresiranosti. Prisilni silaz jednako bi me sada radovao kao i izlaz iz stijene. U duši mi je carevalo uvjerenje o besmislenosti penjanja. Sjetio sam se pokojnog Branka. Možda ću i ja danas poginuti. Ali, začudo, pomisao na smrt me nije uplašila. Tako bi barem teškoće prestale! Opazio sam strvinare u zraku. O, kako bi bilo da...

— Pazi!

Fijukalo je pored mene. Začuo sam mukli udarac kamena u dubini.

— Pazi! Pasti ću.

Instinktivno sam povukao uže.

— Ne, ne, ne. Pusti uže!

Nisam shvaćao, da ga barem vidim.

— Padam!

Preplašio sam se. Ponovno sam se sjetio Brankovog smrtnog pada. Zar je ovo kraj? Ne, ipak još bih rado živio. Sjetio sam se odjednom svih neostvarenih želja. Vrijeme i prostor postali su jedno. U toj jednoj jedinoj, ali prokleto dugoj sekundi, tražio sam mogućnost spaša. Sjetio sam se da sam član službe spasavanja u planinama i odjednom se zastadio svog straha. Primorao sam

se da ga prezrem i da spasim i sebe i svog prijatelja s kojim sam vezan na istom užetu. Bio bi neiskren, da kažem: prijatelja, a onda sebe.

Strvinari su letjeli sasvim blizu nad nama i graktali. Stao sam se penjati prema Baćiju, što dalje to pribraniji. Našao sam ga već na sigurnom mjestu. Postao je raspoložen. Pričao je o padu i o svojoj neopreznosti. Mislima ga nisam pratio. U meni se javio onaj stari mislilac. Prepustio sam se kontempliranju i želji za analiziranjem. Misao, koja me progonila za vrijeme čitavog uspona, dobila je napokon svoju konačnu formu. Odjednom mi je postalo jasno, zašto sam poslije Brankove smrti prestao penjati. Sada mi je uzrok posve jasan i moram ga priznati samome sebi. Bio je to strah! Strah je bio uzrok, da sam okrenuo leđa nečemu što je bilo jače od mene, strah, a ne misao na nesavladive teškoće. Danas sam krenuo u stijenu upravo zato, da taj strah potisnem. Ali ja sam se opet prestrašio. Strah je likovao u novoj pobedi nuda mnoma. Misao na Pajin ispraćaj: »Ispjenji što dobrog!«, tjerala me u očaj. Nasmijao sam se s gorčinom, a u sebi plakao nad svojim neuspjelim povratkom. Nisu mi pomogle ni Baćijeve poredbe s detaljima iz Jalovčevog »Comicija«, ni činjenica da je naš današnji uspon prvo ponavljanje prvenstvenog uspona. Jedina utjeha bila mi je, da sam za sobom izbjiao klinove, za razliku od mog prethodnika iz prvenstvenog uspona koji je u stijeni ostavljao i klinove i karabinere.

Sada, kad sam bio načistu sa samim sobom, kada sam jasno spoznao gdje je moja slabost, probudila se u meni želja, da barem jednu dužinu uzeta ispenjem kao prvi. Stajali smo pred posljednjom dužinom, pred posljednjom mojom šansom. Još uvijek nisam bio dovoljno odlučan. I posljednjoj šansi okrenuo sam leđa. Baći je kao i obično krenuo mirno, staloženo, i ubrzo se začuo radosni poklik umornog prijatelja: »Vani sam!«. Krenuo sam. Uže oko mog pojasa, čiji je kraj bio u Baćijevim rukama, davalо je potpunu sigurnost. Još uvijek nije bilo kasno. Zadnji je čas da zadam posljednji udarac strahu i da steknem prijašnje povjerenje u samoga sebe. Preda mnom nalazi se zadnji prevjes. Pokušat ću uživati u zahvatima izlaznog prevjesa, usrećiti se »Pirovom pobjedom«. S mojih ustiju ne smije se oteti poklik: »Pritegni uže!« Gotovo svuda po tijelu osjećao sam bolove, ali duboko iz duše širila se toplina, nadimala mi grudi. Nisam više osjećao straha. Bilo mi je jasno da sam pobijedio. Vratio sam se mojim stijenama. Na zadnjem prevjesu dat ću sve od sebe, jer povratak mora biti dostojanstven. Krvavim prstima dohvatio sam stijenu. Ali umor, mekani dlanovi i iznemogli prsti nisu bili u stanju izvesti ono što je um odlučio, a srce, lišeno straha zaželjelo. Još ni danas nisam oprostio svojim prstima na otkazanoj pomoći. Prijateljevom pomoći izišao sam iz stijene. Shvatio je moj jadni, nezavidni položaj i hrabrio me: »Pa ti nisi dug, dugu penjaš. Dobar si ti, bogami, još uvijek si dobar!«.

Bio sam zabavljen samim sobom. Sredivao sam hrpu misli, briga i konstatacija. Nisam svladao stijenu, ali to nije bilo najvažnije. Sada mi je jasno da je najvažnije bilo svladati psihičku prepreku, koja je ležala u meni samome, a to mi je uspjelo u potpunosti. Unatoč fizičke klonulosti, bio sam zadovoljan svojim povratkom stijeni i penjanju. Svi jest o pobredi, pobredi koja je posve unutarnja, izvojevana ne prstima i mišićima, nego misaona i voljna, nadimala mi je grudi i činila me prijatno sjetnim.

Do „krova Evrope“ i natrag

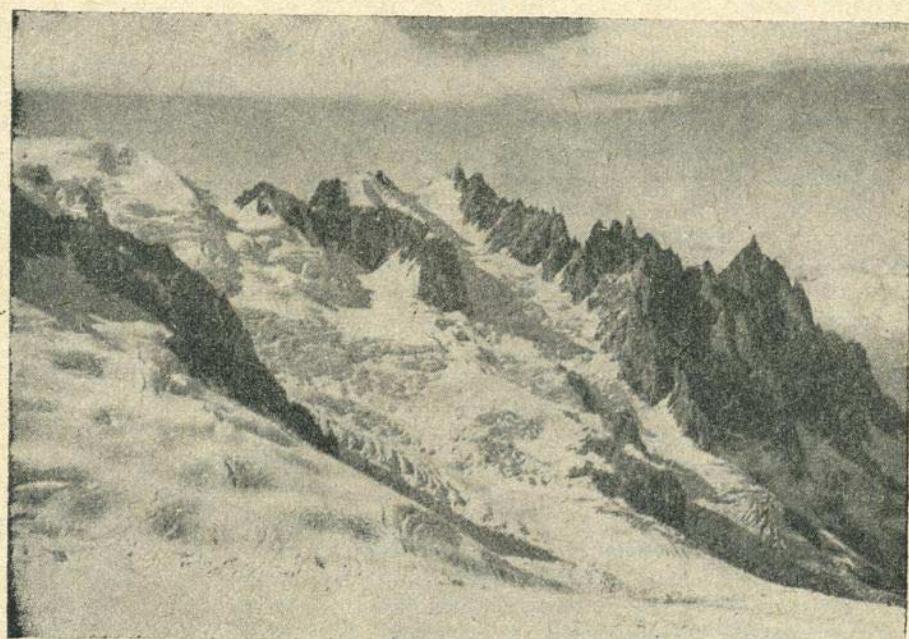
Sestog kolovoza prošle godine grupa od četiri splitskih »mosoraša« krenula je prvi put u historiji dalmatinskog planinarstva na uspješan pohod najvišem vrhu Evrope, vječno snježnom Mont Blancu (4.810 m).

Cilj jednostavno rumori u ušima: Mont Blanc! Jednostavan u predodžbama: bijele snježne padine, glečeri i glečeri, ambisne oštrobide snježne kreste... sve kao u magnovenju, polusnu... I to i Venecija i Milano i Aosta i prvi snježni jezici pod kolima našeg autopolmana na alpskom prijevoju Piccolo San Bernard.

Do nas dopiru nemile glasine: sedmorica talijanskih alpinista, navezani na jedno uže, našli su smrt pod jednim vrhom. Par dana kasnije još jedna loša vijest — na Argentieru, neposredno do Mont Blanca, petorica alpinista prestali su da žive...

Psihoza se podsvjesno uvlači u nas.

St. Gervais — France! Gradić sa sedamdesetak hotela pod samim Mont Blancom. Monsieur Dipon zna, što je turizam. Turizam su hoteli i pansioni prodavaonice suvenira, biće za iznajmljivanje skupih vodiča, kabarei, barovi, banjsko liječenje u običnoj monblanskoj vodi... Kemping za monsieur Dipona zvući samo kao kemping — nužno зло: kosa ledina i troje vrata s natpisima WC. Svuda uokolo posijana obavještenja: »Privatno vlasništvo«, »Čuvaj se psal!«

Aiguille du Gouter

Foto: M. Dragman (1937)

Simpatična stara uzgajivačica cvijeća nudi nam besplatno upotrebu garaže, koju smo već sutradan napustili s »tramvajem Mont Blanc«. Ovdje, kao i u nedalekom Chamonixu, sve je naklonjeno »krovu Evrope«. Vozite se automobilom kompanije »Mont Blanc«, pijete mlijeko »Mont Blanc«, odsjedate u hotelu »Mont Blanc«... Mont Blanc ovdje zvuči kao egzistencija. Ovdje se i profesionalni smiješak mahom šarmantnih prodavačica može nazvati »Mont Blanc«, pa čak i poljupci, izgleda, nose takvo ime, iako se u to nismo uvjerili: sva naša stremljenja usmjerena su k bjeličastoj kupoli, visokoj 4.810 metara.

Dok se vozimo zupčanim tramvajem do 2.000 metara visoke zadnje postaje, svaki ima o čemu da razmišlja, Prevrćem prospekte...

Bitka za Mont Blanc otpočela je neslužbeno onog časa, kad je Jean Jacques Rousseau proklamirao svijetu pomalo naivnu ideju povratka čovjeka prirodi. U Chamonixu – nekadašnjem ekskluzivnom prebivalištu prierskih pustinjaka, oko kojeg se formiralo neugledno seoce – počeli su sredinom 18. vijeka pristizati prvi poklonici orkanskih visova. Njihovi nemirni duhovi, zadojeni prometejštinom, nisu se zadovoljili ugrabljrenom vatrom s Olimpa: monblanski ledeni oganj bijaše za njih tabu, koji treba oskvrnuti i pod cijenu života.

Braća Lis prvi čeprkaju po geološkim formacijama pristupačnih vrhova, a neki Burit uzaludno traga za prilazima monblanskim plećima, iskrivljujući danomice vrat iz doline, nemoćan da premosti ledeni pakao glečera Bossons i Taconne... Zloguki Gigant ostao je nedirnut.

No konačno, 7. kolovoza 1786. godine Chamonixom prođe šapat. Siromašni sakupljač kristala, rođen na rubu jednog glečera, i seoski liječnik Pacard krenuli su k vrhu, s kojeg su sutradan mahali bijelim maramicama.

Današnji osvajači monblanskih visova više ne dobivaju zlatnike. Dapače, oni zlatnike ostavljaju pod monblanskim skloništima, u kojima cijene pjevaju tenorskim glasom: topla voda 140 franaka, čaj 140 franaka, spavanje 710 franaka...

Iskrcali su nas zajedno s teškim naprtnjačama na visini od 2.000 metara u okolišu prekrivenom razlomljenim smedim stijenjem, obavijenim u gustu, neprozirnu magluštinu, koja dobrano otežava orientaciju na nepoznatom nam terenu. Za tri sata laganog hoda prevaljujemo gotovo visinu Mosora do poznatog skloništa – Refuge de Tete Rousse na visini od oko 3.200 metara. Već na 2.500 metara nad morem rekli smo vječnom snijegu »Dobardan!«. On nas je pratio punih osam dana. U skloništu Tete Rousse (300 metara nad Triglavom!) – koji smo mi krstili s »Teta Roža« aludirajući na nekadašnji bife vis-a-vis planinarskog društva u Marmontovoj ulici u Splitu – našli smo tridesetak planinara raznih narodnosti.

Međutim, kako se dan primicao kraju, onako smo mi postajali sve uzne-mireniji. Nekima od nas puls je udarao i do 130 otkucaja u minuti. Štoviše, našem Malcu, kojem inače srce ne prelazi 50 otkucaja u minuti, ubrzani rad bila zadavao je sumnju. No i te smo se brige domala riješili. Pošto smo sutradan ustali, puls je znatno opao, povremeni osjećaj gušenja postepeno je nestajao: postajali smo – kako smo u šali govorili – »jetiji«. Tek preksutra, nakon mnogo krvanja, odlučili smo se, da savladamo jednu od najtežih dionica pri usponu na Mont Blanc – strmi zaledeni greben od Tete Rousse do skloništa Gouter na visini od 3.817 metara. Naporna tri sata uspinjanja s naprtnjačama na ledima, varave nestabilne gromade i vjetar prilične jačine dao nam je do znanja, da je sva sigurnost sadržana u tri pojma: uže, za koje smo navezani, cepin i šiljasti zupci na našim gojzericama, koji bi se neslućeno dobro prijanjali za nesiguran teren. Tog dana išlo je petnaestak planinara istom

rutom, rogo boreći, ali ne glasno, na nekoliko većinom nam nerazumljivih jezika...

U skloništu du Gouter mrak je uskoro legao. Pala je noć...

Prenoćili smo na najvišem alpskom skloništu — Refugeu d'Aiguille du Gouter na visini od 3.817 metara, u kućerku na vrhu strmog grebena, na drugoj od ukupno tri police skupnog ležaja.

Ovo je posljednji punkt pred uspon na sam vrh Mont Blanca, do kojeg ima po lijepom vremenu napornih pet sati hoda po zaledenom snijegu. No, lijepo vrijeme u ovom skloništu očekivali smo puna tri dana. Kroz to vrijeme smo nervozno ispijali skupe čajeve i juhe i grickali posljednje ostatke suhe hrane, s vremena na vrijeme pogledavajući kroz uzani prozorčić na podivljalu stihiju. Zapravo kroz prozorčić se i nije imalo što vidjeti: vidljivost je pala na svega desetak do dvadesetak metara — nebo je bilo bijelo isto kao i svod. Vjetar je dosizao jačinu do 130 kilometara na sat. Po ovakovom vremenu još nitko i nikad nije pokušao da zajaši ovakav vrh, pa nije bilo razloga ni da mi pokušamo...

U međuvremenu oko tridesetak planinara zatočenih u sobici 5×5 metara tih je međusobno rogo borilo, kad li drugog dana »blokade« dopre telefonska vijest, da se na svega 3–4 kilometra od nas surova jedan helikopter sa četvoricom ljudi. Ovu psihozu još više je povećao događaj uvečer, dan prije našeg uspona: 55 godišnja starica došla je s vodičem po teškim vremenskim okolnostima do našeg skloništa s potpuno pocrnjelim prstima na rukama od smrzonitina. Svatko je znao, da ti prsti više nikada ne će biti njeni — amputirat će ih kad stigne u dolinu...

Međutim, 13. kolovoza ujutro oko 7 sati netko je urnebesno povikao: »Ura!« To u ovakovom okolnostima znači: ukazalo se sunce, vjetar je bar donekle opao, snijeg prestao da sipi... I tako je i bilo. Oko tridesetak planinara zatočenih »kao žohari u fenjeru« živnulo je. Počele su pripreme pred uspon.

Ljudi navlače na sebe sve što imaju: debele »vestonke« postavljene paperjem, po dva para rukavica, naočale protiv snježnog sljepila, prihvataju u ruke svemogući cepin, a šiljaste dereze utvrđuju za gojzerice. Potom se izlazi vani, navezuju se po dvojica ili trojica na jedno uže i tog momenta uspon službeno počinje. Međutim, prije početka uspona potrebno je ispričati jednu »caku«...

Naime, nakon što se svih tridesetak planinara raznih nacionalisti spremilo za uspon, najednom je u »skloništu-fenjeru« zavladala grobna tišina. Pogleđivali smo se ispod oka i nijemo očekivali koji će od nas prvi zakoračiti prag skloništa i utrti stazu u skoro pola metra duboki snijeg. Ti očekivani tvrdoglavlci bili su dvojica naših penjača, pa su za njima neposredno u razmaku od pet, šest metara izašli i ostali navezi...

Gazimo »friški« snijeg najprije uz neke oštrobide snježne kreste. S lijeve strane ni pedesetak metara daleko naziru se pukotine omanjeg ledenjaka, dok se s desne strane snježna padina strmoglavljuje tko bi ga znao koliko metara u dubinu... Sunce žeže, ali to podgrijavanje mi i ne osjećamo: temperatura je sigurno nekoliko stupanja ispod ništice. Hoda se vrlo laganim tempom, što više, čak i vodiči poslije tridesetak koraka zastaju i odmaraju se po pola minute. Diše se duboko, srce jakim kontrakcijama tjera krv u gladne žile. S vremena na vrijeme partneri u jednom navezu pitaju jedan drugog za zdravstvenu situaciju i dogovaraju se međusobno isključivo klimanjem glave. Ovdje je uzajamna kontrola i samokontrola od neprocjenjive važnosti. Na visinama iznad 4 hiljade metara kod penjača se pojavljuje neko euforično stanje, koje

je okarakterizirano pretjeranom hrabrošcu, a koja je mnoge stajala glave. Zato, oprez iznad svega...

Poslije puna dva sata hoda stižemo zadihani na prijevoj neposredno ispod vrha Dome du Gouter. Još dvadesetak minuta hoda i stop: kratki zastanak u nenastanjenom skloništu Vallot... Odavde puca divotan pogled na krestu samog vrha Mont Blanca, koja uslijed sve jačeg i jačeg vjetra praši... Zatim jedan izloženi greben, pa još neke sumagličaste misli u nekom polupijanom stanju i začas prođe onih pet sati koliko je potrebno do vrha od skloništa du Gouter...

I konačno san se ostvario: na vrhu smo!

Gledam trojku Španjolaca kako se grle. Dvojica Nijemaca smiju se kroz crne naočari s mosurima leda na bradi. Kamere škljocaju. Vidici se šire na desetke kilometara.

Dva sata poslije podne je. Vjetar vije snagom od blizu stotinjak kilometara na sat i čini se da nitko to ne primjećuje... Sve je nekako svečano, polupijano...

Preostalo nam je još samo jedno: spust sa smiješkom. Jedna mala epopejica službeno je završena: Prvi Dalmatinci osvojili su Mont Blanc!

Planinar na vrhu Mont Blanca

Foto: D. Jakšić (1930.)

Pitanja za diskusiju

Dr. Željko Poljak, Zagreb

Planinarstvo u službi rekreacije

Od prvih početaka organiziranog planinarstva pokušavalo se tom pokretu odrediti mjesto i ulogu u životu suvremenog čovjeka i objasniti smisao planinarskog djelovanja. No premda je prošlo već gotovo čitavo stoljeće od začetka modernog planinarstva, ideološka pitanja ne samo da nisu riješena, nego su dapače svakim danom sve teža, sve više ima novih elemenata koje treba uskladiti sa starim shvaćanjima.

Nema sumnje da *planinarstvo danas nije više ono isto što je bilo u svome početku*. U razvojnim fazama planinarstva i u evoluciji njegove sadržine može se vrlo lijepo pratiti razvitak i napredak čovječanstva, napose utjecaj moderne civilizacije.

Historija planinarstva pokazuje da je taj društveni pokret u svim svojim razvojnim fazama imao uvijek vrlo pozitivno djelovanje kako na planinare tako i na sredinu u kojoj se razvijao. Već u svojim počecima, kada je planinarstvo imalo dobrim dijelom istraživački karakter, afirmiralo se kao korisno i vrlo potrebno. U toj fazi, kada je planinarstvo bilo posve u službi prirodnih nauka, planinar i prirodoslovac bila su dva vrlo usko vezana pojma. To se osobito pokazalo u našoj zemlji, gorovitoj i tada teško prohodnoj. Učenjaci su bili primorani da pješače i da se penju do objekata svojih istraživanja. Da je to doista tako najbolji su nam dokaz imena osnivača HPD-a, sve redom poznatih naučnih radnika. Jasno je da u tom, inače vrlo plodnom razdoblju, nije moglo doći do omasovljjenja.

U našim planinarskim organizacijama početkom ovog stoljeća počele su postepeno sve više prevladavati nove tendencije. S jedne strane bili su to sportski motivi, nikli u Engleskoj, a s druge strane dosta jaka struja, koja je planinarstvo shvatila kao okvir za estetske doživljaje, za proživljavanje lijepoga u planinskoj prirodi. Planine su počele privlačiti, dakle, i iz drugih aspekata, a planinarstvo je novim shvaćanjima modificiralo svoje težnje i metode i znatno proširilo svoj djelokrug.

Nas danas ipak ne može više zadovoljiti jednostrana i uska motivacija planinarskog djelovanja. Naša javnost još uvijek nema realne predodžbe o planinarstvu, o njegovim pravim ciljevima i o suštini, što nije ni čudo kad ni sami planinari ponajčešće nisu na čistu s tim pitanjima, a da ne govorimo o našim organizacijama, koje dolaze svakodnevno u priliku da objašnjavaju i motiviraju potrebu svog rada, bilo kod nadležnih foruma bilo u radu na terenu. Treba konstatirati i priznati da u našoj republici, N. R. Hrvatskoj, kako *danas* stvari stoje, sredina nije najpogodnija za omasovljjenje planinarstva, da razumijevanja ima malo i da se uspjesi postižu vrlo teško. Svjedoci smo novijih pokušaja, koji na pr. putem orientacionih marševa, patrolnih takmičenja i sličnim akcijama nastoje planinarstvu dati novo obilježe i dovesti ga u sklad s našom današnjom stvarnošću, ukazujući na važnost takovog planinarstva u pogledu obrane naših granica i borbenе gotovosti stanovništva i na taj način postići afirmaciju i masovnost. Sposobnost prilagodivanja potrebama suvremenog života pozitivna je crta u razvoju planinarskog pokreta u svijetu, ta evolutivna sposobnost osigurava mu opstanak i omogućava napredak.

Ne samo kod nas nego i u svijetu nisu završena ideološka previranja o suštini planinarstva. Da li se radi o fizičkoj, psihičkoj ili psihofizičkoj djelatnosti? Da li su bitni sportski, naučni, istraživački, estetski, izletnički ili čak avanturički momenti? Da li je suština u svladavanju strmina i osvajanju vrhova ili u boravljenju u prirodi? Da li planinarstvo treba omasoviti ili treba da ostane domenom užeg kruga za to pozvanih ljudi? Na pitanje, tko ima pravo, a tko krivo, što je ideološki na mjestu, a što treba odbaciti, ne treba planinarska organizacija dati dogmatski odgovor, što više, mora biti tako široka da prizna pravo na obstanak svim strujama i da poštuje i pomaže težnje inspirirane i naučnim i sportskim i estetskim i zabavnim, izletničkim i svim drugim motivima. Moramo biti na čistu

s time da ne postoji planinarska ideologija, nego ideologije, da su pod planinarskim imenom skupljene razne težnje, da se planinarstvo ne može usporediti s nogometom ili šahom, gdje je sva djelatnost regulirana pravilima, a cilj im je jedinstven i jasan, i da je planinarstvo kompleksna kulturna pojava, koje ima zajedničko samo područje rada, dok metode i ciljevi mogu biti razni.

Što više, moglo bi se dapaće postaviti pitanje, da li je bitno baš penjanje po planini ili je smisao u odlasku u prirodu uopće, i da li ime planinarstvo ima svoje opravданje. Mi smo to ime naslijedili, ono je postalo tradicionalno i mi ga ne možemo mijenjati, premda nije ni korisno niti daje objašnjenje, ali čemo se lako složiti s prof. Pražićem, koji je u prošlom godištu ustvrdio da bi najbolji i najsvobuhvatniji termin bio »priatelj prirode«. Planinarsko ime je preusko i njegovo ime opravdava jedino činjenica da je priroda često baš u planinama ostala izvan dohvata civilizacije i sačuvana u iskonskom obliku.

Da zaključimo! *Odlazak u prirodu je zapravo jedino zajedničko svim onim heterogenim težnjama koje su se našle zajedno pod planinarskim imenom. Nije bitno svladavanje strmina sa naprtnjačom na ledima. Planinarske organizacije ne trebaju zastupati određenu službenu ideologiju, a još manje dogmu, trebaju ostati tolerantne i svojim članovima jedino ukazivati na bogate mogućnosti koje im planinarstvo pruža s obzirom na raznolik sadržaj rada, a pojedincu samome prepustiti da si izabere ono što mu odgovara s obzirom na lične sklonosti, naobrazbu i fizičke mogućnosti.*

Nakon što smo se osvrnuli na osnovno pitanje, što je planinarstvo, i konstatali da je za nj bitno boravljenje u prirodi, postavlja se drugo pitanje, da li je ono potrebno i zašto je potrebno. Odgovor na ovo pitanje je od osnovne važnosti u svakodnevnom radu naših organizacija, kako u pogledu na afirmaciju kod nadležnih foruma, tako i u radu na omasovljenju. *Okolnosti za razvoj planinarstva u našoj republici nisu povoljne*. S jedne strane NR Hrvatska velikim dijelom nije gorovita, to je jedina republika bez vrhova iznad 2.000 metara, a s druge strane je teškoča u našoj sredini, koja nema ispravne predodžbe o liku planinara, nego ga shvaća onako kako ga prikazuju humoristički listovi, a konačno i sam termin planinarstvo u svakodnevnoj propagandi se pokazuje nekorisnim, jer izaziva neželjene asocijacije (na pr. o neobičnim fizičkim naporima).

Kako, dakle, u našoj sredini objasniti potrebu djelovanja planinarskih organizacija, njihovu važnost i neophodnost, i kako objasniti širokim slojevima pučanstva potrebu za odlazak u prirodu? Koji argument se u današnjoj stvarnosti može najbolje plasirati?

Upravo naša današnjica, koja putem industrijalizacije, putem stalnog povećavanja broja gradskog stanovništva i razvojem civilizacije vodi k općem povišenju životnog standarda, ali ujedno i potrebi sve intenzivnijeg rada, donosi sa sobom jedan termin, koji bi trebao postati najjačim manevarskim oružjem planinarskih organizacija. Taj termin je *rekreacija*. Ona je već kod nas stekla gradansko pravo, priznata je kao opće potrebna i svakodnevno raste u cijeni. *Rekreacija je vrlo blizu planinarstvu, njihova je budućnost zajednička*, vrijeme i razvoj civilizacije rade im u prilog. Čovjek sapet zidovima grada i strojevima fabrika traži oduška, odmora i rekreacije. Nju će naći najlakše upravo u planinskoj prirodi.

Kod gradskih ljudi svih civiliziranih naroda opažamo jako razvijenu težnju za boravkom u prirodi. Izgleda nam gotovo kao paradoks sve veći broj imućnih ljudi pod šatorima u raznim kampovima. Ta težnja je naročito očigledna u milijunskim gradovima (London, Pariz, Beč), gdje na kraju svakog tjedna vidimo pravu seobu naroda. Već u subotu poslije podne stotine hiljada ljudi, čitave rijeke naroda, sa svim raspoloživim prijevoznim sredstvima napuštaju gradove i industrijske centre, odlazeći u planine, šume, na obale rijeaka i jezera u daljinu od stotine kilometara. Da li je to neki instikt ili atavistički nagon nije za nas važno. Važno je da je kod čovjeka razvijena zdrava potreba za suncem, zrakom i vodom, daleko od radnog mjeseta i sredine u kojoj stalno boravi, daleko od svih briga, tijesnih zidova, necistog zraka i gradske vreve. Poznat je primjer Londona, koji se strancu na dan odmora čini kao napušteni grad. Tko god je imao mogućnosti otišao je na weekend, ulice su ostale gotovo puste, lokalni zatvoreni, jer odmor treba da bude potpun.

Naš narod još do nedavna živio je većim dijelom patrijarhalnim životom zemljoradnika, gdje su se teški fizički napor izmjenjivali s periodima dovoljnog fizičkog mirovanja. Taj način života blizak je prirodi i mi smo skloni da mu priznamo izvjesne prednosti pred načinom života modernog čovjeka, sapetog društvenim okvirima, gradskim životom i blagodatima civilizacije. Taj novi način života koji naglo

prodire i u život našeg naroda, donosi uz materijalne blagodati i neke negativne pojave vezane ne samo uz udaljavanje od prirode, nego i uz znatno brži tempo gradskog života. Parola »vrijeme je novac«, koja je potekla iz Amerike, snažno je počela prodirati u život Evropljanina i naročito nakon posljednjeg rata snažno amerikanizirati evropsku civilizaciju. Visoko organizirani način života i visoki životni standard donijeli su i visoki higijenski standard, prestanak velikih epidemija, opadanje tuberkuloze i gigantski napredak medicine i kao rezultat svega toga nevjerojatno produženje ljudskog života. Prema približnim proračunima u antičkom grčko-rimskom svijetu prosječni ljudski život je 20 godina, u Srednjem vijeku oko 25 godina, još danas ljudski vijek u Indiji ne prelazi 30 godina, dok u isto vrijeme život Evropljanina traje preko 50 godina, a stanovnika USA dapače blizu 70 godina. No istovremeno s nestajanjem onih bolesti koje su kao mora stoljećima pritiskivale čovječanstvo, novi način života donio je i nove bolesti, a mnoge bolesti koje su prije bile rijede, sada postepeno osvajaju prva mjesta. No mi ćemo se ovaj puta pozabaviti jednom drugom negativnom posljedicom modernog načina života.

Ljudski individualni uklapljen u današnju modernu ljudsku zajednicu, ako ne želi biti eliminiran, treba se bezuvjetno prilagoditi njenom načinu života, treba se adaptirati tempu suvremenog života između zidova fabrika, instituta i stambenih blokova, sa svakodnevnim obavezama, sa trzavicama, sukobima i raznim prepukama. Savremeni radni proces zahtijeva specijaliziranu mišićnu i nervnu saradnju, kod čega se teret rada sve više prenosi na mozak, jer rad traži stalni napor volje i napetost pažnje. Takav način rada postepeno prelazi u naviku i čovjek se od njega ne može otrgnuti ni nakon radnog vremena. Ova trajna napregnutost prenosi se i u privatni život u obliku stalne brige za što viši standard, što tokom godina može dovesti do kronične psihičke iscrpljenosti. I premda velegradski čovjek iz godine u godinu sve manje radi fizički, sve manje se kreće, a sve više miruje, sjedi i služi se prijevoznim sredstvima, stalno psihičko opterećenje uz pomanjkanje fizičkog kretanja pogoduje raznim oštećenjima organizma, pa tako unatoč povиšenom životnom standardu dolazi do raznih bolesti koje su prije bile rijede. Da nabrojim neke najvažnije od njih: visoki krvni tlak, angina pectoris, srčana kap, moždana kap, čir na želucu, Bazelovićeva bolest i šarena slika neuro-vegetativne distonije počevši od besanice i glavobolje pa do obstipacije. Mi te bolesti danas svrstavamo u posebnu grupu koju nazivamo *bolestima civilizacije*. U civiliziranim zemljama postala je to česta pojava naročito kod ljudi na rukovodećim položajima (»manager disease« — rukovodilačka bolest).

Pitamo se sada, da li ima načina da se spriječe ove negativne pojave koje ugrožavaju život i zdravlje današnjeg gradskog čovjeka. Rješenju tog problema možemo prići na dva načina. Možemo poduzeti mjere na samom radnom mjestu, u toku radnog procesa, no za nas je ovdje važna druga mogućnost a to je odmor nakon rada, jer pravilan odmor danas je najsigurnije sredstvo za sprečavanje bolesti civilizacije i za rekreaciju.

Društvenoj zajednici nije svejedno kako naš radni čovjek provodi svoj odmor, jer o tome dobrom dijelom ovisi njegovo zdravlje, njegov radni efekt i konačno, kvaliteta njegovih proizvoda. Zbog toga društvo i osigurava radnom čovjeku plaćeni odmor, tjedni i godišnji, daje mu povlastice na vožnji, pravo na zdravstvenu zaštitu, troši goleme svote na odmarališta i druge objekte koji služe razonodi, kao što su fiskulturni, planinarski i t. d. A evo kako naš čovjek koristi vrijeme koje mu je osigurano za odmor! U koliko dan odmora ne provede u svom stanu, u krugu svoje obitelji, on odlazi u kino, kavaru ili krčmu, dakle gotovo uvijek u zatvorene prostore, a dragocjeno vrijeme utuče na kartanje, pušenje, uživanje alkohola pa i na pijanječevanje. Naš čovjek još nije počeo sticati ispravne navike za provođenje slobodnog vremena predviđenog za odmor. Još se uvijek tvrdokorno zadržavaju stare navike koje ne spadaju u današnji tempo gradskog života i koje su neracionalne.

Na kojim principima treba provesti odmor, svejedno da li dnevni, tjedni ili godišnji? Kod fizičkog radnika, koji se u radnom procesu služi isključivo snagom svoje muskulature, stvar je jasna. Njegovim stalno napetim mišićima treba odmora, oni se trebaju *relaksirati*, olabaviti, opustiti se. Sjetimo se na primjer kosca, koji se odmara zavaljen u hladovini. Njemu će odmor donijeti nove snage i omogućiti proces rekreacije, to jest, proces obnove radne sposobnosti. No drugačija je stvar sa relaksacijom i rekreacijom kod gradskog čovjeka kod koga dolazi u prvi plan psihički, a ne fizički umor. Relaksirati živčanu napetost potrebno je naučiti. Čovjeku koji radi između četiri zida pogrbljen nad svojim poslom, gdje je radni proces ponajviše vezan uz fizičko mirovanje, potrebna je u fazi odmora fizička aktivnost, kako bi uspostavio ravnotežu i ujedno prekinuo nervnu napetost. Da bi postigao

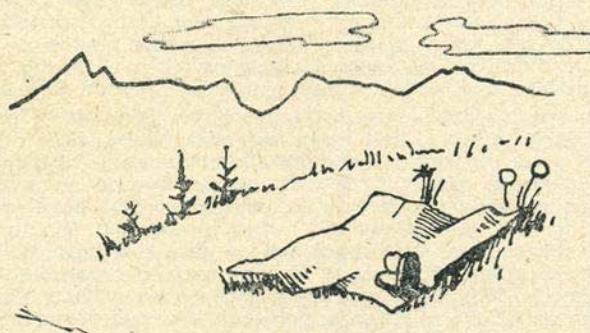
rekreaciju svojih snaga potrebno je da si izabere neku djelatnost, koja odgovara njegovom ukusu i koja će mu donijeti duševno zadovoljstvo i smirenje. Odmor se ovdje neće sastojati od mirovanja, nego od prave fizičke djelatnosti, stoga ovu vrstu rekreacije zovemo *aktivnom rekreativom*. Aktivna rekreativa postala je neophodan pojam u modernom životu. Postoji niz organizacija koje nastoje čovjeku pomoći na tom području: socijalno-medicinske, sindikalne, urbanističke, turističke, sportske i t. d.

U uvjetima naše stvarnosti najšire mogućnosti zdravog, jeftinog i aktivnog odmora pruža nam krasna i bogata priroda naše zemlje. Ona ima tu sretnu okolnost da su njeni gradovi i industrijski centri okruženi lijepim planinama, bujnim šumama i bistrim vodama. Rijetko koji evropski grad se može pohvaliti tako lijepim položajem kao što ga na pr. ima Zagreb. Njegov sjeverni dio isprepliće se s obroncima planine Medvednice, koja se neposredno nad gradom diže u visinu od preko 1.000 metara. Njene guste šume, sunčane proplanke, staze sa dalekim vidicima i planinarske domove, građani još ne znaju dovoljno cijeniti i golemi rekreativni kapaciteti ostaju neiskorišteni. Slična je situacija i s ostalim našim gradovima.

Krajnje je vrijeme da i stanovnici naših gradova i industrijskih centara počnu sticati zdrave rekreativne navike. Na tom području do danas je vrlo malo učinjeno i inicijativa se tek očekuje. A upravo to je područje na kojem planinarske organizacije imaju široke mogućnosti djelatnosti. Odgajanje rekreativnih navika kod radnih masa je rad koji će naići na podršku odgovornih faktora. Tu je budućnost planinarstva, i to je šansa koja se ne smije propustiti, *rekreatija treba postati najmoćnije planinarsko oružje*. Razne srodne organizacije koje imaju dapače manje uslova da se služe imenom rekreatije, baš time postižu uspjeh i afirmaciju. *Planinarstvo je upravo najkompetentnije i njegov oblik rada najbliži onome što se podrazumijeva pod imenom aktivne rekreatije*, bliži na primjer od turizma, za koji kako se danas većinom smatra, nije bitno kretanje i boravak u prirodi, nego putovanje i posjećivanje turističkih mesta i atrakcija.

Što bi dakle bio konkretni zadatak planinarskih organizacija? Potrebno je u prvom redu kod širokih slojeva stvarati naviku za odlazak u prirodu. Treba organizirati izlete ne samo za članove društva, nego i za nečlanove, gdje god je to moguće, na primjer za kolektive raznih poduzeća, sindikalnih grupa i školskih razreda. Izlete treba priređivati pod istim materijalnim uslovima kao i za članove društava. Taj rad treba biti sistematski organiziran i treba obuhvatiti postepeno sve kolektive u mjestu gdje društvo djeluje. Ne može biti mjerilo za uspjeh rada jednog društva broj uplaćenih članarina u toku jedne godine. To primitivno i zastarjelo mjerilo uspjeha često je samo odraz agilnijeg rada društvenog blagajnika ili odraz njegovog društvenog položaja. Mjerilo uspjeha treba da bude stvarni broj izvedenog ljudstva, bez obzira na posjedovanje društvene legitimacije, i stvaranje navike u nekoj sredini da se odlazi u prirodu i osjeća potreba za njom. Naši planinarski domovi ne će tada stajati kao mrtvi kapitali, prazni i nepoznati.

Tu dakle leži danas najaktuelliji zadatak naših organizacija. Treba prestati s uskim gledanjem i poći od širokog aspekta opće koristi. Jedino na taj način će društveni rad biti koristan, a postignuti uspjeh stvaran. Stvaranjem zdravih rekreativnih navika kod širokih slojeva naših građana i osjećajem potrebe za boravkom u prirodi, spontano će biti riješena i pitanja planinarstva: afirmacija, zadobivanje javnog mnenja i konačno masovnost.

Šar-planina

HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Putujući ljeti 1948, 1954, 1955 i 1956 kroz šarplaninsko gorje, toliko su me oduševili ovi slikoviti, mnogostruko zanimljivi planinski krajevi, da sam usporedno s mojim putovanjima čitao i bilježio iz knjiga, tko je tu ranije putovao, što je putem zapazio i o tome pisao. Iz godine u godinu prikupio sam dosta raznovrsnih i zanimljivih bilježaka. Upoznavši se tako i s te strane sa Šar-planinom, dvostruko mi je omiljela. Odlučio sam, da i druge u najkraćim crtama upoznam s ovim gorskim krajem, s njegovom prošlošću i prirodnim osobinama, te da ukažem na one vrijedne, ustrajne, ponekad nažalost zaboravljene pojedince, koji su tu radili, razmišljali i uživali. Moguće će to nekome poslužiti kao poticaj, da se odluči poći u ove krajeve.

KLASIČNI SCARDUS I SREDNJOVJEKOVNI MONTE ARGENTARO

Sar-planinu su poznavali već klasični zemljopisci. Oni je spominju pod nazivima *Scardus*, *Scardus Oros*, *Scordi Montis* ili *Scordus*. Prema Ptolemeju¹ naziv *Scardus* ili *Scordus* nastao je po keltskom plemenu Skordijaca, koji su u rimsko doba živjeli u našoj zemlji, a koje su Rimljani godine 113 prije naše ere pobijedili, negdje u Makedoniji, možda upravo na području Šar-planine. Od Ptolemeja, do sredine 19 vijeka smatralo se prostrano bilo Scardusa za centralni orografski čvor Balkanskog poluotoka, od koga se odvajaju neprekinuti planinski grebeni na zapad do Alpa, na istok, do Crnog mora. Čitav taj planinski masiv nazivao se imenom *Catena Mundi* ili *Catena del Mondo*. Pojedini dijelovi ovog hipotetičkog gorja imali su i svoja lokalna imena. Tako se njegov najviši istočni dio zvao *Haemus*, kasnije *Balkan*. Smatralo se, da je Scardus u čitavom ovom planinskom lancu centralni i najviši masiv. Ovakva predodžba o Šar-planini zadržala se do pred kojih 150 godina.

Položaj Scardusa u odnosu na hipotetičko Centralno Bilo zanimljivo je pratiti na starim kartama². Od naših se geografa ovim radom, osim J. Cvijića³, malo tko pobliže bavio. Prema predodžbi sa Ptolemejeve karte (sl. 1) Centralno Bilo se pruža od Pontusa do Scardusa, a od njega do Singidunuma (Beograda), te desnom obalom Save do Alpa. To je klasična predodžba o rasporedu balkanskih planina, koja se do početka 19 vijeka nije bitno izmijenila. Srednjovjekovna kartografska djela neznatno su utjecala na koncepciju o Centralnom Bilo s karte Ptolemeja. Tako je na karti

¹ O. Kuntz, Die Geographie des Ptolemaeos Galliae, Germaniae, Raetiae, Noricum Pannoniae, Illyricum, Italiae, Handschriften, Text und Untersuchung. Berlin 1923, str. 76.

² Njih su izdali u formi atlasa H. Kiepert, Atlas antiquus, 12 Aufl. Berlin 1901; W. Sieglin, Spruner's Atlas antiquus, Gotha 1895; A. E. Nordenskiöld, Facsimile — Atlas, Stockholm 1889.

³ J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije. S promatrancima u južnoj Bugarskoj, Trakiji, susednim delovima Male Azije, u Tesaliji i Epiru. Knjiga III Beograd 1911 str. 1076—1083; zatim u raspravi Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva. Glas srpske kr. akad. nauka LXIII Beograd 1902.

N. Sophianusa⁴ izdanoj 1552 u Rimu naznačeno južno krilo Scardusa prema Grčkoj, a zove se *Candavia*. Singidunski ogranač na ovoj karti postaje sporednji. Zato se ističe ogranač, koji od Scardusa izlazi kao glavna grana i teče usporedno s jadranskim obalom. Slična shvaćanja nalazimo i na većini karata 16 vijeka⁵. Obično se istočni dio Centralnog Bila zvao *Haemus* i *Orbelus*, centralni čvor *Scardus*, singidunska grana *M. Sardonius*, južna grana *Candavia*, a pojedini dijelovi jadranskog bila *Rebii Montes*, *Albanus Mons*, *Peone Alpes*, *Bertiscus*, *Adrius*, *Bebii Montes*, *Albius*, *Carusadius* i sl. Na nekim kartama javlja se i naziv *Rhodope* južno od Centralnog Bila, kao samostalna planina.

Početkom 16 vijeka, kada se zbog općih prilika u svijetu pojačava trgovачki interes Venecije za krajeve istočnog Sredozemlja, nastaje i značajan preokret u kartografskom predviđanju ovih krajeva. Umjesto klasičnih naziva, koji se brzo gube, počinju se javljati nova, narodna, slavenska, često talijanizirana imena. Novo ime za Šar-planinu postaje *Monte Argentaro*. Ovaj naziv nalazimo 1560 i 1566 na *Gastaldijevim* kartama Grčke, Makedonije i Srbije, zatim na *Camoccijevom* Atlasu (štampanom 1571/72 u Veneciji), *Ortelijevom* Atlasu (izd. 1573 na karti *Graecia*), kao i na mnogim kartama od *Merkatora*⁶. Novo ime *M. Argentaro* za klasični Scardus, nastalo je vjerojatno zbor neupućenosti stranih kartografa, koji su nastojali, da zaboravljene klasične nazive nadomjestite novijim podacima, koji su pristizali preko tadašnjih trgovaca i putnika. Zabuna je vjerojatno nastala zbog krivih izvještaja dubrovačkih trgovaca, koji su u to vrijeme održavali trgovacku vezu s rudnicima srebra u Kratovu, na Kopaoniku. Novom Brdu i Vel. Planini. Ove rudnike često spominju srednjovjekovni putopisci, a njihove gore zovu *Montagna dell' Argento*, *Monte Argentaro* ili *Mont d' Argent*. Obično se pod ovim nazivom razumijevao mjesec Kopaonika, čiji se jedan vrh i danas zove Srebrnica. Međutim su bolje upućeni putopisci znali i za Kopaonik; spominju ga kao *Coponi*, *Copaono*, *Coponich*, *Kopanik* ili *Coparenich*. Talijanski kartografi, ne poznavajući pravo stanje i razlike u odnosu Šar-planine i Kopaonika, uzeli su dopadljivo ime Monte Argentaro sa kopaoničke i novo-brdske oblasti i tim imenom neispravno prozvali Šar-planinu. Tako se od 16 vijeka u zapadnoevropskoj kartografiji klasično Centralno Bilo počelo nazivati u svom središnjem dijelu *Monte Argentaro*.

Mnoge talijanske, francuske i holandske karte 17 vijeka donose i dalje narodna, obično talijanizirana imena. Tako se na *Sansonovim*⁷ kartama Centralno Bilo zove *M. Argentaro ou de Costegnas et du Costegnazzou Catena del Mondo ital.*, *Balkan turc.*, *Cumovica slav.*, *Haemus*. Zapadno od *M. Argentaro* bilježe neke karte nazive *Marinai*, *Baba*, *Paklena*, *M. Denara*, dok prema jugu, mjesto ranije *Candaviae*, dolazi ime *M. Karopnitzé* (Karadžica?). Naziv *Kunovica*, navodno slavensko ime za Šar-planinu spominje *P. Coronelli*⁸. Ovaj poznati kartograf mletačke republike izradio je 1692 svoj

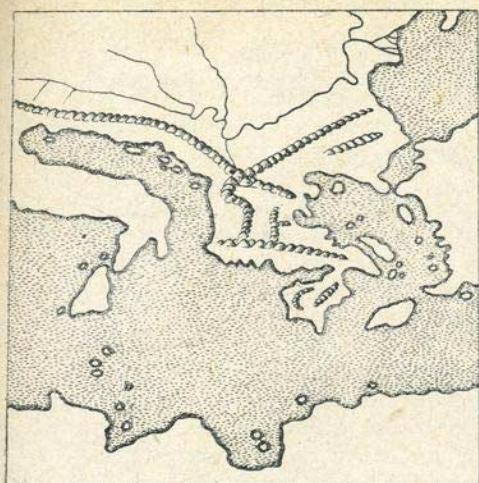
⁴ Original u pariškoj Narodnoj biblioteci. *J. Cvijić* citira (u Osnovama III s. 1077) izdanje u Atlasu *G. Horniusa* iz 1741.

⁵ Na pr. *V. Luchinio* (1558), *P. de Nobilis Formisa* (1558), *Bertelli-a* (1564), *P. Forlani Veronese-a* (1571) itd.

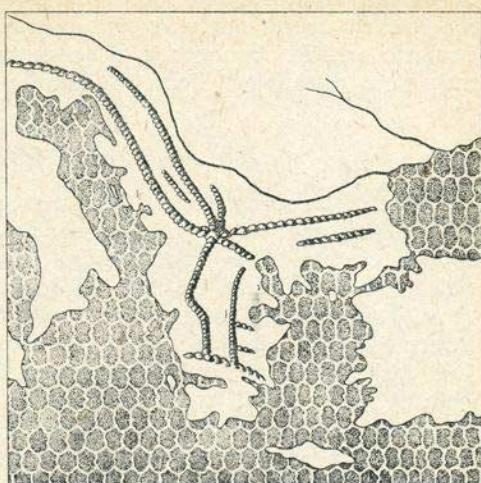
⁶ *J. Cvijić*, *Osnove . . . .* III op. c. str. 1078; — up. i *I. Sindik*, *Fiziogeografski elementi na starim kartama jugoslavenskih zemalja*. *Glasnik Geografskog društva sv. XVI* Beograd 1930, str. 122.

⁷ *G. Sanson*, *Partie septentrionale de la Turquie en Europe*. Paris 1670.

⁸ *P. Coronelli*, *Corso Geographico . . . . Venetia* 1692; dopunjeno izdanje iz 1695 ima naslov *Atlante Veneto*.

Sl. 1. Centralno bilo sa Scardusom prema Ptolemeju (II vijek n. e.)

Sl. 2. Struktura balkanske orografije sa Scardusom prema Mercatoru (1495 g.)

omašni atlas, u kojem ima mnogo detaljnih karata zapadnih dijelova Balkanskog poluotoka. Za Centralno Bilo nalazimo ovdje nazive: *Haemus*, *Monte Argentaro vulgo Lglubotan*, *o de Costegnas e de Cotsegnazzo*, *o Catena del Mondo ital.*, *Balkan tuc.*, *Cumoniza slav.*

U 18. vijeku opada talijanska kartografija. Veneciju zamjenjuju novi kartografski centri u zapadnoj Evropi. Ovi zavodi nemaju interes za prostore Balkanskog poluotoka, kako je to ranije imala Venecija. Stoga se kroz 18. vijek obično kopiraju ranije karte, a iz njih se izostavlja dosta toga što se ranije stvorilo. Za Šar-planinu nalazimo talijanski naziv *Monte Argentaro*, a često i *Scardus*. Ovo vraćanje klasičnoj toponomastici pokazuje očiti manjak interesa zapadne Evrope za zapuštena područja otomanske imperije.

Istom od početka 19. vijeka, zbog izmijenjene političke situacije u svijetu, javlja se jači interes evropskih sila, Rusije, Austrije i Francuske za topografska rekognosciranja evropskog dijela Turske⁹. Tako je počelo da se unapređuje zapušteno geografsko znanje o unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Značajan je napredak u ovom pogledu postignut 1822. izdanjem karte francuskog pukovnika M. Lapisa (*Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles. Paris*), za čiju su sadržinu sabirali podatke oficiri francuskih inženjerijskih jedinica. Ova je karta poslužila 1829 austrijskom generalštabu prilikom izrade *Weissove karte Evropske Turske*. Rusi su 1835 štampali sličnu kartu u redakciji pukovnika Tutikova¹⁰. U pogledu nomenklature spomenute karte imaju vrlo raznovrstan sadržaj, dok u koncepciji orografske strukture Balkanskog poluotoka zadržavaju od ranije ustaljena shvaćanja o pružanju Centralnog Bila. Za središnji čvor se pored označe *Scardus* i *M.*

⁹ V. Haard von Hartenthurn, Die Kartographie der Balkan — Halbinsel im XIX Jahrhunderte. Mitteil. des k. u. k. militär-geographischen Institutes, XXI Bd. Wien 1901 str. 138.

¹⁰ Haard von Hartenthurn, op. c. str. 138; up. Cvijić Osnove III. str. 1081/82.

¹¹ N. Radojičić, Geografsko znanje o Srbiji početkom 19. veka. Posebna izdanja Geogr. društva sv. 2. Beograd 1927 str. 17.

Argentaro upotrebljava ime *Schardagh* ili *Scharta*. Na spomenutoj Weisssovoj karti dolazi naziv *Argentaro oder Srebrnica*. Ovi podaci, a napose zadražavanje antičke koncepcije o orografskoj strukturi balkanskih planina pokazuju vrlo ograničeni domet tadašnjih poznавања planinskih prostora.

PRVI ISTRAŽIVAČI

Planinska unutrašnjost Balkanskog poluotoka bila je na početku 19 vijeka tako nepoznata, da su u njoj bili mogući pronalasci, kao u nepoznatim dijelovima svijeta¹². Ovo međutim ne znači, da ranije od evropskih putnika nije nitko ovuda prolazio. Poznato je, da su već u 16 vijeku presjecali tursku zemlju razni konzularni činovnici i poslanici zapadno-evropskih sila, koji su zastupali interesе svojih vladara na sultanovom dvoru u Carigradu. Ovi stranci, putujući makedonskom zemljom, svračali su prvenstveno pažnju njezinoj historiji. Najviše su se čudili tragovima ranije visoke kulture, u onda podivljanim krajevima. Stoga, u putnim opisima najčešće opisuju ostatke drevnih građevina i njihov historijat. Lice bijedne zemlje i zaplašeno domaće stanovništvo, koje se pred turskim zulumima sklonilo u nepristupačne planinske predjele, nisu ni zamjećivali.

Izvornici znanja o makedonskim planinama do kraja 18 vijeka bili su isključivo vojničke prirode. Njih su sabirale vojničke vlasti evropskih vele-ista, tajno pred turskom upravom. Podaci dobiveni ovim putem bili su nepouzdani, opterećeni nizom izmišljenih i netočnih situacija. Navodno najveće obilje takove građe čuvao je austrijski ratni arhiv u Beču¹³. Ali i pored toga, ne može se iz ničega nazrijeti kvalitet i točnost sakupljenih podataka. Adam von Weingarten, austrijski kapetan, koji se 1820 poslužio građom Kriegsarchiva u Beču za svoj zemljopisni pregled Srbije¹⁴, u osnovi netočno prikazuje položaj i prirodne karakteristike Šar-planine. Ovakvo nam stanje pojačava uvjerenje, da sve do tridesetih godina prošlog vijeka nema nigdje bilo kakvih pouzdanih izvora o veličini, smještaju i prirodnim osobinama ove planine iz autopsije. Sve što se pisalo, bile su tek izmišljene priče.

Isto stanje zatiče četvrti decenij prošloga vijeka. Postojeće praznine i bijele površine na karti Evrope tražile su naglim razvojem prirodnih nauka svoju obradu, svoje pionire. Počasno mjesto u ovome radu stekao je francuski prirodoslovac Ami Boué. Njega opravdano zovu prvim balkanologom, otkrivačem i istraživačem planinskog svijeta Balkana.

Ami Boué potječe iz francuske emigrantske porodice, koja se nastanila u Hamburgu, gdje se on rodio 16 ožujka 1794¹⁵. U Ženevi, Parizu i Edinburgu studirao je medicinu, te se 1817 po postignutom doktoratu odao studiju prirodnih nauka, geologije i botanici. Iza više poduzetih putovanja po raznim zemljama zapadne Evrope, stalno se naselio u Feslau-u kraj Beča. Odavle je 1836–38 poduzeo nekoliko višemjesečnih ekskurzija u turske pokrajine Bosne, Srbije, Crne Gore i Makedonije. Građa s ovih putovanja, dala mu je materijal na čijem je temelju napisao veliko djelo *La Turquie d'Europe*¹⁶. Ovo

¹² N. Radojičić, Geografsko znanje o Srbiji op. c. str. 7.

¹³ A. von Weingarten, Über Serbien. Mit einer Karte. Österreichische militärische Zeitschrift I Wien 1820, str. 62–92, 153–181. (Ovaj rad s kartom priopćio je N. Radojičić u raspravi Gografsko znanje o Srbiji početkom 19. veka).

¹⁴ Autobiographie du Doct. médicin Ami Boué, Vienne 1879; iscrpnu biografiju Bouéa napisao je D. Pilar u Radu JA, knj. 65, Zagreb 1883 str. 180–199.

¹⁵ A. Boué, La Turquie d'Europe I/IV Paris 1840; njem. prijevod, Die europäische Türkei von Ami Boué. 2. Bde. Wien 1889.

epochalno djelo ide među najvažnije izvore o strukturi i prirodnim odošajima balkanskih planina, od kojih većina do njega nije bila ni poznata ni opisana. Poglavlje o geologiji iz istoga djela stampao je kao posebnu ediciju¹⁶. Njoj je dodao koloriranu geološku kartu Evropske Turske, prvi pokušaj davanja pregledne slike o geološkom sastavu Balkanskog poluotoka.

Boué-a su na putu kroz Makedoniju pratili njegovi suradnici, u prvom redu geolog A. Viquesnel¹⁷, zatim prirodoslovci E. Ritter von Friedrichsthal, J. de Montalembert, A. Schwab i K. Branković. Oni su 1836 stigli iz Sandžaka preko Novog Pazara i Peći u Prizren, te se odavle ispenjali na kobiličko sedlo i vrh Kobilice. Iduće, 1837 godine prešli su put Prizren-Skadar, a 1838 put N. Pazar, Rožaj, Plav, Gusinje, Prokletije, Bogë, Skadar. Odavle se Boué sam, bez pratnje zaputio na jug Albanije do Pinda, te se na povratku od Tetova ponovno uspeo na Kobilicu, sišao u Prizren, te se vratio u ishodišnu bazu u Novom Pazaru.

Boué je već 1836, prilikom svojih prvih ekskurzija kroz planinsku unutrašnjost Balkana uvidio, da stvarnost u terenu ne odgovara ranijem shvaćanju o ovim krajevima. Centralnog Bila sa Scardusom u sredini nije mogao nigdje ustanoviti. Svuda je u smjeru S-J nailazio na prikladne saobraćajne prelaze, koji nisu bili, kako se to ranije tvrdilo, zasjećeni u visoke, ledom pokrivenе planine. Uvidjevši stvarnost planinske strukture Balkanskog poluotoka, Boué je 1837 objavio značajnu novost, da Centralno Bilo ne postoji, a Ptolemejeva pretpostavka, da je zabluda i varka¹⁸. U posebno izdanoj sao s karte Evrope Centralno Bilo i Scardus. Novu orografsku stvarnost po Boué-u prenosi 1853 na kartu Balkanskog poluotoka Heinrich Kiepert²⁰. Na ovoj karti svjesno je izbačeno Centralno Bilo. Time je uklonjena zabluda, koja se čudnom sudbinom održala gotovo 2000 godina. Od tada Scardus, M. Argentaro, Gliubotin, ili Šar-planina prestaju biti centralni orografski čvor Balkanskog poluotoka.

Naredni posjetilac Šar-planine bio je njemački botaničar August Grisebach²¹. Pohodom Ljubotena i Kobilice zapada ga dvostruko prvenstvo: bio je tu prvi botaničar, a na vrhu Ljubotena prvi poznati planinar. Na Ljuboten je pošao 15 srpnja 1839 iz Tetova. Trebalо mu je dva dana pješačenja, da stigne pod vrh. Rano u zoru 17 srpnja, još u sumraku, počeo je s uspinjanjem. Stigao je na sam vrh u času izlaska sunca. Otvorio mu se veličanstven razgled, slika koja je rijetka i s vrhova Alpa. Doživljaj ovog razgleda, iz pera Grisebacha najbolje svjedoči, koliko ga se razgled dojmio. Jedva da je itko kasnije uspio, da tako živo i slikovito predoči ovu stvarnost.

¹⁶ A. Boué, *Esquisse géologique de la Turquie d'Europe*. Paris 1840.

¹⁷ Među Viquesnelovim radovima ne nalazimo naročitih novosti o Šar-planini. O njoj je pisao u djelu *Voyage dans la Turquie d'Europe I/II*. Paris 1850/51, te u raspravi *Résumé des observations géographiques et géologiques faites en 1847 dans la Turquie d'Europe*. Bul. d. l. soc. geolog. d. France. II Série T 10. Paris 1852.

¹⁸ A. Boué, *Some Observations on the Geography and Geology of Northern and Central Turkey*. The Edinburgh New Philosophical Journal 1837.

brošuri 1852¹⁹ smatra svoj najveći naučni uspjeh upravo u tome, što je zбри-

¹⁹ A. Boué, *Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe*. Vienne 1852.

²⁰ H. Kiepert, *Generalkarte von der europäische Türkei nach allen vorhandenen Originalkarten und itinerärischen Hilfsmitteln*. Dietrich Reimer, Berlin 1853.

²¹ A. Grisebach, rodio se 17 travnja 1814 u Hannoveru. Iza svršenih studija medicine i botanike u Göttingenu i Berlinu radio je kao red. profesor botanike na sveučilištu u Göttingenu, gdje je i umro 9 svibnja 1879. (v. nekrolog od I. Lengyela u *Természettudományi Közlöny XII*. 1880, str. 495).

Dojmove s putovanja po Šar-planini opisao je Grisebach pod naslovom *Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839*²². U ovom djelu ima mnogo podataka iz botanike, geografije, geologije, etnologije, klimatologije i drugih naučnih disciplina. Isključivo botaničke rezultate objavio je u posebno izdanom djelu²³, u kojem je biljni pokrov JI Evrope nastojao objasniti klimom i sastavom mlađa. U istom je smislu upotrebio promatranja vegetacije Balkanskog poluotoka u svom kapitalnom djelu *Die Vegetation der Erde*²⁴.

Posjetom Boué-a i Grisebacha Šar-planini doznajemo prve izvorne podatke o njezinoj prirodi, stijenama, flori, ljudima i naseljima. Uz to, prema njihovim opservacijama doznajemo i prve podatke o vrhovima, njihovim nazivima i aps. visinama. Saznajemo, da Ljuboten nije najviši šarplaninski vrh, već da prema jugu, u nepoznatom dijelu Šar-planine ima znatno viših vrhova. O ovim vrhovima ni Boué ni Grisebach ne bilježe potanje podatke. Nepoznati su njihovi nazivi, pristupi i izgledi. Draži ovakove *terrae incognitae* postaju od interesa za proučavanje. No ovom se interesu ispriječila dvojaka prepreka. Prvo, ovo je priječila turska vlast, koja je nerado pristajala, da stranci slobodno putuju i istražuju njihovu zemlju. Druga zapreka sastojala se u ličnoj nesigurnosti putnika. Ova nesigurnost postaje značajna upravo u doba iza putovanja Boué-a i Grisebacha, tj. iza 1850. Uto vrijeme dolazi do krvavih sukoba Goranskih stočara na zapadnoj strani Šare i šiptarskih plemena iz oblasti Ljume. Zbog stalnih prepara i puškanja na Šar-planinu se dugo ne usuđuje zaći ni jedan putnik.

SLIJED NAUČNIH ISTRAŽIVANJA

Reljefna i geološka istraživanja Šar-planine po Boué-u, Viquesnelu i Grisebachu nastavlja znatno kasnije J. Cvijić sa svojim suradnicima. Isprrva se ovaj rad odnosio na sam vrh Ljubotena i njegovu užu okolicu. Prve izvještaje o geološkim osobinama Ljubotena pišu J. Žujović²⁵ i V. Petković²⁶. U znatno širim razmjerima iznosi svoje opservacije J. Cvijić²⁷. Njegovi pogledi na reljefnu i tektonsku strukturu Šar-planine, predstavljaju i danas jedini oslonac prilikom detaljnijih geomorfoloških proučavanja ovoga kraja.

Prema Cvijiću, Šar-planinu karakterizira široko svedeno bilo, šarska erozivna ravan. Strane ove ravni blago se spuštaju prema objema susjednim kotlinama, Pologu i Podrimu. Iz osnove, visoke 2000–2100 m, izdižu se rijetki vrhovi. Većina njih nema karakter zupčastih visova. Među stijenama dominantnu ulogu imaju stare (paleozojske), škriljaste stijene. Pretežu kloritni

²² A. Grisebach, *Reise durch Rumelien und nach der Brussa im Jahre 1839*.

2. Bde, Göttingen 1841.

²³ A. Grisebach, *Spicilegium florae rumelicae et bithynicae*. 2. Bde, Brunsvigae 1843/44.

²⁴ A. Grisebach, *Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung*.

2. Bde, Leipzig 1872.

²⁵ J. M. Žujović, Građa za geologiju Stare Srbije. Geol. Analii Balk. Poluostrva II, Beograd 1890.

²⁶ V. Petković, Ekskurzije po Šar planini. Zapisnici Srpskog geol. društva I, Beograd 1900; Geološki odnosi Ljubotena i njegova podnožja. Geol. Analii Balk. Poluostrva knj. VI deo I, Beograd 1903.

²⁷ J. Cvijić, Osnovi, ... op. cit. str. 1074.

škriljci, amfiboliti, metamorfni škriljci i sericitni filiti s umecima mramora. Na najvišim vrhovima očuvani su tragovi ledenog doba. Sa cirkovima počinju sve veće doline. Zbog ovih cirkova najviši dio grebena ima mrežast reljef. U nekim od ovih udubljenja sačuvala su se lednička jezera. Iz cirkova su se spuštali lednici prema otvorenim dolinama. Najveći od tih lednika dug 6–7 km silazio je gornjim dijelom doline Lepenca u župi Sirinića. Njegove morene pokazuju dvije etape otapljanja leda: stariju na visini od 1800 m s jako rastrošenim morenskim materijalom i mladiju na visini oko 1370 m. Ove koncepcije o prirodnjoj osnovi Šar-planine dopunjaju kasnije Cvijićevi učenici R. Nikolić²⁸, T. Smiljanić²⁹ i B. Ž. Milojević³⁰.

Proučavanjem reljefa, tektonike i geologije Šar-planine, zanimali su se i strani istraživači. Osobito su u razdoblju 1912–1918 radili u ovom području njemački, austrijski i bugarski geološki stručnjaci. Sintezu ovih istraživanja iznio je 1924 F. Kossma³¹. Njegova geološko-tektonska karta zapadnog dijela Makedonije ponegdje se znatno razlikuje od ranije Cvijićeve. To je oživjelo od prije načete rasprave o geotektonskim cjelinama Balkanskog poluotoka. Napose oštре kritike doživljuje Cvijićeva³² hipoteza o ulančenosti Dinarida, metohijskom skretanju i izvijanju smjera šarskih direktrisa u smjer SI. Strastan protivnik ovoga mišljenja bio je osobito F. Nopcsa³³. U međuvremenu započeti su radovi na topografskom i geološkom kartiranju. Prvi rad izvode vojni topografski stručnjaci pod komandom pukovnika S. Boškovića, a drugi rad Centralni geološki zavod u Beogradu. Suradnici ovog zavoda M. Ilić i G. Gagarin radili su na sekcijama Kačanik, Gostivar–Kičevo i Prizren i tako u pretežnoj česti osvijetlili šar-planinsku geološku stvarnost.

Petrografska istraživanja Šar-planine otpočinju za Prvog svjetskog rata po bugarskom geologu G. Bončevu³⁴. Ova istraživanja produžuje F. Tućan³⁵ sa suradnicima Lj. Barićem i M. Tajderom. Njima prvima uspijeva, da na Šar-planini nađu na paleontološke ostatke praživota. No pravi cilj višekratnih Tućanovih ekskurzija po Šar-planini sastoјao se u tome, da pokuša odrediti osnovne mineralne sastavine šarplaninskih stijena, te utvrditi njihovu genezu. U ovu svrhu sabran je velik broj uzoraka, koji je podvrgnut temeljитom mikroskopskom istraživanju. Ova su promatranja pokazala kao osnovne mineralne sastavine kremen, sericit, klorit, epidot, plagioklas, te nešto piroksena i biotita. Prema strukturi i sastavama Tućan je i objasnio genezu ovih stijena. One po svemu potječu iz pličih

²⁸ R. Nikolić, Penjanje na Šar planinu. Glasnik Srpskog geografskog društva I, Beograd 1912; Glacijacija Šar planine i Koraba, ibid. sv. I, 1912 i Glas SAN sv. 87 Beograd 1912.

²⁹ T. Smiljanić, O glacijalnim tragovima na Šar planini, Korabu, Krčinu i Stogovu. Glasnik Geografskog društva, sv. XV, Beograd 1929.

³⁰ B. Ž. Milojević, Visoke planine u našoj kraljevini. Posebno izd. Geogr. društva Beograd 1937.

³¹ F. Kossmat, Geologie der Zentralen Balkanhalbinsel. Die Kriegschauplätze 1914–1918 geologisch dargestellt. H. 12 Berlin 1924.

³² J. Cvijić, Die dinarisch-albanesische Scharung. Sitzungsberichte d. k. Akad. der Wissenschaften. Bd. CX. Wien 1901.

³³ F. Nopcsa, Die Geologie von Nordalbanien. Jahrbuch der k. k. geol. R. A. Bd. LV. H. 1. Wien 1905; Geologie und Geographie Nordalbaniens. Geologica Hungarica. Budapest 1929.

³⁴ G. Bončev, Petrografske-mineralne izučavanja u Makedoniji. Sofija 1920. (bug.)

³⁵ F. Tućan, Naučna ekskurzija u Vardarsku banovinu (Kristalaste stijene Šar planine). Ljetopis JA knj. 45 za 1931–32. Zagreb 1933; – isti: Šar planina od Žirnikolice do Koraba. Ljetopis JA knj. 46 za 1932/33. Zagreb 1934.

slojeva litosfere, gdje nema velikog tlaka i visoke temperature. Svi sedimenti ukazuju, da su bili izloženi znatnom jednostranom pritisku, a ponegdje su zapažene i kataklastičke pojave. Među mineralima pretežu individui, koji se razvijaju u onakvim fizičko-kemijskim prilikama, kakove vladaju u epizoni (u zoni jednostranog tlaka), dok kod onih, koji se razvijaju u mezozoni i u katanziji, dolazi isključivo piroksen i biotit. Ovom konstatacijom daje Tućan važan odgovor. U njemu je obuhvaćena cjelokupna bit i geneza litoloških stavina šarplaninskih stijena.

Botanička istraživanja poslije Grisebacha prekinuta su kroz gotovo pet decenija. Istrom 1890 uspijeva bečkom botaničaru I. Dörfleru³⁶ da izade na vrh Ljubotena i sabere tu lijepu zbirku bilja. Na vrhu Ljubotena sabirali su 1905 L. Adamović³⁷ i V. Apfelbeck³⁸, dok južne dijelove Šar-planine obilaze Dimonie, Šoštarić i J. Petrović. Od stranih botaničara Šar-planinu istražuju Madžari i Nijemci (J. Andrasovsky, E. Csiki, Zerny, E. Kümmerle, A. Javorka, I. Dörfler)³⁹. Među njima je značajnu florističku građu obradio J. Bornmüller⁴⁰.

Sistematski je šarplaninsku floristiku, biljnu geografiju i florističku prošlost obradio N. Košanin u svojim mongobrojnim radovima⁴¹. Prema Košaninu, na Šar-planini se jasno izdvajaju visinski kulturno-vegetacijski pojasevi, koji leže jedan iznad drugog. Najniži je pojas bio nekad pokriven miješanom šumom, ali je stradao zbog uništavanja od strane čovjeka. Viši pojasevi pokriveni su grmolikim rašćem i rijetkim površinama šume bukve, jele, smrča i bora. Visinom šumske površine nestaju i rijetko ih gdje ima iznad 1500 m. Iznad ove linije pruža se prostrani pojas suvati. Na njemu osim trava i zeljastog bilja uspijeva jedino borovica. Suvatski pojas na Šar-planini uzima ogromne razmjere. Dužina mu iznosi oko 80 km, a srednja širina oko 5 km. Po površini ovo je najprostranija zona suvati na čitavom Balkanskom poluotoku.

Na polju suvremenih vegetacijskih istraživanja Šar-planine posebno su dragocjena istraživanja I. Horvata⁴² i njegovih suradnika. Prema Hor-

³⁶ I. Dörfler, Vorläufige Mitteilungen über neue albanesische Pflanzen. Verhandlungen der Zool.-botan. Gesellschaft. Bd. XLI. Wien 1891; obradu florističkog materijala publicira R. Wetstein, Beiträge zur Flora Albaniens. Bibliotheca botanica H. 26. 1892.

³⁷ L. Adamović, Reiseskitzen und Eindrücke aus Mazedonien. Wiener Zeitung 1905 Nr. 277.

³⁸ V. Apfelbeck, Bericht über die im Jahre 1905 durchgeföhrte zoologische Reise nach Ost-Albanien in das Gebiet des Schar Dagh. Jahresbericht des nat.-wissensch. Orientverein. Bd. XII. Wien 1905.

³⁹ Additamenta ad floram Albaniæ. Explorationes ab E. Csiki, A. Javorka et E. B. Kümmerle. Budapest, 1926.

⁴⁰ J. Bornmüller, Beiträge zur Flora Mazedoniens. Engler's Botanische Jahrbücher Bd. LIX (1925, str. 286–504); Bd. LX (1926, str. 51–125); Bd. LXI (1928, str. 1–136).

⁴¹ N. Košanin, Šumski četinari na Šar planini i Korabu. Glasnik Srpskog Geografskog društva, sv. I Beograd 1912; – isto na njemačkom ÖBZ. Bd. LXII, Wien 1912; – O vegetaciji severoistočne Arbanije. Glasnik Srpskog Geografskog društva, sv. III, 1914; – Biljni pokrivač planina zapadne i južne Makedonije. Glasnik Srpskog Geografskog društva, sv. VI, 1922; – Geološki i geografski momenti u razviću flore Južne Srbije. Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, Beograd 1924, str. 591.

⁴² I. Horvat, Istraživanje vegetacije planina Vardarske banovine I. Ljetopis JA sv. 47 (1935); II. ibid. sv. 48 (1936); III. ibid. sv. 49 (1937); IV. ibid. sv. 50 (1938) i V. ibid. sv. 51 (1939); – Planinska vegetacija Makedonije u svjetlu suvremenih istraživanja. Acta Musei Macedonici scientiarum naturalium. Tom VI. No. 8. Skopje 1960. Ovaj rad je izvod iz Horvatove opsežne rasprave (u rukopisu) Planinska vege-

vatu šarplaninska vegetacija razlakuje se obzirom na kemijski sastav i svojstva vapnenačke i silikatne podloge. Biljne zajednice na vapnenačkoj podlozi (bazično tlo) pokazuju u poredbi s ilirskim vegetacijskim tipom vrlo identičnu građu, dok zajednice na silikatnoj podlozi (kiselo tlo) karakterizira niz novih endemičnih vrsta, koje pokazuju sličnost s vegetacijskim tipom rodopske zone. Posebnu je važnost prilikom svojih promatranja skrenuo Horvat problemu klimaksa, tj. konačnom stadiju u razvoju šarplaninske vegetacije. U ovu je svrhu bilo potrebno temeljito proučiti čitavi šarplaninski biljni pokrov, usporedo s kakvoćom tla. Ovim napornim radom bavio se Horvat kroz više godina, obilazeći predjele i vrhove na jug sve do Koraba. Pomno ispitivanje vegetacijskog pokrova u odnosu na sastav podloge pokazalo je, da se na dubljim naslagama zemlje iznad vapnenačke podloge gube osjetljive bazifilne vrste, a sve više pretežu acidifilne. U konačnom stadiju, posve pretežu acidifilne vrste. Prema tome, smjer naravne, klimatski uvjetovane sukcesije teče od bazifilno-neutrofilnih zajednica i završava u acidofilnim. Po tome su se neke od današnjih šarplaninskih zajednica posve primakle svom završnom razvojnom stadiju. Time je Horvat riješio u vegetacijskom smislu ono, što je Tučan u uspjelo u petrografском.

Antropogeografska istraživanja vršena su u novije doba uz rubne šarplaninske župe⁴³. Prilike na samoj Šar-planini znatno su slabije istražene i njih tek tu i tamo dotiču pojedini autori. Historičari spominju, da je tu već u antičko doba živjelo mnogo stočara, koji su preko ljeta na visovima pasli svoja stada, a zimu provodili u nižim župskim krajevima. Tradicionalne značajke šarplaninskog stanovništva kao vjekovnih stočara sačuvale su se neznatno izmjenjene sve do naših dana. Znatno veće promjene doživljava etnička struktura. Vrlo rano je oblast Šar-planine zahvaćena albanskim elementom, koji napuštae rubne kotline i župe. Uz albanske doseljenike važnu ulogu ima islam, čiji utjecaj i sukob s kršćanstvom otvara epohu višestoljetnih borbi i zatiranja. Osobito je jak proces islamizacije tokom 18 i 19 vijeka, kada je u znatnoj mjeri asimiliran stari srpski i makedonski elemenat. Specifične, nešto različite prilike, zbivaju se u najvećoj od pet šarplaninskih župa, Gori. Stanovnici ove župe, porijekлом Srbi, prihvatanjem islama uspjeli su, da u znatnoj mjeri sačuvaju svoja etička obilježja i jezik.

Stočarstvo je osnovna grana šarske privrede. Kroz ljetne mjesecce izdižu tu stočari svoja stada na bačevine ili *mandre*. To su ljetni stanovi sa zgradama i torovima za ljude i stoku. Stočarski život i rad bio je tu u prošlosti mahom težak i opasan. Pljačke, prepadi i krađa stoke osobito su zaredali u drugoj polovini 19 vijeka. Sigurnost i miran život remetili su osobito ratoborni Ljumljani. Zbog nastale nesigurnosti domaće se stanovništvo odbija od stočar-

tacija Makedonije. — Od ostalih botaničkih radova za područje Šar planine značajniji su ovi: I. Rudski, O vegetaciji gori OŠljaka. Zap. rus. nauč. inst. sv. 10 Beograd 1934; isti, O vegetaciji planine OŠljaka. Glasnik Hrv. prir. društva sv. XLIX–LXVIII. Zagreb 1929–1936; F. Kušan, Lihenološka istraživanja Južne Srbije. Ljetopis JA sv. 46 (1934); isti, Prilog poznавању flore crnogorsko-albanskih i makedonskih planina. Glasnik Biol sekc. HPD-a ser. II. B. knj. 4/6 Zagreb 1950/52; F. Markgraf, Pflanzengeographie von Albanien. Stuttgart 1932; A. Ade, Ein Ausflug in die Ruduka planina bei Tetovo (Mazedonien) vom 3 VI 1931 mit 5 VI 1931. Fragmenta Balcanica muzei Maked. scient. nat. T. I. No 4. Skopje 1954.

⁴³ M. Kunčov, Gora. Rad (Trudove) Bug. prir. društva I. Sofija 1900; S. Trojanović, Sretečka župa. Zbornik radova posvećen J. Cvijiću. Beograd 1924; M. Lutovac, Privreda Šar-planinske Gore. Glasnik Srpsk. geogr. društva, sv. XXVIII, Beograd 1948; isti, Gora i Opolje. Etnografski zbornik SAN LXIX. Beograd 1955.

renja, priklanja se zemljoradnji, gurbetluku i iseljavanju. Broj stoke se smanjuje, ona se odsada zadržava u neposrednoj blizini naselja. Prilike se smjenjuju tek nadolaskom razdoblja veće sigurnosti. Šar-planina opet privlači brojnija stada, ali njezin tradicionalni stočarski kapacitet naziru tek naši dani, koji u uvjetima intenzivnog stočarskog gazdovanja omogućuju nagli razvoj stočarstva ovog područja.

LJUBOTEN I SPOR OKO NJEGOVE VISINE

Svojim oštrim i simetričnim likom Ljuboten ide među najslikovitije vrhove JI Evrope. Napose imponira motrioci njegova sjeverna strana iz nizine Kosova polja, odakle se on izdiže poput silne piramide. U proljeće i jesen, kada Ljuboten pokriva snježna bjelina, a dolje u nizini cvate šareno cvijeće, privlači on magičnom ljepotom. Osobito za proljetnih večeri, o zalasku sunca, znaju da žare ljubotenska snježišta poput kristala purpurnog sjaja. Tada čitava okolna krajina vidi u Ljubotenu golemi, čudno svjetleći spomenik. Stoga nije čudo, da se o Ljubotenu rano javljaju vijesti. Spominju ga karte, pisana djela, a narod oko Ljubotena pun je priča i legendi o njemu.

Klasični pisci po svoj prilici nisu poznavali Ljuboten, jer ga nigdje u svojim djelima ne spominju. Možda, što nije isključeno, da je Livije mislio na Ljuboten, kada je u svojoj historiji⁴⁴ opisao uspon makedonskog kralja Filipa III na vrh gore *Haemus*. S ovoga vrha, kako to ističe Livije (knj. XL cap. 21 f.), narod priča, da se vide pučine dvaju mora, Dunav i Alpe. Teško je danas pouzdano tvrditi, koja je to planina na koju se ispenjao kralj Filip. Prema imenu Haemus, zaključuje dr. Oster⁴⁵, da bi to mogli biti vrhovi Rile ili Balkana u Bugarskoj. Ali narod oko Ljubotena još i danas vjeruje i tvrdi, da se s njegovog tjemena za vedra dana vidi pučina Jadran-skog i Egejskog mora⁴⁶. Iako ovo ne mora biti istinita činjenica, ona je značajna kao predaja. Ona opravданo dovodi u sumnju misao: nije li moguće vrh Ljubotena bio taj, koji je prije više od 2000 godina (točnije: godine 181 prije naše ere) privukao na sebe jednog dalekog preteču današnjih planinara? Ako je to doista tako, onda Ljuboten ima izuzetan značaj u historiji alpinizma.

Ljuboten je, koliko je dosada poznato, prvi spominjao Coronelli u *Corso Geographico* 1692. On ga zove *Lgliubotan*. Kasnije se ovo ime mijenjalo, te su poznati oblici *Lubogna*, *Gliubotin*, *Glubotan*, *Ljubeten*, *Ljubatrin*, *Ljubatrn*, *Ljubetin*, *Ljubatrn*, *Ljubotin* i konačno *Ljuboten*, kako se danas smatra za ispravno. Značenje i smisao riječi *Ljuboten* nije do danas objašnjeno⁴⁷.

Sudeći po svemu Ljuboten je već narodna predaja zamislila kao najviši vrh Šar-planine. Njegov istureni položaj prema kosovskoj ravnici, odakle se on najbolje ističe, pomogao je, da se već u 18 vijeku poče smatrati za središnju točku Centralnog Bila i najviši vrh na teritoriju Balkana. Takove pret-

⁴⁴ Titi Livii ab urbe condita libri (Edit. Weissenborn u. Müller 2. Aufl. Leipzig 1884)

⁴⁵ Dr Oster, Eine Bergfahrt König Philipp's III von Macedonien im Jahre 181 v. Chr. Zeitschrift des D. u. Oe. Alpenverein. XVIII, München 1886 str. 266.

⁴⁶ Ovu narodnu predaju spominju D. S. Krivokapić, O vidiku sa Šar planine. Hrv. planinar XXVIII. Zagreb 1932 str. 379; i P. Novikov, Ljuboten, Livadica jezero na Šar planini. Planinski vestnik. Ljubljana 1932 str. 8.

⁴⁷ D. S. Krivokapić, Iz toponomastike Ljubotena. Hrv. planinar XXXIII. Zagreb 1937 str. 95.

postavke održale su se sve do pohoda Boué-a i Grisebacha Šar-planini. Ovi istraživači donose prve dokaze, da Ljuboten nije najviši vrh Šar-planine. Boué je između Kobilice i Ljubotena zapazio od oka veće visine, dok je Grisebach tvrdio, da je Korab sigurno za nekoliko stotina stopa viši od Ljubotena. Prema podacima barometra, Boué je za visinu Ljubotena izračunao, da je on visok 6400 pariških stopa, tj. 2080 m⁴⁸; Grisebach mu daje 7900 bečkih stopa, tj. 2500 metara⁴⁹.

Navedeni rezultati prvih mjerjenja Ljubotena po Bouéu i Grisebachu nisu bili odmah usvojeni od strane mjerodavnih mjesta. Snaga tradicije imala je jak upliv na mnijenje učene evropske javnosti. Postojeće karte i njihovi autori ne koriste nova saznanja. Tako na pr. Schedina generalna karta Evrope izdana u Beču 1845/47⁵⁰ bilježi visinu Ljubotena sa 9000 pariških stopa, dakle 2950 m. Slični podaci davani su sve do 1871 godine, kada Vojno-geografski institut u Beču izabire Ljuboten kao osnovnu točku za premjer teritorija Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Srbije i sjeverne Makedonije. U ovu se svrhu morao odrediti točan geografski položaj Ljubotena, a zatim njegova visina. Prvi dio posla povjeren je austrijskom poručniku Robertu von Sternbecku. On je vizirao Ljuboten iz Vučitrla i kosovskog sela Skulanova, za koje je unaprijed imao određene geografske koordinate. Ovim je Ljubotenu određen ispravan geografski položaj u prostoru, što ranije nije bilo sigurno. Iza prve geodetske operacije, slijedila je druga, tj. valjalo je trigonometrijskim putem odrediti apsolutnu visinu. Ovim se poslom zabavio u lipnju 1873 kapetan Teodor Milinković. On je s kosovske ravni izabrao četiri najzgodnije vizure od kojih je najkraća iznosiла 30638 m, a najdulja 79895 m. Kao rezultat ovog mjerjenja pojavila se godine 1876 na generalnoj karti Bosne, Srbije itd.⁵¹ znamenita kota Ljubotena 3050 m.

Godine 1875. nešto prije nego je ova karta izašla u javnost, zanimalo se određivanjem visine Ljubotena i austrijski inženjer Franz Jenisch. On je kao službenik orijentalnih željeznica u Velesu, radio na izgradnji željeznice Solun-Kos. Mitrovica. Za ovakav rad imao je siguran oslonac na unaprijed izmjerenim točkama željezničkog nivelmana. On je vizirao Ljuboten s nekoliko točaka na željezničkoj pruzi Skopje-Kosovo Polje. Mjerena zaključena 1876 pokazala su, da visina Ljubotena iznosi 2510 m. Time se pokazao veliki nesklad s ranijim rezultatom kapetana Milinkovića. Ipak se rezultatu inženjera Jenischa nije pridavala pažnja sve do 1890. Ove je godine naime izašao na vrh Ljubotena srpski geograf Jovan Cvijić⁵². On je ovom zgodom utvrdio, da visina Ljubotena ne iznosi 3050 m, već znatno manje. Na 30 kolovoza ujutro u 6 sati kod temperature 8°C i jakom vjetru uzavrela je voda u Cvijićevom hipsometru na 91,3°C. Ovo vrelište odgovaralo je zračnom tlaku od 552 mm živinog stupca, koji je Cvijić preračunao da odgovara aps. visini od 2740 m. Visina Ljubotena nije time još bila pouzdano odre-

⁴⁸ A. Boué, Europäische Türkei I. Bd. Wien 1889 str. 50.

⁴⁹ A. Grisebach, Reise durch Rumelien .... I. Bd. op. c. str. 293.

⁵⁰ J. Scheda, Generalkarte von Europa XVIII. Blatt. Maßstab 1 : 2,592.000 der Natur. Militär.-geograph. Institute. Wien 1845/47.

⁵¹ General Karte von Bosnien, der Hercegovina, von Serbien und Montenegro nach den neuesten und besten Quellen entworfen und ausgeführt im K. K. militärisch-geographischen Institute. Wien 1876. Maßstab 1 : 300.000 der Natur. Blatt. M. 12 (Priština).

⁵² J. Cvijić, Eine Besteigung des Šardagh. Sanderabdruck aus dem XVI Jahressberiche des Vereins des Geographen an der Universität Wien 1891.

đena, ali je bilo jasno, da on nije visok 3050 m ,niti da je najviši vrh Balkanskog poluotoka.

Zbog ovog Cvijićevog mjerenja i dobivenog rezultata našao je bečki Vojno-geografski institut za shodno, da se posebno zabavi pitanjem, kako stoje stvari u vezi točne visine Ljubotena. Šef ovoga instituta feldmaršal-lajtnant Christian Ritter von Steeb poduzeo je 1898/99 veliku akciju, da se ovaj spor što prije zaključi. Opsežne pripreme izvršene su za ovaj rad 1898, prilikom penjanja na Ljuboten Karla Österreicha⁵³. Ovaj Nijemac nosio je na vrh dva precizna aneroïda, koji su bili sravnjeni na nivelmanu točku željezničke postaje u Kačaniku (477,0 m). Na samom usponu izvršio je Österreich sedam međuočitanja promjene relativne visine, dok je prilikom silaska ovo deset putat ponovio. Za kontrolu Österreichova mjerenja radila su četiri barometra meteoroloških stanica u Skopju, Solunu, Pljevljima i Skadru. Iako je vrijeme na dan mjerenja (17 listopada 1899) bilo lijepo, na vrhu Ljubotena ujutro u 6 sati puhalo je snažan vjetar. Kod takvog stanja aneroidi su pokazivali zračni tlak od 567 mm. U isti sat izvršene su usporedbe kontrolnih barometara u Skopju, Solunu, Pljevljima i Skadru. Na ovaj način izračunalo se, da visina Ljubotena iznosi 2560 m.

Ovim se rezultatom nije mogao složiti feldmaršal von Steeb. Ljuboten je prema njegovom uvjerenju imao visinu oko 3000 m, a nikako ne 2560. Zato je naredio austrijskom vojnom inženjeru Hektoru Finazzeru, da ponovo, trigonometrijskom metodom ustanovi pravu visinu Ljubotena. Ovaj je u proljeće 1899 izabrao iz neposredne blizine Uroševca četiri tačke, povezao ih na željeznički nivelman, te s njih izvršio viziranja. Dužine njegovih vizura kretale su se između 14941 i 17873 m. Rezultat ovog precizno izvedenog rada pokazao je, da je Ljuboten visok 2509,6 m. Iza toga je von Steeb preuzeo na sebe delikatnu ulogu, do odgovori javnosti, kako je moglo doći do ranijih grijegšaka. U jednom analitičkom prikazu osvrnuo se on na cijelokupan historijat problematike oko visine Ljubotena⁵⁴. Analiza ranijih mjerenja, kako je to von Steeb kronološki iznio, pokazala je rezultate koji su izneseni u tabeli na sljedećoj strani.

Uvažujući navedene podatke, te preciznost rada ing. Jenischa 1875 i ing. Finazzera 1899, feldmaršal von Steeb je ocijenio ostala mjerenja kao netočna, te je pozivajući se na dvojicu svojih inženjera usvojio za visinu Ljubotena kotu 2510 m. Da opravda, kako je nastala kriva kota Ljubotena 3050 m, von Steeb je ispitao okolnosti mjerenja kapetana Milinkovića. Našao je, da izvorni podaci Milinkovića uopće nisu upotrebljeni kod izrade generalne karte Bosne, Srbije itd. 1876, već da su crtači ove karte kotu 3050 m izveli iz podataka austrijskih topografskih oficira, koji su vršili na Kosovu samo provizorna opažanja. Oni su na brzu ruku, kako navodi von Steeb, izmjerili vertikalni kut vizure na Ljuboten od strane Babinog Mosta, koji je poradi brzine rada, velike udaljenosti i refrakcije dao posve krivi rezultat. To je bila ujedno i čitava isprika feldmaršala von Steeba.

Ljuboten, koji je tako snižen na 2510 m nije s tim prestao važiti kao najviši i najpoznatiji vrh Šar-planine. Mnoge karte i knjige spominju ga i dalje.

⁵³ K. Österreich, Reiseindrücke aus den Vilajet Kosovo. Abhandlungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien I. Bd. 1. Heft. Wien 1899.

⁵⁴ C. Ritter von Steeb, Der Ljuboten an der Šara Planina. Mitteilungen des k. u. k. Militär-geographischen Institutes XVIII. Wien 1899.

GOD.	IME MJERNIKA	EDICIJA	
1836	Ami Boué	Europäische Türkei I. 1889 s. 50	3400 pariš. st. = 2080 m
1839	August Grisebach	Reise durch Rumelien I. 1841 s. 293	7900 bečkih st. = 2500 m
1853	Heinrich Kiepert	Übersichtskarte der projektirten Eisenbahnenlinie Donau—Saloniki. 1867	3500 pariš. st. = 2112 m
1873	Theod. R. v. Millinković	Generalkarte von Bosnien etc. Bl. M. 12.	3050 m
1875	Franz Jenisch	nije publicirano	2510 m
1890	Jovan Cvijić	Eine Besteigung des Schar-dagh, 1891.	2740 m
1898	Karl Österreich	Reiseeindrücke aus den Vil-a-jet Kosovo. 1899, s. 342.	2560 m
1899	Hektor Finazzer	C. v. Steeb: Der Ljuboten... 1899	2510 m

kao najviši vrh na Balkanskom poluotoku; putopisci ga veličaju, dive se njegovom skladnom liku, čude se njegovoj visini⁵⁵. Planinari ga obilaze; dive se veličanstvenom razgledu s njegovog vrha, uživaju u njegovoj silueti. O tome pripovijeda posebna književnost.

Sve do trećeg decenija našeg vijeka Ljuboten se smatrao visokim 2510 m. Godine 1923 boravili su na njemu mjernici topografskog odjela Vojno-geografskog instituta kraljevine SHS. Oni su tom prilikom visinu Ljubotena sravnili s okolnim planinama Makedonije. Zatim je na novo izdanaj topografskoj karti godine 1926 izvršena korekcija visine Ljubotena na 2496 m⁵⁶. Drugo izdanje ove karte, dopunjeno 1937 godine⁵⁷, izmjenilo je ovu visinu na 2499 m. Kako je i zašto došlo do ovih izmjena, nije do sada poznato.

TURČIN I NJEGOVA KRONIKA

Već je iza ekskurzija Bouéa i Grisebacha postalo jasno, da Ljuboten nije najviši šarplaninski vrh. S ovim je saznanjem porasla znatiželja: gdje zapravo leži i koliko je visok najviši vis Šar-planine? Cvijić⁵⁸ je bio

⁵⁵ Netočne podatke visine sadrže napose karte. Na pr.: G. 1916 izdana G. Freytags Karte der Balkan-Halbinsel. Neue Ausg. Wien 1 : 1,25 mil. bilježi 2600 m. — G. 1928 izdana G. Freytags Karte von Albanien. Wien. 1 : 600.000 bilježi isto 2600 m. — G. 1940 J. Perthes Taschenatlas Bl. 28, Gotha bilježi 3050 m. — G. 1944 J. Perthes Karten: Südeuropa Ostblatt, Gotha 1 : 1,5 mil. bilježi 2700 m itd. — T. Stanković u svom putopisu (Putne beleške po Staroj Srbiji 1871—1898. Beograd 1910. str. 52) bilježi 2900 m.

⁵⁶ Topografska karta Jugoslavije 1 : 100.000, list Kačanik. Premeravano 1923/24. Reprodukovano 1926. Premerio, iscrtao i reprodukovao Vojno-geografski Institut Kraljevine SHS. Beograd.

⁵⁷ *ibid*, reprodukovano 1937, doštampano 1939.

⁵⁸ J. Cvijić, Geomorfologija knj. I. Beograd 1924 str. 451

mišljenja, da se ovaj vrh krije u skupini Babahasanice, ali ni on, ni itko prije njega nije prošao ovim, u ono doba po život opasnim područjem.

Godine 1911, prilikom šarske ekskurzije Cvijićevog učenika Riste Nikolića⁵⁹ izmjerena su četiri šarplaninski vrha južno od Ljubotena: *Jezerce* 2552 m (danasa kota 2604), *Lera Mol* 2561 m (danasa 2640), *Babahasanica* 2522 m (danasa 2494) i kao najviši *Džinibeg* 2571 (danasa 2610). Za *Turčin* spominje Nikolić, da je to jedan od viših visova, bez da mu spominje visine.

Razlog, da se dugo nije znalo o visini Turčina bio je u tome, što do 1923 nije ovaj kraj nitko pobliže proučavao. Tek iza topografskih radova na Šar-planini 1923, i nakon kako su 1924/25 izrađeni listovi nove topografske karte, postaje problem najvišeg vrha jasan. Nova je karta (sekcija Debar) pokazala, da je to vrh *Turčina* u sklopu planine Rudoke, te da visina ovog vrha iznosi 2702 m. Istog je mišljenja bio i I. Krajač⁶⁰, koji je ljeti 1926 s novom kartom prolazio Šar-planinom kao planinar. Njegova primjedba bijaše tek u tome, da je od domaćih čuo, da se vrh 2702 m uistinu zove *Džinibeg*.

Nekoliko godina, iza kako se ustalilo mišljenje, da je najviši vrh Šar-planine Turčin 2702 m, opaženo je, do ovo ne odgovara činjeničnom stanju. Boljim studiranjem topografske karte, te uspoređivanjem njezinog sadržaja s postojećim prilikama na terenu, zapaženo je, da se karta i visinski odnosi terena slažu, da na Turčin-planini nije najviši vis, koji je na karti označen kotom 2702 m, već vrh sjevernije od njega. Na ovu je činjenicu prvi upozorio R. Humar 1934 u skopskom listu »Vardar«⁶¹. Ovo su isto primijetili 1936 srpski planinari B. Cerović i D. Vidanović⁶², a iza njih 1939 geograf Bogdan Jordan⁶³. Uostalom, na topografskoj karti, koja je izazvala ovaj spor, vidi se prema izohipsama, da je vrh sjeverno od kote 2702 m očito viši i da prelazi visinu od 2760 m. Budući, da bi slijedeća izohipsa dolazila tek za visinu 2780 m, mogla bi se visina ovoga vrha kretati do 2779 m; u posljednjem slučaju ona bi nadvisila vrh Koraba i time ovaj vrh potisnula s drugog mjesta najvećih visina naše države. Stoga se javila sumnja, nije li ovaj Turčinov vrh (koga prozvaše *Golemi Turčin*) viši od susjednog Koraba.

Godine 1950 iznio je ovaj problem D. Vidanović⁶⁴, ističući mogućnost, da vrh Golemog Turčina nije samo najviši vrh Šar-planine, već i prvi pratičac visine Triglava. On je svoja opažanja obrazložio dobro dokumentiranim skicama, iz kojih se vidi, da se s vrha Golemog Turčina otvara prema jugu vizura preko kote 2702 m, koja siječe Borislajec znatno ispod njegovog vrha. Ova je činjenica nedvojbeno ukazivala na postojanost tvrdnje, da je vrh Golemog Turčina sigurno viši od vrha 2702 (*Malog Turčina*). Ostalo je, da se točno utvrdi prava visina višeg Turčinovog vrha. Tih je mjerjenja bilo nekoliko. Sva su izvršena aneroidima točnosti do 10 metara. D. Vidanović⁶⁵ je 1940 sa suputnikom N. Popovićem mjerio Golemi Turčin po nestalnom vremenu. Za polaznu točku oni su uzeli susjedni vrh *Bagrdan*, čija visina iznosi 2700 m. Razlika na aneroidu na vrhu Golemog Turčina iznosila je

⁵⁹ R. T. Nikolić, Glacijacija Šar planine i Koraba. Glasnik Srpskog geografskog društva I. Beograd 1912 str. 72.

⁶⁰ I. Krajač, Šar-Planina. Hrvatski planinar XXIII. Zagreb 1927 str. 1.

⁶¹ D. S. Krivokapić, Kako so merili višino Šar planine. Planinski vestnik LVI. Ljubljana 1956 str. 418.

⁶² D. Vidanović, Turčin 2760? Godišnjak Planin. saveza Srbije za 1950 god. Beograd str. 79.

⁶³ B. Jordan, Geografski pregled Šar planine in Koraba. Planinski vestnik Ljubljana 1939 str. 189.

⁶⁴ D. Vidanović, op. cit. str. 80.

+ 40 m. Kada su s Golemog Turčina sišli preko sedla na Mali Turčin, pokazao je aneroid -40 m. Prema tome, relativna visina Bagrdan—Golemi Turčin—Mali Turčin iznosi ± 40 m, tj. aps. visina Golemog Turčina je oko 2740 m.

Slično mjerjenje izveli su beogradski planinari 1947. Tom je zgodom altimetar M. Božinovića pokazivao na vrhu Golemog Turčina aps. visinu 2750 m. Godine 1953 grupa izletnika, koja se iz Tetova uspela na Golemi Turčin, izmjerila je s više aneroida njegovu visinu. Tvrđili su, da je visina vrha 2884 m⁶⁵. S ovom visinom vrh Golemog Turčina nadvisivao bi i vrh samoga Triglava.

Clanak D. Vidanovića i nastali spor oko visine Golemog Turčina, potakli su 1952 pukovnika J. Senderdi⁶⁶, da kao geodetski stručnjak razjasni, kako je došlo do kote 2702 m i na koji se vrh odnosi ova visina. Senderđi je kao mladi oficir topografskog odjeljenja radio na Šar-planini i Korabu, te su mu terenske prilike ovog područja bile poznate iz autopsije. On je ukratko izložio čitavi nesporazum, davši mu i sa stručne strane zanimljiv komentar. Radilo se naime o tome, da je Golemi Turčin tačno izmjerен vrh. On je 1923 prilikom premjera i određen za trigonometrijsku tačku prvog reda. Uvjet je za takovu tačku, da se s nje i na nju mogu vizirati najbliže okolne tačke istog reda, udaljene 30 do 50 km. Kada su topografi izašli na vrh Golemog Turčina, a drugi u isto vrijeme na vrh Ljubotena, nisu se mogli međusobno vidjeti. Sve okolne tačke trigonometrijske mreže prvog reda bile su vidljive, jedino se skriva Ljubotan. Zato se u blizini Golemog Turčina morao naći vis, koji je imao ranije spomenute oznake i još tu, da se s njega vidi Ljuboten. Za ovaj uslov bilo je dovoljno, da se učini neznatan pomak na jug kojik 750 metara, tj. na vrh, koji danas nosi oznaku 2702 m. Ovo je vrh *Malog Turčina*. S njegovog tjemena otvaraju se vizure do Koraba, Paštrika, Dobre Vode, Solunske Glave i Ljubotena. Zato je vrh Malog Turčina uzet za trigonometrijsku tačku prvog reda, precizno je izmjerен i utvrđen kotom 2702 m.

Ali prilikom topografskih premjeravanja Turčin planine 1923, geodeta-topograf, koji je ovdje radio, premjerio je i najviši vis Turčina, tj. *Golemi Turčin*. Ovaj je vrh zbog ranije izloženog razloga postao sporednija kota, a to je i razlog, da je ostao na topografskoj karti nekotiran. Međutim, manjak kote na karti ne znači, da u originalnom planu ne postoji ovaj podatak. U tome i je puna vrijednost Senderđijeve radnje. On je u originalnom crtežu (oleati visina) pronašao izostavljeni podatak. Tu stoji označeno: *Golemi Turčin 2762 m*. Kartografi-crtači, koji su iscrtavali zemljiste na sekciji Debar, učinili su propust utoliko, što na mjestu Golemog Turčina nisu naznacili znak geometrijske tačke s oznakom 2762 m. Ovaj je propust doveo do čitavog spora i zabune.

Ovako riješeno, doskora se ovo pitanje ponovo zamrsilo. Iduće godine iza kako je pukovnik Senderđi objavio izvornu visinu Golemog Turčina, Vojno-geografski institut JNA je prema navodima A. Uroševića⁶⁷ izvršio naknadna mjerjenja Šar-planine, odredivši istom vrhu visinu 2747 m.

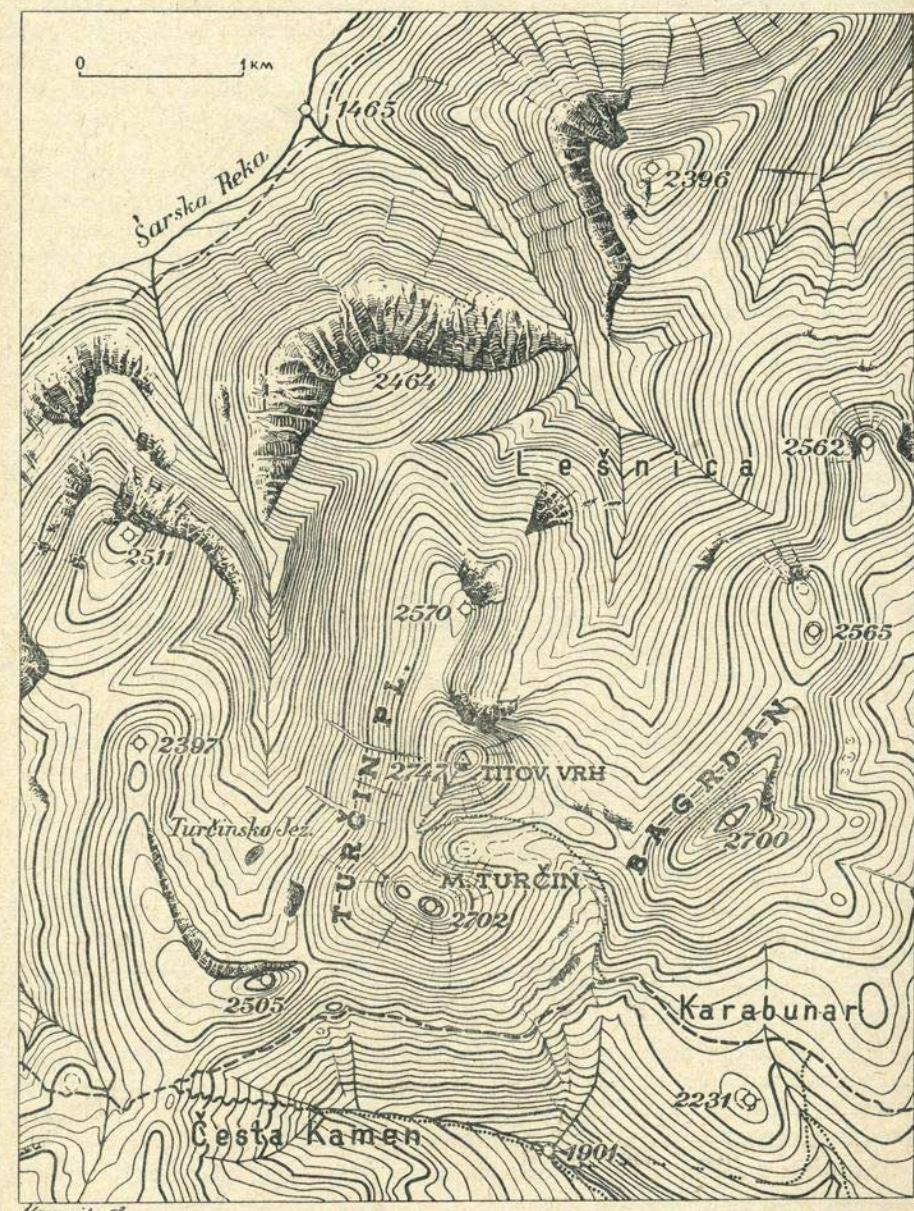
Priloženi izvadak iz topografske karte prikazuje ovo šarsko područje prema najnovijim podacima.

⁶⁵ D. Vidanović, op. cit. str. 81.

⁶⁶ B. J. Naučna ispitivanja Šar planine. Politika od 13 jula 1953. Beograd str. 6.

⁶⁷ J. Senderđi, Gde leži najviši vrh Šar planine. Kroz Planine I. Beograd 1952 str. 82.

⁶⁸ A. Urošević, Visina Šar-Planine. Naša domovina br. 1, Beograd 1954 str. 11.

Mamoni 58

ZUSAMMENFASSUNG

ŠAR PLANINA (SCHARBERG IN MAZEDONIEN)

Erschliessungsgeschichte.

Die klassischen Schriftsteller kannten Šar planina unter dem Namen *Scardus*. In der Mittelalterlichen Kartographie stellt er den zentralen Teil der Gebirgskette *Catena del Mondo* dar. An Stelle der antiken Benennung *Scardus* tauchen später die Namen *Monte Argentaro, Kunovica, Sardag* und *Lgliubotan* auf.

Bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gibt es keine autentischen Angaben über die Lage, Beschaffenheit und Natur der Šar planina. Diese Sachlage fanden auch die ersten Forscher vor, und zwar der französische Geologe Ami Boué (1836) und der deutsche Botaniker August Grisebach (1839). Aus ihren ersten Reiseberichten entnehmen wir die ersten Originalangaben über die Natureigenschaften der Sar-Gipfel, über die Zustände, Bewohner und Ansiedlungen. Wir erfahren, dass Ljuboten nicht der höchste Gipfel in der Šar planina sei, wie man vorher lange glaubte, sondern dass es in dem unerforschten, fast völlig unbekanten südlichen Teil der Šar planina, bedeutend höhere Gipfel gäbe. Nach den Boués und Grisebachs Reisen folgte ein Stillstand in der Forschung dieser Gegenden. Die Ursache dieser Unterbrechung ist in der internen Zuspitzung der Gegensätze zwischen der einheimischen und der albanischen Bevölkerung zu suchen. Dauernde Fehden und Zusammenstöße machen dieses Gebiet reiseunwischer.

Diese Verhältnisse ändern sich erst um da Jahr 1890, als es dem serbischen Geographen Jovan Cvijić und seinen Mitarbeitern den Ljuboten zu erklimmen gelang. Damit beginnt auch die Äre der systematischen geographischen Auskundschaftungen der Šar planina, was später Cvijić Schüler (B. Nikolić, T. Smiljanić, B. Z. Milojević) forsetzen. Deren Werke bilden auch heute noch die Hauptquellen für weitere Untersuchungen in diesen Gebieten. Im Zeitraume 1912–1918 wirkten auch ausländische Forscher in der Šar planina. Eine Zusammenfassung dieser Arbeiten publizierte F. Kossmat im Jahre 1924. Von 1923 an beginnen auch die Arbeiten an topographischen und geologischen Kartierungen. Die erste Arbeit vollzieht das Militär-geographische Institut unter Leitung von Oberst S. Bošković, und die nächste das Zentrale geologische Institut in Beograd unter Mitwirkung M. Ilić und G. Gagarin.

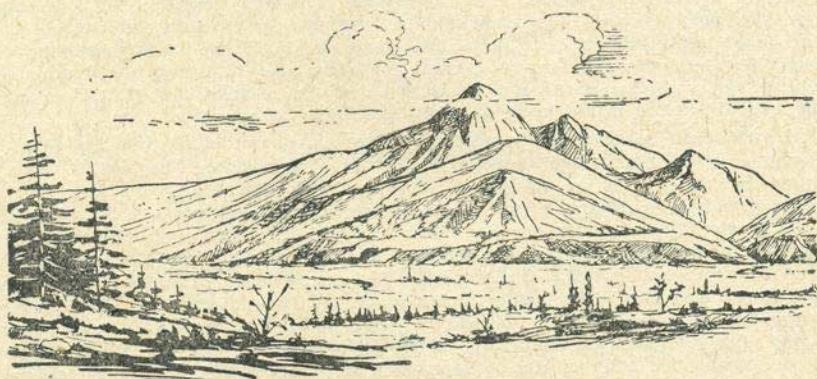
Paralell mit den geographischen und geologischen Forschungen werden auch andere Untersuchungen unternommen. Während des ersten Weltkrieges begann G. Bončev die Struktur der Sar-Felsen zu studieren, was im Jahre 1932 Fran Tućan mit seinen Mitarbeitern fortsetzte. Auf Grund gründlicher Analyse der gesammelten Muster gelang es Prof. Tućan die Entwicklung der Sar-Felsen zu rekonstruieren und ihre Grundlegenden Mineralbestände festzulegen. Die meisten Beiträge lieferten ausländische Botaniker I. Dörfler, J. Andrasovsky, E. Csiki, E. Kümmel, A. Javorka und J. Bornmüller. Von den heimischen botanischen Sammlern sind J. Petrović, R. Adamović, N. Košanin, I. Rudski und viele andere nennenswert. Besonders wertvoll sind Ivo Horvat's Arbeiten. Nach lagnährigen Untersuchungen gelang es Horvat die Frage des Klimax, des Höhepunktes d. h. des finalen Stadiums in der Vegetationsentwicklung dieses Berges zu lüften. Die Forschungen ergaben, dass die Richtung der natürlichen, klimatisch bedingten Entwicklungsfolge (Sukzession) von den basiphilen-neutrophilen Gesellschaften ausgehend in den acidiphilen resultieren, enden. Hiermit erzielt Horvat in dem Vegetationsgebiet dasselbe, was Tućan petrographisch zu lösen gelang.

Anthropogeographische Untersuchungen ergeben zwei grundlegende Eigenschaften. Die eine zeigt uns den tausendjährigen Charakter und Beständigkeit der Sar-Bewirtschaftung, worin die Schafzucht die längste Tradition hat, und die zweite weist auf bedeutende Änderungen in der ethnischen Struktur durch die Geschichte. Das albanische Element drang schon sehr früh in das Sargebiet und besiedelte die umgebenden Župa-Gelände. Mit diesen albanischen Ansiedlern spielte auch der Islam eine wichtige Rolle. Der Kampf gegen das Christentum brachte die hundertjahrenlangen Reibungen und gegenseitige Ausrottungen als Folge mit sich.

Der interessanteste von allen Sar-Gipfeln ist Ljuboten, welchen Coronelli im Jahre 1692 zum erstenmal als *Lglubotan* erwähnt. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass bereits Livius (XL. Cap. 21) in seiner Beschreibung des König Philip's von Mazedonien Aufstieg zum Berg *Haemus* Ljuboten im Sinne hatte. In den letzten 120 Jahren bildete dieser malerische Gipfel zu oft Anlass zu strittigen Fragen über seine Höhe. Es folgte eine Reihe von fachmännischen Messungen nach und selbst Feldmarschall Christian Freiherr von Steeb, Vorstand des Militär-geographischen Instituts in Wien schrieb eine Aufsatz darüber. Es war eine ganze Skala verschiedener Höhenangaben von 3050 bis 2499 Meter erwachsen, wonach die letzte Ziffer heute als richtig und genau dasteht.

Die Frage des höchsten Gipfels der Sar planina, sowie die Art und Weise der Messungen ist auch sehr lehrreich. Nach der Veröffentlichung der neuen topographischen Karte (Sekt. Debar) 1924/25, schien Turčin, mit 2702 Meter, der höchste Gipfel der Sar planina zu sein. Doch genaue Beobachter am Terrain fanden dies als unrichtig. Und so entstand die Frage, welcher der Gipfel im Turčin Massiv der höchste sei, und wie hoch? Auch viele Touristen und Bergsteiger befassten sich mit dieser Frage und unternahmen auch Messungen, doch da mangelte es an zuverlässiger Genauigkeit. Die Lösung zu diesen unterschiedlichen Messungen brachte Oberst Janko Senderdi, welcher als junger Topograph-Offizier in der Sar planina wirkte. In einer originellen Zeichnung (Höhenoleate) ermittelte er die Höhe des *Golemi Turčin* (bedeutet Der Riesentürke) als 2762 m. hoch. Als Erklärung, warum dieser Gipfel auf der topographischen Karte unkotiert blieb, schreibt Senderdi der Tatsache zu, dass Ljuboten als der nächste Nivellierungsgipfel I. Reihe von diesem Gipfel nicht visiert werden konnte.

In der Zwischenzeit arbeitete auch das Militär-geographische Institut der Jugoslawischen Armee in diesem Abschnitt der Sar planina und setzte nach Urošević' Angaben die Höhe auf 2747 Meter. Somit wäre dies die letzte und amtlich geltende Höhe des *Golemi Turčin*.

Ljuboten sa Kosovske ravni od strane Uroševca

Ruwenzori

OTKRIVANJE RUWENZORIJA

James Ramsey Ullmann

Malo je planinarskih i istraživačkih pohoda u povijesti planinarstva tako zanimljivo kao uspon na Ruwenzori, najviši vrh Mjesečevih planina u Africi.

Mjesečeve planine bile su zadnjih 2000 godina legendarno područje. Iako je njihovo ime bilo poznato evropskim geografima već u 5. stoljeću prije naše ere, sve do 1888. godine nijedan bijelac nije uspio ugledati ovu planinu i njene bijele vrhove.

Nil je u svom donjem toku bio od početka historije čovječanstva saobraćajna cesta na kojoj se je odvijao jaki promet ljudi i robe. Međutim, izvore Nila obavijao je misterij neistraženog i nepoznatog kontinenta, čija predstraža je bio Egipat. Ljudi su znali jedino prepričavati govorkanja trgovaca i arapskih nomadskih plemena. Grčki dramatičar Eshil pisao je o »Egiptu hranjenom snijegom«, Aristotel je govorio o Nilu koji teče iz srebrene planine, a Herodot o izvoru između oštih vrhova najudaljenije Afrike. Ptolomej, veliki geograf iz drugoga stoljeća naše ere, rekao je, da velika rijeka teče iz »Mjesečevih planina«.

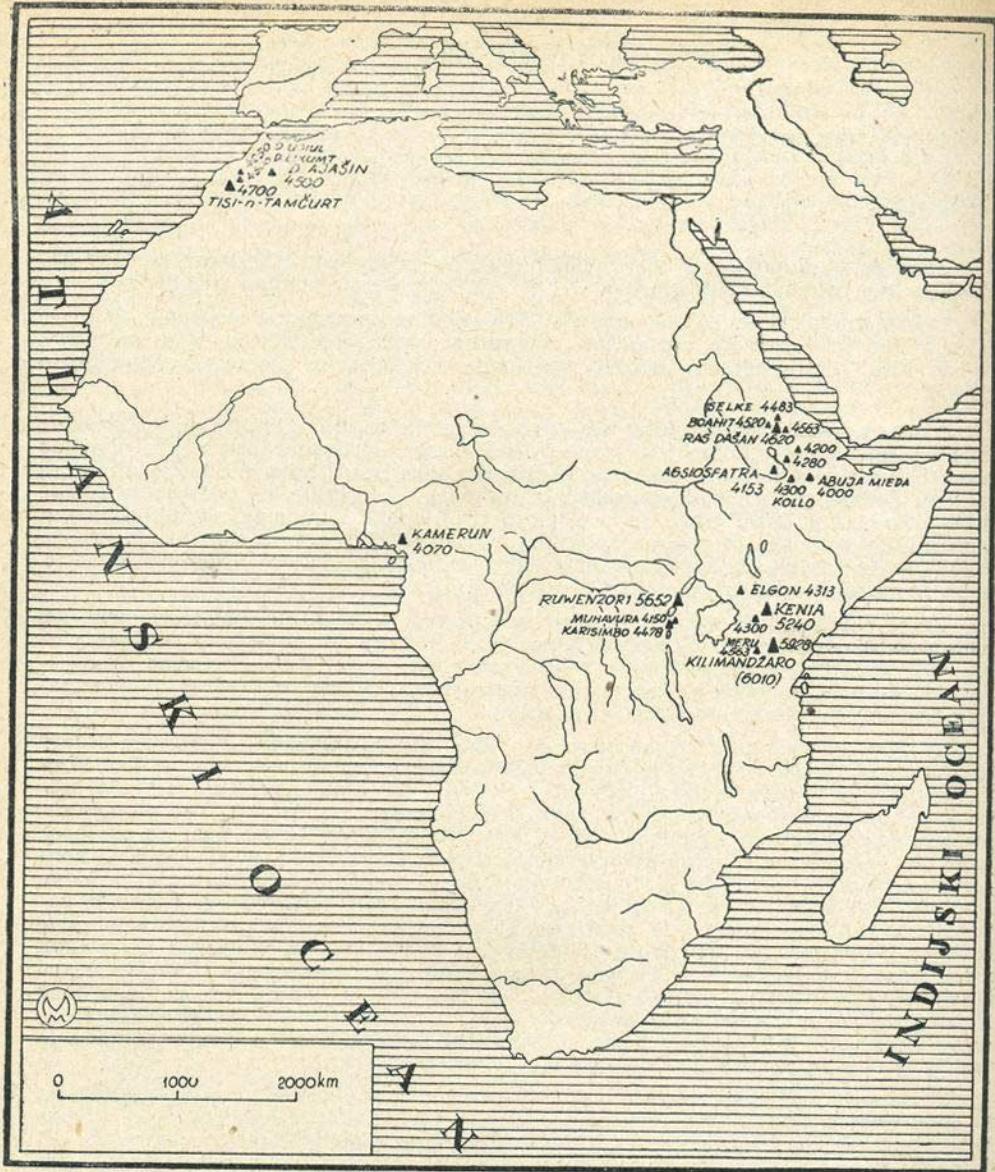
To je zapravo bilo sve što je stari svijet znao. U kasnijim stoljećima je i ovo malo podataka postepeno pozaboravljano, pa su u toku 17. stoljeća Mjesečeve planine bile spominjane samo kao legenda i proizvod maštete. Onda, konačno oko sredine 19. stoljeća, započelo je otkrivanje unutrašnjosti Afrike, a drevne planine maštete i legende počele su postajati stvarnošću.

Zaslužna za ovo otkriće, zapravo ponovno otkriće, pripada istraživaču Henry Stanley-u. Međutim i njemu je bilo potrebno dugo vremena dok je pronašao Mjesečeve planine. U toku njegovih dalekih putovanja on je često prolazio u blizini njihovih vrhova pokrivenih snijegom. Iako je čuo mnogo izvještaja o tim planinama, prolazili su mjeseci, pa i godine, a da ih nije niti ugledao. Razlog tome je okolnost, da je ove legendarne planine priroda skoro sasvim sakrila od pogleda ljudi. U kontrastu sa okolnim nizinskim područjem koje ima 4 godišnja doba, dva vlažna i dva suha, uzvisine lanca imaju samo jedno, i to vlažno. Još i danas je ovo područje poznato kao jedno od mjesta na zemlji sa najvećom količinom oborina. Procijenjeno je da u jednoj godini ima svega 15 dana bez kiše. Ali i za beskišnih dana topli vlažni zrak, koji se uzdiže iz šuma i ravničarskih padina zgušnjava se u gustu maglu oko snježnih vrhova planine. Desetak puta u godini, i to samo u toku od po nekoliko sati, planina se oslobada magle i oblaka i vrh joj strši jasan i dominantan visoko u tropskom nebu. Tokom svih ostalih dana u godini planina je nevidljiva, jer je zastrta gustom maglom, kišom i oblacima.

Stanley je prvi puta posjetio unutrašnjost Afrike godine 1871., ali je tek 1888. on bio prvi bijelac, koliko nam je poznato, koji je ugledao Mjesečeve planine. Jednoga dana te godine, putujući uz obalu jezera Albert u zapadnoj Ugandi njegove su oči ugledale na nebu u pravcu jugoistoka fantastičnu formaciju oblika, »Ugledao sam oblak čudnog oblika i prekrasne srebrenkaste boje«, pisao je kasnije, »koji je proprio proporcije i izgled velike, snijegom pokrivenе planine.« Dapače i onda on još nije mogao da vjeruje svojim očima. Zrak je ispod bijelog prividjenja izgledao prijeteći crn, pa je još uvijek mislio da je svjedokom čudnog prividjenja kojemu je uzrok udaljena tropska bura. Tek nakon što je satima zurio u pravcu jugoistoka, uvjeroio se je da gleda veliki, pravi planinski lanac.

Stanley je Mjesečeve planine okrstio novim imenom Ruwenzori (»Proizvodač kiše«). Po povratku u civilizaciju on je sa svojim otkrićem upoznao svijet, na što je započela borba za osvajanje ove planine.

Ta je borba trajala mnogo godina, a u nju je bilo uloženo mnogo teškoga rada, napora i podnešene su mnoge tegobe i razočaranja. Prvi, koji je prodro u taj nepoznati kraj, bio je jedan od Stanley-evih ljudi, poručnik Stairs, koji je god. 1889.

izvršio uspon na maglom zastrte padine planine Ruwenzori do visine od preko 3050 m. U toku slijedećih 15 godina pojedinci i ekspedicije slijedili su njegovim stopama: istraživači, učenjaci, misionari, planinari, a među posljednjima i nekoliko najistaknutijih evropskih penjača. Ukoliko su imali sreće vidjeli su planine, a svi su se vratili pošto su pretrpili potpuni neuspjeh. Svi su oni bez iznimke iznemogli i klonuli u divljini punoj kiše, magle i isparavajuće vlage, mnogi od njih a da uopće nisu imali prilike ni ugledati planinske vrhove radi kojih su prevalili tako dalek put i podnijeli tolike tegobe. Planine Mjeseca su se ustručavale da razotkriju misterij koji ih je u toku proteklih 2000 godina obavijao. Glavni problem nije bio izvršenje samog uspona nego pronađenje podnožja planine i prodiranje do tog područja kroz predjele nastanjene neprijateljski raspoloženim domorodcima i divljim životinjama.

Među onima koji su pokušali sreću bio je i neumorni Douglas Freshfield. Godine 1905. Freshfield je imao 60 godina, ali je još uvijek bio aktivan penjač-istraživač. Početkom te godine krenuo je na put sa svojim prijateljem i drugom, penjačem A. L. Mumm-om. Cilj je bio izvršenje uspona na Ruwenzori. Ova dvojica Engleza prodrli su u ovaj planinski lanac dublje od svih prethodnika, doprvši do velikih glečera. Na kraju su ipak bili nesmiljenim nevremenom savladani. Godine 1906. zadesila je ista sudbina A. F. R. Wollaston-a i grupu učenjaka Britanskog muzeja. Oni su bili skoro doslovce otplavljeni s planinskih padina kišama koje su ljevale »kao iz kabla«. Kada su penjači i planinari već počeli očajavati i sumnjati u to da će ikada osvojiti vrh ove planine, uspon na ovu planinu nenadano je ipak bio izvršen.

Priredio **H. B.**

PRVO OSVAJANJE

James Ramsey Ullmann

Luigi Amadeo od Abruzza bio je jedan od najistaknutijih istraživača i planinara svoga vremena. Godine 1897. on je izvršio prvi uspon na Mount St. Elias u Aljaski, a dvije godine kasnije on je predvodio arktičku ekspediciju koja je doprla u blizinu od oko 320 km do tada još neosvojenog Sjevernog pola. U aprili 1906., on je pošao iz Napulja da pronade, istraži i izvrši uspon na tada zadnju još neosvojenu visoku planinu u Africi. On je sva tri zadatka izvršio sa potpunim uspjehom.

Njegova ekspedicija bila je organizirana u velikim razmjerima. Uz grupu planinara i sportaša on je poveo i malu armiju učenjaka, tehničara, pisaca, fotografa, liječnika, alpskih vodiča i nosača. Među njima su se nalazila dva člana, koji su stekli trajnu slavu u ovoj ekspediciji, a zatim i u slijedećoj na Himalaju. To su bili Filippo de Filippi, jedan od najistaknutijih pisaca o planinama i planinarstvu, te Vittorio Sella, koji je do danas ostao nenadmašeni majstor fotografija planina. U ekspediciji su se nalazili i drugi ljudi, koji su se istakli na raznim poljima rada i nauke. Međutim ekspediciji nije davala jedinstvenu značajku okolnost što je bila sastavljena iz tolikog broja nadarenih članova, nego više činjenica da je organizacija bila u pogledu planinarstva provedena na posve novi način. Dosada je grupa penjača bila sastavljena jednostavno od grupe prijatelja, sa ili bez vodiča, koje je vezao zajednički cilj. Pothvat »Abruzzi« bio je isplanirani, integralni organizam, u kojem je svaki član nosio punu odgovornost za izvršenje specijaliziranih funkcija i zadataka koje su mu stavljene u dužnost. Takova kompaktna cjelinija mogla je izvršiti i mnogo više od samog osvajanja jednog planinskog vrha. Sastav i organizacija pokazali su se tako izvanredno dobrim, da su je kasnije kopirale najambicioznije planinarske i istraživačke ekspedicije.

Ekspedicija »Abruzzi« pošla je prema Ruwenzoriju kao što su to činili i njihovi prethodnici, sa istočne obale Afrike. Od mjesta Mombassa oni su do mjesta Nairobi u unutrašnjosti putovali željeznicom, odakle su proslijedili pješice do luke Florence na jezeru Viktorija krčeći naizmjeno put kroz obalnu džunglu, zatim kroz puštinju Taru, obitavalište smrtonosnih muha Ce-ce, te kroz velike travnjake platoa Athi, gusto nastavljene lavovima, žirafama, zebrama, antilopama i govedom bufalo. Preko jezera Viktorija prevezao ih je parobrod do mjesta Entebbe. U toku 24 sata nisu vidjeli kopna, vozeći se po ovom golemom jezeru, koje po veličini premašuje jedino Gornje jezero u USA (Lake Superior). Od mjesta Entebbe su kroz džunglu prevalili stazu od oko 320 km do Fort Portal-a u Ugandi, zadnjoj predstraži civilizacije u divljim predjelima područja planine Ruwenzori.

Na ovom sektoru puta, maloj armiji slična ekspedicija, zaista je i postala vojska. Crnačka plemena na području Ugande ubrajala su se u to vrijeme među najdivljija plemena u Africi. Britanska kolonijalna uprava, zabrinuta za živote članova ekspedicije (Luigi Amadeo bio je vojvoda! Op. prev.), dodijelila im je kao pratnju odred domorodačkih vojnika. Potonji su uz članove ekspedicije, kao i brojne nosače, vodiče i pratioce, usput preuzeće sačinjavali ukupno preko 400 ljudi. Po danu su se polako kretali jedan za drugim, rastegnuti u koloni dugoj po nekoliko kilometara. Po noći su unutar ograda od kolaca postavljali kampove, koji su bili veći

od mnogih sela okolnog područja. Cijelo putovanje bi se moglo prispopodobiti cirkuskoj paradi, samo obrnutoj, jer su lavovi, slonovi i goli divljadi Ugande bili promatrači, a predstavnici zapadne civilizacije artisti.

Pravi rad je zapravo započeo kad su napustili Fort Royal. Planine koje su tražili sada su se nalazile na udaljenosti od nepunih 80 kilometara, i bile su — kao obično — zastre maglom i oblacima. Svega jednom, za vrijeme cijelog putovanja, ugledali su na trenutak visoko na nebu u pravcu jugozapada blistave, snježne planinske vrhove. Ekspedicija je dalje napredovala, slijedeći tok rijeke Mobuku, koja teče kroz planinski labirint Ruwenzori do Albertovog jezera. To je bio put kojim su prošle prethodne ekspedicije, a Freshfield i Mumm su izvijestili o postojanju visokih vrhova i velikih glečera u blizini početka doline Mobuku. Ekspedicija je polako napredovala, iako uslijed slabe vidljivosti pred sobom skoro ništa nije vidjelo. Međutim, postepeno uzdizanje terena uvjerilo ih je, da se konačno približavaju cilju. Kraje u koji su prodirali, bio je nepojmljivo divlji i čudan — pravo more džungle, maglie i kiše. Gudure rijeke Mobuku bile su pravi kaos divljine i truleži vegetacije kroz koju su korak po korak morali krčiti put.

Ljudi, kao i tegleća stoka, do koljena u kaljuži od blata i truleži, mučno su napredovali, dok ih je sa lišća drveća neprekidno zalijevala obilna kiša. Vlažnu hladnoću, koja ih je dočekala u većoj visini, još su teže pôdnosili od tropske žege i tropskog sunca, koje ih je mučilo u nizini. Vlaga, koju je stvaralo isparavanje šume, tištila ih je kao mora i pritisikivala pluća. U gustoj šumi vladao je mir, pa im se je činilo kao da se kreću na dnu jezera, u carstvu vlage, tame i tišine.

Mučeci se tako dan za danom, ekspedicija je ipak polako napredovala, pa je konačno stigla do početka doline u visini od nešto preko 2700 m. Ovdje su napornim radom očistili u džungli teren od kojih stotinjak kvadratnih metara, te podignuli kamp na kaljuži i razbacanom stijenu. Evropejci su bili fizički skoro potpuno iscrpljeni. Domorodački nosači drhturili su pri hladnoći na koju nisu navikli. Stisnuti jedan uz drugoga u svojim šatorima oni su pjevanjem odbijali od sebe neprijateljski raspoložene planinske demone. Nisu htjeli da se koriste toplovom odjećom i pokrivačima, koji su bili za njih donesenii, pa su se radije natiskivali oko logorskih vatri, jer su na goloj koži bolje mogli osjećati toplinu.

Dani, koje je ekspedicija provela u ovoj bazi bili su u duševnom pogledu najkritičniji. Kiša nije prestajala lijevati, magla se nije dizala ni rasčišćavala, a izvan male čistine, koju su s mukom u blatu prokrčili, prostirao se je neprobojni zid sablasno sive boje. Ovdje je u punom smislu riječi došla do izražaja vanredna, u detalje izrađena i provedena organizacija, koja ih je u ovom času spasila od sloma i poraza. Prema toj, do u detalje izrađenoj organizaciji, svaki član ekspedicije je uredno dobivao hranu i imao na raspolaganju potrebnu opremu. Slabije organizirana i slabije opremljena ekspedicija, ako ne bi bila uslijed stalnih kiša formalno splavljenia sa planine, bila bi pobijedena gladu. Međutim ekspedicija »Abruzzi« bila je pripremljena ne samo na naporan rad, nego i na čekanje. A onda je njihovo čekanje konačno ipak bilo nagradeno. Uslijedili su dani za kojih su između jakih kiša nastale kratke stanke. Za vrijeme od jednog do dva sata dnevno magla bi se prorijedila, pa su u visini iznad sebe mogli vidjeti obrise mase kamena i leda. Uzviciima olakšanja i veselja ljudi su se ponovno prihvatali rada. Sa nekoliko kratkih marševa probili su put kroz preostalih nekoliko kilometara gустe džungle, te su izbili na gornje obronke planine.

Sada su došli u svijet ne manje čudan i fantastičan od svijeta džungle u nižim dijelovima. Između šumskog pojasa i područja ledjenjaka prostiralo se je prostrano područje cvijeća. To međutim nije bilo obično sitno cvijeće visokih planinskih pašnjaka, nego ogromno cvijeće koje je ljepotom nadmašilo bogato tropsko cvijeće nizinskih područja. Tik uz ledena polja nalazile su se bezbrojne vrste biljaka i grmlja koje su uslijed ekvatorskih kiša narasle do veličine nekoliko puta veće od naravne veličine. Ljubičice, geraniumi, ranunculusi i seneciosi, čak i dvostruko viši od čovjeka rasli su tako gusto, da su vodići morali s jekirama kroz njih krčiti put.

Neki članovi ekspedicije su se ovdje zadržali da ispitaju i katalogiziraju ovaj prekrasni alpski vrt. Vođa ekspedicije sa najjačim penjačima nastavio je napredovanje, uspevši se preko velikog ledjenjaka do njegovog izvora, koji se je nalazio u blizini jednog vrha nazupčanih stijena. Odavde su konačno mogli vidjeti cijeli planinski lanac Ruwenzori, mrtvi predjel snijega i leda u tropskom nebnu, koji dosada nije ugledalo ljudsko oko. Pred njima u pravcu zapada dominirala je bijela masa planinskih vrhova, koji su se u magli svjetlucali. Znali su odmah da su ti vrhovi cilj, koji su tražili.

Nosači u džungli

Osvajanje najvišeg vrha izvršio je Luigi Amadeo sa trojicom švicarskih vodiča. Uprtivši šatore i zalihe na leđa, polako su napredovali uz ledenjak preko snježnih polja prema padinama najvišeg vrha. Nakon pomnijeg promatrana ustanovili su, da se on sastoji iz dva vrha koji su međusobno spojeni dugim, snježnim grebenom. Penjači su postavili zadnji svoj kamp u snijegu oko 610 metara ispod vrha. U šatoru su proveli besanu noć, strahujući radi pogoršanja vremena. Rano u zoru započeli su sa usponom.

Niži od dvaju vrhova na izgled je pružao povoljnije mogućnosti prilaza, pa su se stoga najprije uspeli na nj. Međutim, kad su izvršili uspon, velike mase gustih oblaka potpuno su ih opkolile, pa su u toku slijedećih sat i pol bili prisiljeni da ostanu na vrhu, napinjući oči da barem jedan pogled bace na viši vrh, koji im je bio tako blizu. Konačno su mogli kroz sivu maglu oblaka razabratiti svjetlucanje snijega, pa su pošli prema tom cilju po ledenom, kao nož oštrom grebenu koji spaja oba vrha.

Napredovali su korak po korak međusobno vezani užetom na kratkom razmaku. Vidljivost je bila slaba. Vidjeli su svega nekoliko koraka, a sve ostalo bilo je u magli. Sa strane su naslučivali strme ponore. Konačno, strmi nagib grebena odavao je približavanje vrhu planine. Morali su sjeći stepenice u smrznutom snijegu.. Kre-

tali su se uvijek samo pojedinačno, a za to vrijeme su ostali zauzimali sigurne položaje popuštajući uže, koje ih je međusobno vezalo. Za savladavanje posljednjih 16 metara moralni su primijeniti penjačku tehniku, jer se je uzdizao vertikalni ledeni zid posve glatke površine do vrha, na kojem nije bilo nikakvog oprimka ni uporišta. Jedan je stajao na podnožju tog zida, drugi mu se je uspeo na ramena, zabio sjekiru u led iznad sebe i pomoću nje se privukao u visinu. Sa položaja male udubine u ledu on je bio u mogućnosti da pruži pomoć ostaloj trojici za uspon. Taj se je proces ponavljao nekoliko puta dok konačno voda ekspedicije nije primijetio da iznad njih nema više ledenog zida nego samo ustalasano more oblaka. On je sa svojim drugovima izvršio uspon na najviši vrh Mjesecnih planina.

Konačno pobjeda! Sa potpunim uspjehom izvršili su sve što su si preduzeli, a sada su stajali na vrhu legendarne afričke planine. No, planine se nisu prepustile pobjednicima. Umjesto velike, veličanstvene panorame, koja se je pod njihovim nogama trebala prostirati, oni su vidjeli samo komadić smrznutog snijega na kojemu su stajali, a sve ostalo je bilo uvijeno tako gustom maglom, da su se međusobno jedva prepoznivali.

Kako smo naglasili ekspedicija »Abruzzi« je bila ekspedicija u pravom smislu riječi. Cilj ekspedicije nije bio samo da izvrši uspon na vrh planine i da to svjetu objavi. Ona se je tjednima zadržavala u misterioznom tropskom području tropskog arktika koji je otkrila. Članovi ekspedicije izvršili su uspon na još šest planinskih vrhova, učrtavali su zemljopisne karte, pravili fotosnimke, sabirali geološke i botaničke uzorke, tako da su po povratku u civilizaciju snabdijeli zainteresirane krugove takvim mnoštvom korisnih obavijesti i podataka, da ih je kasnije rijetko koja ekspedicija nadmašila. Jedan od važnijih podataka bio je da su stari geografi bili u pravu, odnosno da su bili blizu istine. Nil izvire ispod Mjesecnih planina. Snijeg i kiše slijevaju svoje vodene mase u velika jezera Viktorija, Albertovo i Edwardovo, iz čijih odtoka se stvara znamenita rijeka Egipta, od koje ovisi život i blagostanje brojnjog pučanstva.

Voda ekspedicije provzao je 5118,5 m visoki vrh ovog lanca »Vrh Stanley« u čast znamenitog istraživača koji ga je prvi ugledao. U proteklih pola stoljeća nakon ekspedicije »Abruzzi« bio je izvršen uspon na još neke visoke vrhove ovog planinskog lanca. Dvije ili tri engleske ekspedicije su uskoro iza ekspedicije »Abruzzi« slijedile istim putem, a u nedavnoj prošlosti su i niži vrhovi ovog planinskog lanca istraženi. Kod Fort Portal-a sagrađen je hotel, a od god. 1953. kada je otkriveno nalazište urana, ovi su krajevi oživjeli dolaskom učenjaka i poduzetnih duhova.

Što se tiče planinara, Ruwenzori im je ostao i nadalje uslijed kiša i magle nevidljiv. Ekspedicija »Abruzzi« podigla je veo misterije sa Planinom Mjeseca, ali je i pokazala način na koji treba izvršavati velike uspone. Poučeni ovim, primjerom, planinari-penzači usmjerili su svoje želje i nastojanja prema Aziji i najvišim planinama na svijetu.

Priredio H. B.

NA RUWENZORI

Piero Ghiglione

Bugoye, siječanj, 1938.

Henry Stanley bio je prvi Evropljanin, koji je 1888. s visoravnim iznad Kasenjia, u centru Afrike, u velikoj visini ugledao blještanje snijega. Upitao je tada svoje crne pratioce »Što je ono?« Crnci su mu odgovorili: »Ruwenzura«, što u jeziku Bantu crnaca znači »Kralj kiša«. Tada je tek shvatio, kako se moglo dogoditi, da već nekoliko mjeseci prolazi tim krajevima, a tek sada je uspio opaziti čist i masiv Ruwenzoria, kako se izdiže iznad tropske mokrine. Domaći ljudi u Bugoyu nazivaju tu planinu »Ruvendoli«, dok je stanovnici Ugande nazivaju »Gambalagala«. Međutim naziv »Ruwenzori« prevladao je i potisnuo sve ostale.

Prvi uspon na Ruwenzori poduzeo je još 1906. talijanski vojvoda od Abruzza, krenuvši na taj podhvat sa ekspedicijom od 300 nosača. Krenuo je od Entebbe na Viktorijinom jezeru kroz malaričku tropsku prašumu na put 400 km dalek da dosegne podnožje Ruwenzorija, a onda je, sabravši veoma bogat naučni materijal, sa-

vladao gotovo sve glavne vrhove masiva Ruwenzori. 1926. g. su Humphreys i Oliver nakon nekoliko neuspjelih pokušaja, uspjeli popeti se na Margeritu, najviši vrh u sjeveroistočnom grebenu. 1932. g. su Tilman i Shipton, članovi jedne ranije ekspedicije na Himalaju uspeli se na Ruwenzori preko ledenjaka i glavice Scott Elliot, slijedeći točno pravac, kojim se tuda 18 godina ranije uspinjao vojvoda od Abruzza. Iste 1932. g. uspeo se na Ruwenzori Belgijanac de Grunne, iz Konga, što predstavlja najkraći i najbrži prilaz i uspon na Ruwenzori.

Za svoju želju, da se uspnem na Ruwenzori, predobio sam prof. Reuscha, te Borella i Bessona. Uspon na Ruwenzori je još uvijek jedan od najljepših doživljaja u Africi, vezan uz potpunu divljinu, ogromne teškoće u pristupu, vrlo teške klimatske prilike i vrlo velike vremenske nepogode vezane uz tropsku zonu, a svemu tome treba dodati i ne malu opasnost od zvjeradi i prisutnost neizmjernih rojeva insekata. Radi svega toga organizam u ovom pothvatu treba da položi veoma strogi i teški ispit. No za naknadu, alpinista će kod toga uspona živjeti 10—15 dana u svijetu, koji se u svemu i potpuno razlikuje od svega onoga, što je ranije vidio i doživio, a što je na mahove toliko čudesno lijepo, da upravo izgleda i nerealno. 6 dana (ako sreća posluži) traje putovanje od Bugoya do podnožja skupine Stanley, koja sačinjava centralni dio masiva Ruwenzori. Tu se odmah izdižu prema nebu glavni vrhunci: Šiljak Margerite (5125 m), te Aleksandra (5105 m). No tih 6 dana treba provesti u trnju, lijanama, orijaškim koprivama, te žilju i korjenju raznih stabala, što sve sprečava i nadasve otežava napredovanje.

U toku našeg napredovanja u vlažnu prašumu prešli smo Mohomu, pritok rijeke Mobuku, koja se ruši kroz kanjon obrasao s golemlim papratima i drvećem papra, posutog crvenim cvjetovima. Negdje poslije podne utaborili smo se na proplanku Nynabitabe (»majka močvare«) okruženom golemlim stablima cedrova, punih majmuna. Tu smo podigli i svoje šatore. Bili smo na visini od 2.800 m. Pred nama se dizala glatka i neosvojena stijena Ruture (4.300), okružena sa svih strana gustom i nedirnutom prašumom. Preko noći bjesnila je oluja, no u jutro se razvedriло, pa smo krenuli u klanac rijeke Bujuka. To je bio put, kojim se vraćao vojvoda od Abruzza silazeći sa Ruwenzorija, a koji je izgledao manje vlažan, manje naporan i manje opasan. No ipak, borimo se sa vodom, glibom i gotovo nesavladivom guštarom džungle. Konačno prelazimo najprije rijeku Mobuku, a nakon toga i njenu pritoku Bujuku. Što se više uspinjemo, guštara elastičnih lijana, korjena i jedva prohodnog gliba postajala je sve veća i sve nesavladivija. I tek u predvečerje ispeli smo se na proplanak Kanyasabo na 3.000 m. U tom času sručio se na nas pravi prolom oblaka, pa smo morali u obližnjoj pećini udarati logor. Pljusak je trajao ne samo čitavu noć, nego i slijedeći dan sve do 11 sati, kada se naglo raščistilo, da smo mogli krenuti dalje. No napredovali smo i opet veoma polako, veoma mučno i veoma krivudavo, provlačeći se kroz gustiš, glib, trulež i plijesan. U predvečerje stigli smo na kotu Nyamaleya (3.300 m). Tu počinje velika močvara »ground shell« (močvara velikih biljnih školjki), koje su pune vode. Sve je oko nas puno džinovskih lobelija, senecija i raznih lišaja punih cvjetova u svim bojama i nijansama. Sve je to toliko bogato, toliko drugačije i toliko novo, a u isto vrijeme toliko lijepo, da jednostavno izgleda nerealno, pa potpuno izmiče svakom detaljnijem i vjernijem opisivanju. Kada smo se ponovno približili rijeci Bujuku, sa jedne čistine prvi puta možemo promatrati čitav masiv Ruwenzori od Monte Luigi do Bakeza, od Stanleya do Spekea, kako blista sa svojim djevičanskim ledenjacima, beskrajnim snježnim površinama, išaranim najljepšim šarama i prugama neviđeno lijepog veza. Uspeli smo da se još samo malo da stignemo na Bigu (3.450 m), i kada smo na nju došli udarili smo logor i razapeli šatore. Noću je temperatura naglo pala na 4 stupnja ispod ništice, pa su nam se sva šatorska krila potpuno sledila i skrutila, ali je to jutarnje sunce brzo otopilo. Čitav taj dan proveli smo opet uspinjući se po guštari i glibu, tonući u nj sve do koljena. Konačno smo se približili okomitoj sjeveroistočnoj stijeni Boker-a, a malo kasnije izbili smo i na obalu jezera Bujuku. Negdje oko podne približili smo se samom masivu Stanleya. Tu smo na jednom pogodnom i relativno manje glibovitom mjestu ostavili dio naše prtljage, a onda smo se počeli veoma strmo, no i dalje po glibu, uspinjati na sedlo Stuhlmann (4.240 m), da tamo udarimo svoj kamp za noćenje. Stigavši na njega u predvečerje našli smo se pred samom sjeveroistočnom stijenom oštrog šiljka Margerite, do sada još nesavladanog i neosvojenog, jednog od glavnih vrhova Ruwenzoria, vrha, koga smo odlučili sutra osvojiti i savladati. Izdizao se iznad nas još punih 800 metara okomito u nebesko plavetilo, sav bijel i sav u snijegu i ledu. Uvukli smo se rano u naše šatore, da se za sutra dobro odmorimo i pripremimo.

Drugog jutra već u 5 sati krenuli smo u samu stijenu. U početku se još brimo sa lijanama, guštarom i patuljastim borovima, no doskora ostavljamo vegetaciju i ulazimo u kamenu stijenu, svu razmrvljenu, trošnu i veoma opasnu, te ne-pogodnu za uspinjanje. Ostavljamo zato naše pratioce i samo nas četvorica u navezu uspinjemo se dalje po stijeni punoj veoma složenih alpinističkih problema. I konačno, nakon par sati, ostavljamo stijenu i ulazimo u led i sledehi snijeg, a u ruku uzimamo cepin. Ja sam prvi u navezu, a ostali me slijede. Ispod nas sa lijeve strane cakle se ledene stijene i vršak Semper (4.829 m), prvi u masivu Baker, a malo dalje od njega strši impozantni Monte Edoardo (4.873 m). Malo kasnije preuzima moju ulogu Borello i uspinjanje se nastavlja pod sve težim uslovima, tako da i njega doskora zamjenjuje Besson. Uspinjanje postaje sve teže i zato opet ja preuzimam u navezu prvo mjesto. Doskora ostavljamo zaledeni snijeg i ulazimo u gotovo okomitu stijenu, koju polako osvajam zabijajući klinove. Taj me dio puta donekle podsjeća na uspon sa Cap Resegotti do grebena Signal u samom vrhu Monte Rose u Alpama, no ipak, ovdje je sve to još mnogo teže, ova stijena u Ruwenzoriju mnogo sporije popušta našim klinovima. Oko 1 sat poslije podne nalazimo se već na kraju stijene, pod završnim grebenom. Sam vrh već vidim sasvim jasno i potpuno točno. Još malo i bit ćemo na vrhu. Malo u desno ispred mene, no već niže, jasno se bjelasa obli snježni hrbit Punta Vitorio (4.901 m), koji odavde izgleda kao upravo idealni teren za skijaše. Vadim visinomjer, koji mi pokazuje 4.955 metara, što znači, da se nalazimo samo još 170 metara ispod najvišeg vrhunca u Ruwenzoriju. U taj čas dogodila se nesreća. Profesor Reusch kao drugi u navezu u jednom času poskliznuo se u glatkoj stijeni, izgubio ravnotežu i poletio 2—3 metra u dubinu. Uže naveza steglo mu se, omotavši ga, čvrsto oko grudnoga koša. Osjetio sam strahoviti pritisak užeta na karabineru moga klinja. Pogledao sam dolje i primijetio Reuscha, kako se maksimalnim naporom ispravlja, hvata se za stijenu, traži oslonac, da se ispravi; a iz usta mu navire krv i to sve više i više svježe, pjenušave krvi. No unatoč toga, on je, potpuno pri svijesti, nastojao, da se osovi na noge i ruke u stijeni. Brzo sam se spustio do njega i pomogao mu da siđe na jedno malo položitije mjesto u stijeni, gdje smo mu, Borell Besson i ja omogućili, da se malo opruži. I dalje je samo povraćao i iskašljavao krv. Bilo je jasno samo jedno: nema više ni govora o uspinjanju, trebalo se odreći onoga najljepšega za svakoga alpinista, osvajanja neosvojenoga vrha, kome si došao gotovo na dohvrat ruke, i spasavati jedan ljudski život. Polako smo se spuštali niz stijenu i ledeni snijeg, što je bilo daleko teže i bez obzira na to, da smo imali u navezu teško bolesnog druga, koji je gotovo neprestano iskašljavao krv. Tek kasno u veće sišli smo niz stijenu i našli se kod naših šatora. Naš bolesnik je proveo jednu veoma tešku noć sa mnogo boli i sa mnogo krvarenja, a kod toga ni nama nije bilo lako. Povratak morao je uslijediti najbrže mogućim tempom, jer smo morali što prije stići u najbližu bolnicu, da tam smjestimo našega teškog bolesnika. I nakon 11 dana, što smo iz Fort Portala, naše polazne baze i zadnjeg civiliziranog naselja, krenuli prema Ruwenzoriju, da ga osvojimo, vratili smo se natrag, neobavljeni posla, sa jednim teškim bolesnikom, kome je trebalo spasavati život.

Preveo Ing. Ante Premužić

*

Reusch je kasnije u bolnici podlegao ozljedama. Piero Ghiglione, jedan od najmarkantnijih modernih alpinista uspio je kasnije nekoliko puta uspeti se na Ruwenzori. Posljednji puta bio je na njemu u siječnju prošle godine i tu proslavio svoj 76. (!) rođendan. Nekoliko mjeseci nakon tog podviga organizirao je uspješnu ekspediciju na Groenland. Po povratku u Italiju smrtno je nastradao u jednoj automobilskoj nesreći. U ovome broju donosimo nekrolog koji je povodom Ghiglioneove smrti napisao Petar Lučić-Roki.

Prošle godine po prvi puta je na vrhu Ruwenzorija zalepršala jugoslavenska zastava. Uspon je izvršio zagrebački planinar Miroslav Rotšild, poznat po svojim ranijim usponima na visoke afričke vrhove. Donosimo opis njegovog uspona i prikaz današnjih prilika i mogućnosti za uspon.

(Urednik)

Alexandra (5098 m) lijevo i Margherita (5120 m) desno

Foto: M. Rotšild

RUWENZORI DANAS

Miroslav Rotschild

Ruwenzori legendarne »Mjesečeve planine« bez sumnje su najljepša planinska skupina na afričkom kontinentu. Južni obronci dotiču ekvator, u centralnom dijelu blješte ledeni glečerski vrhovi, a oko stotinu kilometara sjevernije obronci završavaju u dolini rijeke Semliki i na obalama velikog Albertovog jezera. Centralni uzdužni presjek predstavlja granicu između Konga i Ugande.

Ruwenzori za razliku od ostalih visokih afričkih vrhova nije vulkanskog karaktera. Obzirom da se uzdiže u tropskom pojusu, a svojim vrhovima dostiže zonu vječnog snijega i leda, njegova vegetacija je vrlo interesantna, varirajući od tropске do čisto polarne, već prema svojim visinskim pojasevima. Po lokalnom nazivu RWENDZURA znači »kišne planine« i upravo jedna od tih najtežih preprijeka u pokušaju uspona na vrhove su klimatske prilike koje vladaju u tim predjelima. Prema dosadašnjim iskustvima malobrojnih ekspedicija koje su se uputile na vrhove, najpogodnije doba za uspon je sredina prosinca do sredine veljače, te sredina lipnja do kraja srpnja mjeseca. No najviši vrhovi vrlo su rijetko potpuno čisti od oblaka, osim katkada u rane jutarnje sate.

Što se visina vrhova tiče, to je ovaj planinski lanac treći u Africi iza Kilimana-
njara (5963 m) i Mt. Kenye (5194 m). Najviši vrh Ruwenzoria je Mount Stanley sa svoja dva vrha bliznjaka MARGERITA 5120 m i ALEKSANDRA 5098 m. Još su dva vrha iznad pet hiljada metara i to vrh ALBERT 5094 m i vrh SAVOIA 5005 m oboje također u grupi Stanley. Grupa Stanley centralna je i najviša u Ruwenzoriju. Sjeverozapadno od nje uzdižu se grupe SPEKE sa najvišim vrhom Ensongom (4890

Miroslav Rotšild

m), Gessi sa vrhom Jolanda (4716 m), i Emin sa vrhom Umberto (4802 m). Jugistočno od centralne grupe uzdiže se grupa Baker sa vrhom Eduard (4843 m) i grupa Luigi di Savoia sa vrhom Sella (4727 m).

Uspon na najviše vrhove Ruwenzoria je od visokog alpskog standarda. Minimum potrebnog vremena su deset dana, no bolje je 14 i ako uspjeh zavisi o vremenskim prilikama na planini. Glavni i najpogodniji pristup na centralnu grupu je sa strane Ugande i to iz sela Bugoye-Ibanda te dolinom Mubuku-Bužuku pravcem kojim je 1906. godine kretala odlično opremljena talijanska ekspedicija vojvode od Abruzza, prvog osvajača Ruwenzoria.

Organizacija jedne expedicije na Ruwenzori iziskiva mnogo priprema, vremena i finansijskih sredstava. Prve pripreme vrše se preko sekretara planinarskog društva Ugande (Hon. secr. of the Mountain club of Uganda) u Kampali.

Kod njih se vrše uplate za prenoćišta na samoj planini. Prenoćište se plaća svega oko 450 dinara u našem novcu po osobi za jednu noć. Daljnje pripreme treba dovršiti u graničnom mjestu Fort Portalu udaljenom oko 350 kilometara zapadno od Kampale. Kod tamošnjeg District commissionera dobivaju se uz plaćanje depozita ključevi skloništa. Isti takoder vrši samu organizaciju nosača preko starještine mjesta Bugoye Owis Musalea. Fort Portal je ujedno jedino mjesto gdje se mogu nabaviti sve potrebne namirnice za samu ekspediciju, kako za nosače, tako i za ostale članove safaria. Treba računati da na svakog planinara dolaze najmanje 4 do 5 nosača. Oni se plaćaju za svaki dan marša u našem novcu oko 350 dinara. Vođa nosača (headman) plaća se dvostruko tj. Din 700.— po danu. Normalna težina tereta po nosaču iznosi oko 20 do 25 kilograma. Osim plaće i posebne nagrade koja se uobičaje davati po završetku safaria, svakom nosaču obavezno treba osigurati po jedan pokrivač i jedan pamučni pulover. Od hrane pripada im dnevno oko 1 kg običnog brašna, 1/2 kg sušene ribe, 1/2 kg kikirikia, 25 dkg šećera, dosta soli, barem

po 5 cigareta (uobičajena jedna vrsta prostih indijskih cigareta »Kali«). Svu tu opremu treba lično nabaviti i prebaciti na početno mjesto polaska u selo Ibanda. Ne smije se zaboraviti ponijeti sobom dovoljno lijekova i zavoja, a naročito je potrebno imati aspirina radi čestih glavobolja na visinama. Logično je, da se u Fort Portalu treba nabaviti hrana i za same učesnike ekspedicije i to čaja, kave, šećera, konzervirane juhe, mesnatih konzervi, komposta, keksa, čokolade u ostalom sve ono i toliko koliko je potrebno računajući da će se biti oko dva tjedna potpuno odrezan od civilizacije. Ne smije se zaboraviti niti topla odjeća, rezervno rublje, puloveri, vunene deke, barem dva para nepromočivih gojzerica. Takoder je potrebna potpuna alpinistička oprema kao uže, cepin, dereze, naočale za zaštitu od snježnog oslijepljenja i sl.

MOJ USPON NA RUWENZORI

Miroslav Rotschild, Zagreb

Točno prema unaprijed utvrđenom planu 11. lipnja 1960. nas trojica i to Panzeri Gieuseppe, poznati član alpinističkog kluba »Ragni« iz Lecca, Dr. Ruggero Ravasini, oboje takoder članovi ogranka Club Alpino Italiano u Asmari i pisac ovog članka krenuli smo još za mrkle noći autom iz hotela Margerita u Kasesu do 25 kilometara udaljenog sela Ibanda na podnožju Ruwenzoria. Nakon vožnje od nepunog sat-a svu našu opremu iskricali smo u centru samog sela. Hladan vjetar sa planine nosio je debele kapljici kiše, a niski tamni oblaci nisu nam unašali neku vedrinu i raspoloženje pri samom početku naše predstojeće ekspedicije u neprohodne i slabo poznate džungle Ruwenzoria. Dočekao nas je poglavatar sela Muruka Daneri. Uskoro eter i naši nosači. Preko dva sata trajalo je formiranje broja nosača i raspodjele tereta. Voda nosača Peter Muhoda, njegov zamjenik Grini Masereka ujedno će biti tumačem za vrijeme uspona, jer je jedini koji nešto govori engleski. Ostali nosači su: Đabake Spea, Tomas, Samuili Kambo, Perez Kamberi, Đuampale, Katu, Bienda. Kule Ualina, Girsoni Muđungo i Uambale Ualina. Sve u svemu na nas trojicu 11 nosača i vođa. Svi su iz plemena Bakonde i svaki od njih posjeduje službenu legitimaciju od planinskog kluba Ugande u koju ćemo po završetku safaria upisati i mi našu preporuku.

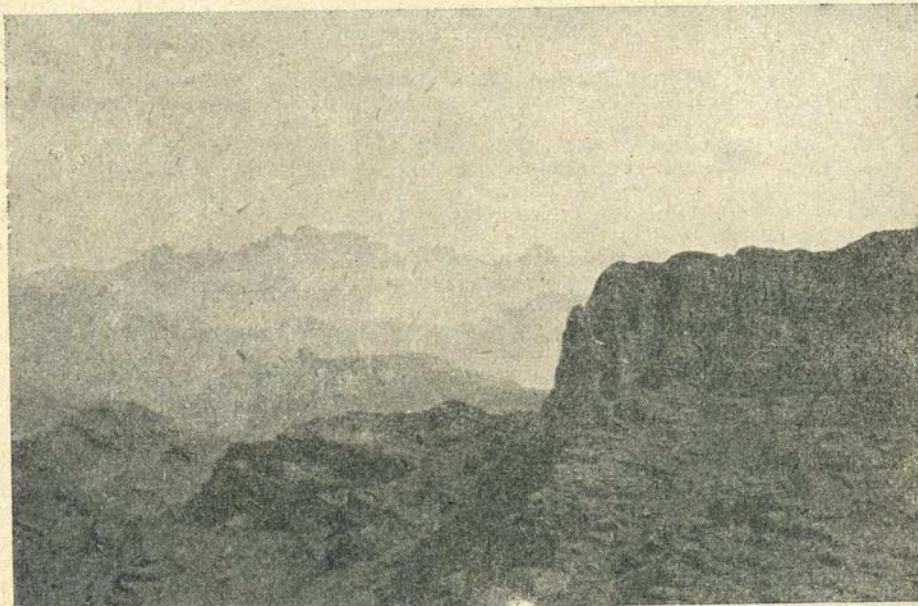
Ovi maleni ali nadasve pošteni i pouzdani pratioci jednom kada se krene nikada Vas ne će napustiti, sve dok se ponovno ekspedicija ne vratí u njihovo selo Ibanda, polazno mjesto za uspon na Ruwenzori.

Prvi dan uspona završava na 2660 metara visokom skloništu NYAMITABA. Uspon je trajao oko 8 sati radi nevjerljivo teškog i neprohodnog terena, te povremenog zaustavljanja u prvoj fazi uspona radi opasnosti od divljih slonova čiji su nas svježi tragovi stalno pratili na putu. Drugi dan uspona takoder je vrlo naporan, sa interesantnim prelazom preko višećeg mosta preko rječice Mubuku. U drugoj fazi nastavljamo uspon pored rječice Bužuku, kroz šume bambusa i visokih gigantskih kopriva. Ovdje već nailazimo na prve gigantske goluždravke (groundsel) i tornjaste lobeline. Kasno poslije podne sklanjamamo se u drugom skloništu NYAMILJEU visokom 3300 m. Trećeg dana preko močvarnog terena napuštamo gotovo tamne, neprohodno guste šume vrijesi ogromnih viseci mahovina tz. Jabberwocks forests. Vidokrug nam je otvoreniji i pred nama u daljini svjetlucaju snježne glave Margerite i Aleksandre. U podne odmaramo se pored aluminijskog skloništa BIGO i kasnije predvečer mrtvo umorni dostižemo sklonište BUJUKU na visini od 3910 metara. Četvrtog dana sa svega šestoricom nosača uspinjemo se do 4460 metara visokog ELENA BIVAKA. Tu nas napuštaju naši nosači i vraćaju se u dolinu do svojeg prirodnog skloništa pored jezera Bužuku s time, da ponovno dođu do nas nakon 48 sati. Nalazimo se na rubu samog Elena glečera po kojem nam predstoji sam posljednji uspon...

Još po gustoj magli rano u zoru napuštamo naš hladni bivak i na samom glečeru vežemo se i navlačimo dereze. Oko dva i 1/2 sata traje prilično strmi uspon, i oko pola 10 dostižemo tz. Stanley Plato. Granulo je sunce, magla je potpuno razbijena, a pred nama na domaku ruke snježni bliznjaci Aleksandra i Margerita. Prelazimo oprezno ovaj golemi plato, ostavljajući u zamrznutom snijegu

na svakih 100—150 metara crveni barjačić. Ovo je mjera predostrožnosti, jer su ovdje magle i nevrijeme vrlo česti, a skretanje sa pravca može da bude fatalno. Traverziranje platoa vršimo u pravcu SSZ, kod ruba podnožja Aleksandre skrećemo u desno i spuštamo se do Istočnog glečera Aleksandre. Golemu preprijeku nedavne lavine razmijerno lako prelazimo, no nakon toga uspon po ledenjaku radi velikih raspuklina postaje sve teži. Strmina je znatna, a razrjeđenost zraka otežava prilično dijanje. Prema tehničkom opisu koji sam dobio od sekretara planinarskog kluba Ugande treba da pokušamo prelaz na istočni greben Margerite. Sa najvećim naporom i smjelim pokušajima nikako ne uspijevamo naći prelaz preko ogromnih ledenih siga koje nam vise iznad samih glava. Čujemo im zvuk treperenja pri svakom strujanju zraka. Vrijeme odmiče, snage nas napuštaju, prozebli smo, a vrh je tako blizu, a opet tako daleko. Konačno se odlučujemo na traverziranje samog istočnog ledenjaka Aleksandre do sedla koje rastavlja Aleksandru od Margerite. Vrijeme nam pogoduje, ne postoji opasnost od skore promjene vremenskih prilika i oko 2 poslije podne dostižemo vrh Albert Hoš, svega 15 minuta po grebenu i konačno eto sini od 4950 metara. Moj visinomjer koji može pokazivati visinu do 5000 metara gotovo je pri kraju. Još svega 170 metara do našeg cilja. Kratki odah i već nastavljamo vrlo eksponiranim snježnikom uspon. No ogromne ledene barijere uskoro nam sprječavaju daljnje napredovanje. Ne preostaje nam ništa drugo nego skretanje u lijevo u samu stijenu Albert. Skidamo dereze i zahvaljujući odličnoj penjačkoj tehnici Panzeria uspijevamo i ovu gotovo vertikalnu kratku stijenu premostiti. Oko 4 sata poslije podne dostižemo vrh Albert Hos svega 15 minuta po grebenu i konačno eto nas na najvišem vrhu Ruwenzoria-Margeriti. Nalazimo se na visini od 5120 metara, trećem najvišem vrhu ogromnog afričkog kontinenta. Cilj tolikih napora i pregaranja konačno je dostignut. U udubini ovog vrha koji u formi ogromne ledene cvjetice dominira legendarnim Mjesečevim planinama ostavljamo zastavice naših domovina...

Miroslav Rotschild rodio se 19. ožujka 1916. godine u Gospiću. Još kao dijete preselio je s majkom na drugu stranu Velebita u Karlobag, a kasnije u Rijeku, odakle je stigao u Zagreb i tu se stalno nastanio.
Već u najranijoj mladosti zavolio je prirodu, a kroz zagrebačko Sljeme duboko i istinski zavolio je i planine. Gotovo nije bilo nedjelje

Ras Degen, najviši vrh Etiopije

Foto: M. Rotšild

a da nije bio bilo na Medvednici, bilo u Samoborskom gorju. Kao 14-godišnji dječak prvi puta popeo se na Triglav, a iste godine još i na Mojstrovku. Otada svakog ljeta odlazi u Alpe, Julijske i Kamniške a i Karavanke, i penje se na njihove najviše vrhove.

Prije rata bio je i aktivni skijaš-dugoprugaš, te je 1937. bio i član reprezentacije jugoslavenskog društva »Makabi« na Zimskim makabejskim natjecanjima u Čehoslovačkoj. U Banjskoj Bistrici bio je tada drugi u štafeti 4×10 kilometara, a četvrti na stazi od 30 kilometara u priličnoj medunarodnoj konkurenčiji.

Poslije rata često je kao član sekcijske »Goranin« PD »Zagreba« odlazio u Alpe i penjao se na Razor, Stenar, Krn, Mrzli vrh i na Triglav (Bambergovim putom). Od 1953. godine član je PD »Runolist« u Zagrebu.

U svojoj užoj domovini, Hrvatskoj, posjetio je gotovo sve vrhove u Gorskom kotaru i Hrvatskom Zagorju, a u Bosni dulje vrijeme boravio je na Jahorini.

Godine 1954. bio je službeno premješten u prijateljsku afričku zemlju Etiopiju. Tamo se povezao sa lokalnom sekocijom CAI (Club Alpino Italiano) i sa njenim članovima izvršio neke vrlo lijepo uspone, od kojih je svakako najvredniji uspon na Ambo Toquile, jednu od najljepših stijena Eritreje.

U ožujku 1956. izvršio je uspon na najviši vrh u Kilimandžaru, Kaiser Wilhelm (5890 m). Taj uspon bio je izvršen pod razmijerno teškim prilikama uslijed velikih snježnih naslaga. Rothschildov partner, inače Englez, nije se tom prilikom uspio popeti na vrh radi nedovoljne fizičke kondicije. Taj uspon opisan je u našem časopisu u broju 3. od 1956. godine.

Godine 1958. popeo se na najviši vrh Etiopije, Ras Degen (Ras Dashan 4620 m) i uokle nepristupačne i slabo poznate vrhove. O tom pothvatu izašao je članak u 2. broju našeg časopisa 1958. godine.

Uspon na Ruwenzori uspijelo mu je izvršiti u zajednici sa još dvojicom članova CAI (Panzeri i Ravasini) tik pred povratak u domovinu.

Dr. Željko Poljak

Petar Lučić-Roki

PIERO GHIGLIONE

Prije kratkog vremena umro je talijanski alpinista Piero Ghiglione, veoma poznat i izvan granica svoje domovine kao nestor među svjetskim alpinistima. Taj neumorni organizator velikih pohoda širom cijelog svijeta umro je u 77. godini života dne 11. listopada 1960. nakon jedne automobilske nesreće koja ga je zadesila u blizini grada Trenta, gdje je prisustvovao IX Međunarodnom festivalu planinskih i istraživačkih filmova. Upravo se bio vratio sa ekspedicije na Groenland.

Ing. Piero Ghiglione bio je čovjek neiscrpive energije i otpornosti, unatoč svoje visoke starosti. Kada sam ga prije četiri godine prvi puta upoznao za vrijeme istog festivala u Trentu, nisam mogao vjerovati da je taj čovjek već prevadio sedmi decenij svog života, jer hitrost njegovih pokreta i sva njegova aktivnost nije nipošto odavala njegovu visoku dob. I tada se Ghiglione bio baš vratio sa jedne ekspedicije u Andama Perua.

U godinama smionih alpinističkih zahvata od Mont Blanca do strmih stijena grupe Kaiser Gebirge u Tirolu, Ghiglione je našao i prešao mnoge prolaze po ledenu strminama tih alpskih masiva. Godine 1929. prepenjao je on u navezu sa Filippijem i Ravelijem tzv. Grand couloir, sjeveroistočno od vrha Mont Blanc du Tacul. Uspon je bio izведен po najvišem i najstrmijem toku ledenjaka Mer de Glace, a ponovili su ga tek 1934. godine Gervasutti i Chabod. Zanimljivo je, da je Ghiglione bio možda najaktivniji u zadnjem razdoblju svog života, pa smo tako u posljednje vrijeme mogli često zapaziti u mnogim časopisima vijesti o njegovim eks-

Jugoslavenska zastava na najvišem vrhu Etiopije

Foto: M. Rotšild

pedicijama u Ande, na ledene planine Aljaske, u Himalaju ili na vrhove najviših planina Afrike. On je bio alpinista koji je obišao istaknute planinske masive svih pet kontinenata, a pod sam kraj života uspio je osvojiti i vrhove dalekog Groenlanda, kamo prije nije dospio.

U Andama Perua istraživao je godine 1950., 1952. i 1953. grupu Cordilliere de Vilcanota, i tom prilikom osvojio čitav niz teško pristupačnih vrhova od preko 6.000 metara visine. U toku svojih brojnih ekspedicija u Himalaju doživio je prije nekoliko godina jednu potresnu tragediju, kada je krenuo sa trojicom talijanskih alpinista prema vrhu Api, a morao se vratiti poražen i sam, jer su mu prilikom uspona smrtno stradala sva tri druga.

1957. godine odazvao se pozivu engleskog alpiniste Gregorya da učestvuje u velikoj istraživačkoj ekspediciji u Karakorum Himalaju. (Alfred Gregory bio je član pobedničke Huntovе ekspedicije na Mount Everest 1953. godine).

Prilikom Ghiglioneove ekspedicije na Ruwenzori u Africi u siječnju prošle godine, pratili su ga talijanski vodič Carlo Mauri i alpinista dr. Giorgio Gualco, obojica odlični fotografi. Kada je par mjeseci kasnije, početkom ljeta 1960. organizirao prvu talijansku ekspediciju na Groenland, bila je grupa u istom sastavu: Ghiglione—Mauri—dr. Gualco.

Ekspedicija na Groenland bila je odlično opremljena za surove prilike polarnih krajeva, pa su tako doprli 20. srpnja do naselja Umanak, koje se nalazi na zapadnoj obali Groenlanda, na kojih 71° sjeverne širine. Vrijeme ih je dobro poslužilo. Stalno je bilo vedro i mirno sa mnogo sunca, a dnevna temperatura kretala se od $20-25^{\circ}\text{C}$ iznad nule, dok su Milano i Kopenhagen ostavili u kiši i vrlo tmurnom vremenu. Pod tim povoljnijim uslovima ekspedicija je osvojila tri dosad još netaknuta vrha ovog područja. Jednu od osvojenih bezimenih ledenih piramida, visoku 2.310 m, nazvali su imenom »Italia«. Uspon i silaz s ovog vrha trajali su punih 18 sati, a kada su stupili na vrh oko 9 sati navečer, sjalo je toplo sunce polarnog dana, tako da su im i rukavice bile suvišne. U svom izvještaju sa ekspedicije opisuje Ghiglione sjajne vidike sa duge bijele rijeke golemih ledenjaka na duboke fjordove po kojima lagano plove sante poput ledenih bregova. Opisujući ove fjordove, on ih uspoređuje sa slikovitim fjordovima Novog Zelandia i Norveške, ali ovima na obali Groenlanda daje prednost, pripisujući im upravo zapanjujuću ljepotu.

Tek što se vratio sa ove uspjele ekspedicije, već je snovao novi pohod u Afriku, sa zadatkom da otkrije mogućnost jednog novog smjera za uspon na Ruwenzori.

Tko zna, koliko bi još dalekih pohoda doživio Piero Ghiglione, ovako pun energije i poleta, da ga nije smrt na ovako banalan način prekinula pred samim vratima grada u koji je navraćao gotovo svake jeseni, da i sam učestvuje na velikoj reviji značajnih istraživača i alpinista čitavog svijeta. Za njim su ostala na policama izložbe u Trentu njegova pisana djela, koja će još dugo i mnogo govoriti za njega. Njegove posljednje knjige: »Himalaja - Karakorum«, »Dall'Artico«, »Il Monte Bianco« i »A zonzo per il mondo« ostale su kao iznenadni i tužni memento na tog pionira talijanskog alpinizma velikog stila.

Iz rada naših organizacija

Dr. Vladimir Blašković, Zagreb

Primjer društvene aktivnosti planinara-seniora

Dvije tisuće tri stotine kolimetara bilo je dugačko prošlogodišnje kružno planinarsko-turističko putovanje tridesetpetero članova Skupine seniora PD »Zagreb« po Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Južnoj Dalmaciji. Neosporno je to bio lijep i posebno zanimljiv 15-dnevni izlet, izvršen između 20. V. i 3. VI. udobnim autobusom (i odličnim šoferom Milanom Horvatom) zagrebačkog »Putnika«, koji je i ove godine pokazao pohvale vrijedno razumijevanje za društvenu aktivnost planinara, te je naročitom predusretljivošću pridonio lakšem ostvarenju najatraktivnijeg planinarsko-seniorskog izleta u ovoj godini.

Od prvoga do posljednjega dana to je putovanje poput goleme filmske vrpce neprekidno rastvaralo pred očima izletnika divotni kaleidoskop najoriginalnijih živih slika prepunih najbizarnije šarolikosti, prirodnih ljepota, historijskih spomenika, kulturno-historijskih bogatstava, etnografskih vrednota i društveno-gospodarskih osobitosti, tako da će taj izlet svakome učesniku bez sumnje ostati posebno drag i trajno ugodan doživljaj. Izvanredni primjeri ubrzanog razvitka i snažnog napretka jednog dojuče još svestrano zaostalog balkansko-turskog vilajeta i siromašnog planinsko-dinarskog područja u kulturno-prosvjetno napredniju i društveno-ekonomski suvremeniju socijalističku zemlju nizali su se na tom putu neprekidno i veoma impresionantno. Tko iole pozna našu zemlju, kome su makar samo najopćenitije poznata krupna historijska zbivanja na ovoj našoj golemoj društveno-političkoj vjetrometini i vjekovnoj balkanskoj raskrsnici imperijalističkih silnica i zavojevačkih putova, tko zna zaostalo *jučer* i napredno *dan*, tome će već sam smjer i pravac toga seniorskoga puta biti dovoljna argumentacija naprijed istaknute tvrdnje. Itinerer je, dakle, bio ovaj:

Zagreb — Bos. Gradiška — Banja Luka — kanjon Vrbasa — Jajce (i Pliva sa svojim jezerima) — Bugojno — prijevoj Makljen (1123 m) — Prozor — dolina Rame — Jablanica i Jablaničko jezero (s hidroelektranom) — Konjic — prijevoj Ivan (967) — vrelo Bosne i Ilijza — Sarajevo i Trebević (njegov istočni greben, 1500—1600 m, i planinarski dom »Čelina«, 1296 m) — Pale — prijevoji Bare (1036 m) i Jabuka (1094 m) — Goražde — dolina Drine — Foča — dolina Sutjeske (Tjentište, Suha) — prijevoj Čemerno (1329 m) — Avtovac — Bileća — Nikšić — prijevoj i visoravan Krnovo (1400 m, i planinarski dom »Bukovik«, 1200 m) — Šavnik — visoravan Mljetičak — visoravan Jezera i Žabljak (1450 m) — durmitorsko Crno jezero (s proljetnim slapovima ispod Mededa) — Čurovac (iznad Tare, 1625 m) — kanjon Tare (sa 156 m visokim mostom kod Levertare) — Mojkovac — Biogradsko jezero u rezervatu Bje-lasice (s planinsko-turističkim domom, 1200 m) — Kolašin — Matešev — Bioč — dolina Morače (kanjon Platići i manastir Morača) — Titograd — novom cestom preko Skadarskog jezera — Virpazar — Sutorman — Stari Bar — Ulcinj — Bar — Sveti Stefan i Miločer — Budva — Cetinje — Lovćen (Jezerski vrh s Njegoševim mauzolejom, 1657 m) — Njeguši — Krstac — Boka Kotorska (Kotor, Prčanj, Dobrota, Perast, Risan, Hercegnovi) — Gruda — Dubrovnik — Dubrovačka rijeka — Trsteno (i njegov arboretum) — jezero Kuti — Mlinište — vrelo Bune i Blagaj — Mostar — Lištica — Imotski s Modrim i Crvenim jezerom — Duvanjsko polje (s ponorom Šujice) i Duvno — Livno i Livanjsko polje — Bos. Grahovo — Drvar i Titova pećina — Bos. Petrovac — Bihać — Plitvička jezera — Slunj — Karlovac — Zagreb.

Taj i tako realiziran itinerer dovoljno jasno ukazuje na zamašitost, zanimljivost i, slobodno je reći, pun uspjeh jednog planinarsko-turističkog višednevног izleta, na kome je reprezentativnu funkciju vršio pročelnik Skupine seniora dr. Ivo Lipovčak, blagajničke je i tehničke poslove obavljao Dragutin Pavin, a organizator je izleta i stručni voda puta bio profesor dr. Vladimir Blašković. Detaljniji prikaz ovog putovanja prelazio bi okvir i prostorne mogućnosti ove opće informativne registracije.

Možda još samo nekoliko konstatacija. Bez šofera, u autobusu je od 35-ero izletnika bilo 18 žena, a tabelarni pregled godina starosti učesnika izleta je ovakav:

do 50 godina starosti 2 izletnika					
od 51 „	55 „	”	”	3 „	”
„ 56 „	60 „	”	”	9 „	”
„ 61 „	65 „	”	”	7 „	”
„ 66 „	70 „	”	”	10 „	”
preko 70 „		”	”	4 „	”

Ukupni broj godina svih izletnika (uključujući i šofera) bio je približno jednak broju ukupno prevaljenih kilometara puta. Prosječna starost izletnika oko 64 godine, a to ukazuje na primjernu vitalnost i društvenu aktivnost naših seniora. Da izletnici u poodmaklim već godinama uzmognu s uspjehom savladati znatne fizičke napore dugačkoga puta, naročita je organizaciona pažnja bila posvećena osiguranju udobnih ubikacija, pa su noćenja bila unaprijed osigurana u ponajboljim hotelima: Bugojno »Nova Bosna«, Sarajevo »Evropa«, Nikšić »Onogošć«, Žabljak »Durmitor«, Kolašin »Bjelasica«, Titograd »Crna Gora«, Budva »Mogren« — depandansa »Avale«, Kotor »Slavija«, Dubrovnik »Lapad«, Mostar »Neretva«, Livno »Dinara«, Plitvice — depandanski paviljoni (Korana, Okrugljak i Galovac) hotela »Plitvice«.

Uz primjerne ugostiteljske usluge, što ih u visokim evropskim razmjerima pružaju na pr. hoteli »Onogošć« u Nikšiću i »Crna Gora« u Titogradu, ovoga puta »prelaznu zastavicu« odličnog prijema, izvrsne prehrane i vrlo udobnog smještaja naših seniora odnjelo je Turističko-ugostiteljsko preduzeće »Bjelasica« u Kolašinu (direktor drug Momčilo Rakočević), a srdačnošću i solidnim poslovanjem istakli su se još hotel »Durmitor« u Žabljaku i ugostitelj-paušalista Marendić u Imotskome. Naprotiv, ugostiteljsko poduzeće »Avala« u Budvi, a donekle (nažalost!) i hotel »Plitvice« na Plitvičkim jezerima nisu uspjeli u učesnicima ovoga izleta naći i zadobiti turistički ponajvređniju t. zv. »živu reklamu«. Doduše, ni tu nije bilo loše, ali nije bilo ni ono, što se očekivalo i što bi trebalo da bude adekvatno takvim turističkim centrima, kao što su Budva i Plitvice i što bi odgovaralo ugledu njihovih prvih ugostiteljsko-turističkih poduzeća. Kod »Plitvice« treba još napomenuti neopravданo i pokudno zapostavljanje našeg čovjeka, domaćeg turiste i gosta prema strancima (što je opet, i nažalost, opća boljka našeg ugostiteljstva).

Ne će biti nezanimljivo još i to, da su se u ovoj seniorskoj skupini izletnika nalazila i tri lječnika, sva trojica dobro opskrbljeni priručnim medicinskim sredstvima »za svaku eventualnost«. U 15 dana na 2300 km dugačkom i podosta naporom putu (i blizu 2300 godina u autobusul), jedino je priručna apoteka i »tehnička« vještina dra. Rasuhina jedamput vrlo uspješno došla do »jačeg« izražaja. Trebalo je, naime, širokim flasterom — zakrpati pleksis-staklo na krovu autobrašne, što ga je probušila jedna žilava i dobro zakamuflirana smrekova grana kod Crnog jezera ispod Durmitora. To je bila najteža »bolest« i odlično izvedena »operacija« na putu.

Uz punu pregršt ugodnih osjećaja, reminiscenčni razmišljaji o ovome izletu asocijativno nameću i jedno prilično delikatno pitanje: koliko naši planinari, izletnici, turisti, ferijalci i kako li se sve ne zovu, ukratko, koliko naši ljudi (osobito oni s vlastitom »motorizacijom!«) poznaju svoju zemlju; poznaju li je dovoljno i osjećaju li uopće potrebu, da je stvarno i dobro upoznaju? Postoji li u širim krugovima naših radnih ljudi i omladine dovoljno razumijevanja, smisla i volje, da se pode malo dalje i šire van uobičajenih (i reklamiranih) turističkih cesta i manje više stereotipnih itinerera, kojima se ponajčešće putuje »poput kofera«. Postoji li smisao i želja, da se zakorači malčice podalje od označenih putova i staza i ponekad zagrabi krševitim bespućem. Koliko li je tu zanimljivosti i ljepota!

Možda ne bi bilo suvišno porazmisliti i porazgovoriti o tome u okviru općeg i prilično aktuelnog problema, koji se odnosi na sadržaj i oblike rada društveno-korisne aktivnosti naših suvremenih planinarskih, planinarsko-turističkih, turističkih, izletničkih i njima sličnih organizacija. No to pitanje prelazi već okvir ovog informativnog prikaza o jednom uspjelom izletu naših planinara-seniora.

Iz pere mladih

Ivanka Pauše, Zagreb

Preko Velebita i Paklenice u Novigrad

(Utisci s Prvog sastanka PTT planinara Hrvatske)

- Ti si iz Niša?
- Ja sam iz Zagreba, radim na telefonu...
- Ima li kod vas zgodnih momaka?
- Signorine, ča vi tu o momcima. Doša' sam iz Splita...

Dvije planinarke, sasvim mlade, jedna plavuša, kratke kose, dječačkog izgleda, a njena kolegica crnka ozbiljnija. Pored njih mladić s francuskom kapom, okruglastog lica, tipični Dalmatinac. Ovo im je prva zajednička večer, prvi susret. Dvadesetosmog studenoga naveče smo se upoznavali. Čim su se na magnetofonu počeli okretati kolutovi, raspoloženje je poraslo. S Novigradašima smo postali najbolji prijatelji. Isto veće prikazali smo nekoliko crtanih i kraćih dokumentarnih filmova. Svi su bili zadovoljni. Novigrad nema kina, pa su ih ove predstave, iako pod vedrim nebom, zanimale i oduševile. Dalje smo plesali, sklapali nova poznanstva, obnavljali stara, iznenadeno sretali nova i poznata lica, pričali o teškim usponima na Jalovec, Alan, Durmitor... pedesetčetvrte, četrdesetdevete, tridesete...

Kad je oko jedanaest prestala glazba još su nam dugo Novigradaši pjevali o Novigradu, o moru, o ljubavi...

Dvadesetosmog ujutro razglas nas je probudio: »Dobro jutro planinarke i planinari učesnici I. Sastanka planinara PTT Hrvatske...«

Tako je počeo prvi službeni dan našeg sastanka. Podigli smo sve tri zastave, državnu, zastavu grada Novigrada i novu plavo-bijelu zastavu Planinarskog društva »Sljeme«, koje je dalo inicijativu i organiziralo ovaj sastanak.

Saznali smo, da je za taj dan pripremljen izlet u Zadar. Bili smo oduševljeni.

U Zadru smo posjetili moderno uređenu poštu Zadar 1 — jednu od najljepših pošta u državi. Mala zakuska, s dobrim dalmatinskim vinom još više nas je zbližila s našim zadarskim kolegama.

Zadar već zimuje. U tmurnom jesenskom prijepodnevu ruševine su izgledale još tužnije. Zadar nije izgledao veselo. Setali smo rivom, razgledavali Sv. Donat, kolonade — ostatke stare Jadere, slikali pontonski most na bačvama...

Žurili smo se natrag u Novigrad. Po povratku smo složili nogometnu ekipu za prijateljski susret s domaćim klubom. Utakmica je vođena po »međunarodnim« propisima, iako sudac »nije u svim trenucima uspio zadržati igru u svojim rukama«. Zbog mraka, koji se naglo spustio morali smo požuriti svršetak, pa je, eto, ispalo da su nas Novigradaši pobijedili.

Navečer se opet odmaralište »Tvorpama«, naša matična baza, uskomešalo. Pripremali smo logorsku vatru. Tačno u dvadeset sati započela je glavna svečanost u čast Dana Republike ispred zgrade općine Novigrad. Na susjednim strmim obroncima i starom porušenom gradu planuli su deseci krijesova. More je bilo mirno i glatko. U njemu se odražavao odsjaj zapaljenih krijesova. Novigrad je bio na nogama. Pred mikrofonom, uz logorsku vatru, započeli su pozdravni govorovi predstavnika Općine, predsjednika Planinarskog društva »Sljeme«, Planinarskog saveza Hrvatske, Savjeta planinara Zagreba, te delegata planinarskih društava iz Beograda, Novog Sada, Ljubljane, Sarajeva, Niša, Splita, Rijeke, Ogulina, Bjelovara, Križevaca, Varaždina itd. I tako je taj sastanak, koji je bio zamišljen u skromnim razmjerima, postao velika manifestacija planinara — poštara cijele Jugoslavije. Ta

večer završila je praznički i za Novigradane, koji su s nama proslavili na svečani način Dan Republike.

Sutradan se spremao veliki »ispit«. Orijentaciono natjecanje posebno u ženskoj i muškoj konkurenciji.

Osvanulo je vjetrovito sunčano jutro. Zvučnici zovu natjecatelje na zbor. Državna himna — zastave se polako penju na koplja. Uzbuđenje je dostiglo vrhunac. Svi očekujemo zadatke.

Svi smo napeto očekivali start prve ekipe. Oni već izrađuju zadatke. Kompas, sekcijska karta, trokuti, zadatak... dobro... sve je u redu, krećemo. Dalje je sve išlo jednostavnije.

Dalekorizma pratimo kretanje natjecatelja. U podnevnim satima stiže prva ženska ekipa. Veliki pljesak djevojkama pobjednicama. Znojne su, umorne, ali nasmijane. — Prvo pitanje: »Jesmo li prve?«

Iza njih polako pristižu ostali. Za ručkom izmjenjuju se iskustva, pričaju doživljaji... kontrolori sređuju rezultate.

Vođa natjecanja proglašava pobjednike. Nagrade su posebna iznenađenja. Prva ženska ekipa: Kozović, Kuga, Vojvodić, Pauše (planinarska torba).

Prva muška ekipa Jovović, Babić, Novak, Srdelić (planinarske košulje).

Posebno su nas iznenadili Ogulinčani, kojima je ovo bilo prvo natjecanje, a plasirali su se na drugo mjesto. To nam je posljednje zajedničko veče. Provodimo ga u plesu, pjesmi, smijehu.

Svečani dio sastanka protekao je u lijepom drugarskom raspoloženju. Spomen-zastavice, koje je »Slijeme« dalo svim društvima, koja su sudjelovala na ovom sastanku i spomen-darovi, koje je organizator dobio od sudjelujućih društava još će više povezati planinare međusobno. Posebno su bili zapaženi darovi Ljubljane i Niša.

Ujutro smo se dugo rastajali. Odlazimo autobusima za Split, Ogulin, Zagreb, Rijeku, Ljubljana... Rastanak s domaćinima — Novigradanima bio je težak. Mašemo im sa željom da se vratimo u simpatični Novigrad ljeti...

U Starigradu Pakleničkom je prvi odmor. Gledamo u gole strme padine kanjona Velike Paklenice, kroz koju su prije dva dana iz Like preko Velebita došli naši PTT planinari na slet u Novigrad. Gledamo dugo u kamen, koji ne dozvoljava život ni otpornoj makiji. Organizatori pričaju, da je prvo bitna zamisao bila, da se ovaj sastanak održi u Starigradu Pakleničkom i po toj Paklenici je čitav sastanak dobio i svoj simbol. Međutim, poteškoće oko smještaja bile su tako velike, da smo bili zahvalni Novigradanima za pruženo gostoprimstvo.

Jadranskom magistralom nastavljamo prema Rijeci. Povremeno se zaustavljamo i snimamo divne, nezaboravne prizore mora u rano predvečerje. Teško, da će i kolor-film moći reproducirati te boje kojima se prelijevalo more.

Nismo mogli mimoći ni Jablanac s kojim nas vežu lijepo uspomene logorovanja, kao ni gostoprimstva tamošnjeg planinarskog doma. Iako pun autobus ipak smo još »utrpalii« planinare iz Planinarskog društva »Zagreb« koji su na magistrali kod Jablanca silazeći s Velebita bespomoćno tražili prevozno sredstvo.

Posebna briga kolega iz Planinarskog društva »Učka« iz Rijeke da nas što udobnije smjeste u vlak zaslужuje posebnu hvalu. Rastanak s njima i Ljubljancima u Rijeci bio je sruđan.

Kroz Gorski kotar, koji se već zavio u snježni plašt, prolazimo vlakom. Opet pričamo o utiscima i smijemo se anegdotama koje su nenadano iskrasnule.

Ovaj sastanak planinara ptt Hrvatske bio je zadnji u nizu aktivnosti, kojima je Planinarsko društvo »Slijeme« proslavilo svoju deset-godišnjicu. Sjećamo se vrlo uspjele izložbe planinarstva i filatelije u Zagrebu, centralne svečanosti u Sindikalnoj dvorani pošte Zagreb 2, proslave u planinarskom domu nad Vugrovcem, te uspjelog nastojanja oko osnutka novog planinarskog društva PTT službenika »Marjan« u Splitu... Proslavljen je jedan jubilej. Nekad mala skupina planinara u sastavu P. D. »Zagreb« danas je stvorila društvo koje je svojim radom zbljžilo i upoznalo planine cijele Jugoslavije, društvo čiji se članovi srdačno pozdravljaju sa svojim prijateljima u slovenskim Alpama, na velebitskim vrhovima, Prokletijama, Zelengori i Sutjesci...

IZ NAŠE ZEMLJE

ZAŠTITA PARK-ŠUME JANKOVAC NA PAPUKU

Na poziv Konzervatorskog zavoda Hrvatske održan je u planinarskom domu »Jankovac« sastanak kojem su prisustvovali predstavnici Šumskog gospodarstva Orahovica, kotara Našice, NOO Orahovica, Planinarskog saveza Hrvatske, Turističkog saveza Osijeka, Skijaškog podsaveza Osijek i P. D. »Osijek«. Na sastanku konačno je riješeno pitanje uređaja i održavanja park-šume Jankovac, zatim čuvanje i održavanje povjesnih i prirodnih znamenitosti na tlu park-šume, smještaj novih rekreacionih objekata, proširenje planinarskog doma na Jankovcu, uređenje tamošnjeg jezera te dalja izgradnja slalom-staze nedaleko doma na Jankovcu. Glavnu brigu oko uređaja i čuvanja park-šume vodiće Šumsko gospodarstvo Orahovica, dok će glavnu novčanu pomoć pružati kotar Našice i NOO Orahovica. Park-šuma Jankovac prostire se na Papuku u površini od 641 hektara. Na ovom sastanku riješena su i neka druga otvorena pitanja koja je pokretala planinarska organizacija i Turistički savez Osijeka.

DOZVOLJENI I NEDOZVOLJENI BUKETI

Nedjeljom uveče, kada u slovenačke željezničke stанице pristižu vozovi puni turista koji se vraćaju sa planina, često se može vidjeti kako omladinci pristupaju pojedinim turistima i oduzimaju im velike bukete planinarskog cvijeća. To su članovi »Planinske straže«, čiji je cilj da zaštiti alpsku floru od lakovislenih ili nesavjesnih turista spremnih da uberu svaki cvijet koji vide.

Oduzimanje ovakvih »predimenzioniranih« buketa predstavlja, ustvari, posljednji i najstrožiji čin u okviru raznih mjera koje su preduzete u cilju zaštite prirode, prije svega rijetkog alpskog cvijeća, kome bi inače prijetila opasnost da izumre. »Planinska straža« je stavila na željezničkim stanicama, u lokalima i na putevima koji vode u planine plakate sa pozivima turistima da čuvaju cvijeće, a

na mnogim mjestima se njima dijele leci kojima se obavještavaju kojeg i koliko cvijeća mogu da uberi.

PETSTO PLANINARA NA PRVOM SABORU PLANINARA SRIJEMA

Prošle jeseni oko 500 planinara iz Sremske Mitrovice, Rume, Vrđnika, Šapca, Sremskih Karlovaraca, Indije i Novog Sada okupilo se na prvom saboru planinara Srijema. U subotu je kod doma na Zmajevcu podignut pravi mali grad od šatora, a uveče je kraj logorske vatre održano malo veselje, koje je trajalo do kasno u noć.

U nedjelju prije podne planinari su se takmičili u nekoliko disciplina. U orijentacionom takmičenju deset omladinskih ekipa pobijedila je ekipa iz Sremskih Karlovaraca. Pet ekipa se takmičilo u odbojci. Pobijedili su Vrdničani, a među 70 strelnica u gađanju zračnom puškom pobijedio je Branko Opačić iz Sremske Mitrovice.

Dok su se odvijala takmičenja, nekoliko većih grupa obišlo je poznata izletišta Fruške Gore — Crveni Čot, Brankovac, Iriški Vjenac i Popovicu.

Organizacija sabora bila je veoma dobra.

(R. K.)

PLANINARSTVO ULAZI U NAŠE TVORNICE

Ima već prilično mnogo tvornica u našoj zemlji, a osobito u Sloveniji, u kojima postoje i rade planinarska društva. Neka od njih imaju i svoje vlastite planinarske domove kao »Litostroj« u Ljubljani, »Cinkarna« u Celju, te »Željezara« u Jesenicama. Planinarsko društvo Tvornice automobila u Mariboru broji gotovo petstotina članova s omladinskom sekcijom od 72 člana, te pionirskom sekcijom.

U tvornici »Jugostroj« u Rakovici kod Beograda osnovano je ovog proljeća planinarsko-skijaško društvo istog imena. Članovi tog društva već su se ove godine popeli na Triglav. Taj je uspon organiziran u čast desetgodišnjice radničkog upravljanja u toj tvornici. U beogradskoj tvornici »Metalservis« osnovano

je proljetos planinarsko društvo P. D. »Metalservis«, koje je dosad pokazalo veoma plodan rad. U Željezari u Zenici postoji istoimeno planinarsko društvo, koje predvodi planinarstvo u čitavom zeničkom kotaru. U splitskom brodogradilištu radi veoma aktivni planinarski klub P. K. »Split«. U tvornici »Rade Končar« u Zagrebu radi veoma aktivno planinarsko društvo »Rade Končar«, dok u Fotokemiki u Samoboru djeluju s mnogo uspjeha P. D. »Dr. M. Plotnikov«. Osim toga u nekim tvornicama u Zagrebu postoje skupine planinara kao posebni odjeljci nekih od zagrebačkih planinarskih društava.

MEDVEDNIČKA MAGISTRALA

P. D. »Sljeme« u Zagrebu bavi se planiranjem buduće Medvedničke transverzale, koja bi obuhvaćala čitavu Medvednici od Susedgrada na zapadu, pa do se la Orešja na krajnjoj istočnoj točki Medvednice. Predviđeni planinarski put prolazio bi preko Zeline na selo Hrastje i tu bi skrenuo u sjeverozapadnom smjeru u selo Oreše. Odavde put bi vodio na zapad cijelom skupinom Drenove, prolazeći preko Zelingrada na vrh Kozelin i dalje preko Kašine na dom nad Vugrovcem. Slijedeća dionica obuhvatila bi Rog i Veliku Peć, zatim Gorščicu, Rauhovu lugarnicu, Horvatovih petsto stuba, dom na Puntijarki, dom Sutjesku, Oštrelju, Tomislavov dom, Kraljičin zdenac, dom Grafičar, Dom Risnjak, slap Sopot, Ponikve, dom na Glavici, dom Bizek i konačno dom pod Susedgradom. To je uglavnom samo opći pravac zamišljene Medvedničke transverzale koja, ako se ostvari, bit će posigurno najposjećenija lokalna transverzala kod nas.

SPOMENIK NA VRHU POHORJA

Planinarsko društvo iz Maribora počelo je sa pripremama za postavljanje spomenika na Jezerskom vrhu, dominantnoj tački zapadnog Pohorja, visokom 1.535 metara. To će biti verovatno jedan od najvećih spomenika u Sloveniji, visok 20 metara. To će biti vjerojatno jedan od granita po načrtima arhitekte Herberta Dofanika. Očekuje se da će otkrivanje spomenika biti 22. jula 1961. godine, na Dan ustanka naroda Slovenije.

PERSPEKTIVNI PLAN ZA PLANINARE OPCINE DONJI GRAD ZAGREB

Savjet za fizičku kulturu općine Donji grad, Zagreb, predložio je Narodnom odboru općine, a na temelju dobro razrađenih statističkih podataka, slijedeće teze

perspektivnog plana za planinarstvo za petogodište 1961—1965. P. D. »Sljeme« za dalju izgradnju planinarskog doma na Vugrovcu 4.000.000; P. D. »Zagreb« za proširenje planinarskog doma na Puntijarki 25.000.000; P. D. »Zanatlja« za izgradnju na Medvednici 50.000.000. Potrebne novce nabavit će se prihodom Sportske prognoze, dotacijom NOO-a Donji grad, sabirnom akcijom, te vlastitim sredstvima planinarskih društava.

NOVO DRUŠTVO U ILIJAŠU KOD SARAJEVA

Mjeseca studenog prošle godine osnovano je novo planinarsko društvo u Ilijašu. Ovo je 21. društvo na području Sreza Sarajeva a 42. na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Ovo društvo, koje je preraslo od planinarske družine PD »Željezničara«, u samostalno društvo, učlanilo je 230 članova, od čega su 80 pionir.

Kako se društvo nalazi pod patronatom Željezare Ilijaš, a okuplja radnike i službenike i ostalih radnih kolektiva, ustanova i organa, kao i škola iz Ilijaša, to se s pravom očekuje da će društvo pokrenuti planinarski rad u ovom malom industrijskom mjestu i da će u tome imati uspjeha.

Odlučeno je da se novo društvo zove Planinarsko društvo Željezare Ilijaš »Vrijezda«. U spomen istoimenog partizanskog odreda, koji je postojao i djelovao na ovom terenu, podići će se spomen-planinarski dom na Okruglici u blizini Ilijaša.

(U. Beširović)

OSMO MEĐUUNIVERZITETSKO TAKMIČENJE

Od 27. do 29. listopada 1960. održano je na Prokletijama Osmo međuuniverzitetsko orijentaciono planinarsko takmičenje studenta Jugoslavije, koje je organizirao Međuuniverzitetski planinarski odbor. On je za ovo takmičenje izabrao Prokletije. Ekipa su startale u prvoj etapi od planinarskog doma na Slanim poljanama i preko Žutog Kamena i Starca stizale do doma u Bjeluhi, a u drugoj etapi od Bjeluhe preko Čakora, Vaganice i Planinice nazad do Bjeluhe. Na ovom takmičenju sudjelovalo je 13 ekipa. Prvo mjesto zauzela je ekipa studenata iz Skoplja, koja je time po drugi puta osvojila prelazni pehar. Drugo mjesto zauzela je ekipa iz Beograda, a treće također studenti iz Skoplja. Izvan konkurenije sudjelovala je i jedna ekipa planinara iz Peći, koja je u generalnom plasmanu osvojila četvrto mjesto. Takmičenje je bilo vrlo naporno.

IZ INOZEMSTVA

MASHERBRUM

Početkom mjeseca kolovoza 1960. uspjelo je jednoj američkoj ekspediciji osvojiti prvi puta poznati vrh Masherbrum (7821 m) u Himalajama. Uspon su izvršili šef ekspedicije Nic Chlinch, Javed Akhtor, pakistanski oficir, te jedan od članova, Willi Unsold.

ANNAPURNA II

Jedna mješovita englesko-indijsko-nepalska ekspedicija osvojila je do sada neosvojenu 7951 m visoku Anapurnu II. Tri člana ekspedicije su uspjela izvršiti uspon pod lošim vremenskim uvjetima. Ekspedicija je bila sastavljena od šest engleskih, tri indijska i dva nepalska alpinista u zajednici sa vođom Šerpasa Dewa Tensingom. Anapurna II je drugi najviši vrh u zapadnom nepalskom Anapurnu masivu. Anapurnu I, koja je 125 m viša, i u tom masivu najveći vrhunac, osvojila je 1950. francuska ekspedicija pod vodstvom Maurice Herzoga.

NESREĆE U PLANINI

Nedavno je u »Bergsteigeru« izšlo nekoliko uputa za sprečavanje smrtnih slučajeva uslijed udarca gromom. Naime, u zadnje vrijeme dešava se sve više nesreća zbog nepoznavanja osnovnih pravila kod vremenskih nepogoda. Nevrijeme je opasno u slučaju da između munje i grmljavine prođe manje od 10 sekunda, jer u tom slučaju nije udaljeno više od tri kilometra.

Opća pravila su da treba izbjegavati: visoke tačke, vrhove, grebene, usamljena stabla, kapelice, sjenike, izvore i tokove rijeka, potoka, kao i rubove šuma. Tako-vi mesta treba u slučaju nevremena izbjegavati. Opasno je pridržavati se sajla na osiguranim putevima, dok cepine treba odlaziti daleko nekoliko metara. Grupe planinara treba da se razdvoje i samostalno nastave uspon ili da traže neko zaklonište.

Poželjno je tražiti zaklone u špiljama, koritima, uvalama, klancima, kao i u unutrašnjosti jednolično visoke šume. Sigurni smo u skloništima sa gromobranom, u kamionu ili kabini žičare. Ako ne postoji druga mogućnost, potrebno je legnuti na zemlju. Udarci gromom i s ti-

me u vezi nesvjesticu, traže hitno umjetno disanje na dulje vrijeme, a također je potrebno dozvati liječnika.

USPON NA DISTAGHIL SAR

Austrijski alpinisti Dieter Marchart i Günther Stärker izvršili su prvenstveni uspon na vrh Distaghil Sar 7800 m u Karakorumu. Poznati alpinisti dobili su teške smrzotine, te su najkraćim avionskim putem prebačeni u Beč. Ostali članovi ekspedicije vraćaju se brodom u Evropu.

HILARY NIJE MOGAO PRONĀCI »SNJEŽNOG ČOVJEKA«

Svi oni koji su vjerovali da postoji »snježni čovjek«, ili »jeti«, i očekivali da će Hillary poći za rukom da ga pronađe, ostali su razočarani. Pothvat, koji je započeo s mnogo reklame, i kod naivnih pobud mnogo nade, završio je bez uspjeha. Danas ni sam Hillary ne vjeruje više u »snježnog čovjeka«. Kako smo prošle godine javili, Hillaryjeva ekspedicija pošla je u Himalaje s dva zadatka. Prvi zadatak bio je da se ispita čovječji organizam, aklimatiziran na visini od 8.000 metara, i da se utvrdi, da li može efikasno funkcionirati i bez aparata za kisik. Drugi zadatak bio je potraga za »snježnim čovjekom«. Prije dvije godine jedna francuska ekspedicija ustvrdila je nakon povratka s Himalaja, da »snježni čovjek« ne postoji, i da su tragove golemih stopala, koji su mu pripisivani, podmetnuli promućurni domorodci, sa željom da privuku što više ekspedicija i tako sebi stvore vrelo prihoda. Hillary je izjavio prije ekspedicije: »Nadamo se prije svega da ćemo naći na neke tragedije, koje su vidjele prijašnje ekspedicije, a koji već pola stoljeća uzbuduju svjetsku javnost. Ne vjerujem da su ti tragovi lažni ni da ih je neko namjerno načinio. To će biti tragovi »jetija«, kojega Šerpasi smatraju pola čovjekom-pola životinjom.«

Ekspedicija je ispitivala domorodce, pregledala i analizirala neke predmete, koji su navodno u vezi s »jetijem« i temeljito pretražila područje, gdje je navodno viđen. Na visini od 5.500 metara montirani su bili posebni observatoriji, povezani s radio-stanicama. Na nekoliko mesta postavljene su automatske fo-

tografske stanice s flešom, koje bi automatski snimile »jetiju«, da je onuda propao. Ekipa na skijama obilazile su ovo područje u nadi da će tako naići na snježnog čovjeka. Bilo je planirano i njegovo hvatanje. Ekipa su bile opskrbljene puškama, koje su izbacivale metak sa jakinjom sredstvom za uspavljivanje.

Ekspedicija je nakon 12 dana puta stigla iz Katmandua, glavnog grada Nepala, do sela Beding na podnožju Himalaja (280 km). U tamošnjem budističkom samostanu Hillaryju su monasi pričali čak i o dva »jetija« koji su napali samostan. Obranili su se, navodno, zvonjavom, jer od toga »jetija« hvata panika i on bježi. To se navodno desilo prije dvije godine.

Ekspedicija se vratila, ali bez »jetija«. Nije ga dapaće ni vidjela. Hillary je ipak donio nešto »konkretno«. Poveo je sa sobom u Čikagu nepalskog vodiča Kumja Humbija, glavara sela Kumjunga, gdje se čuva jedan skalp, navodno »jetijev«. Selo ga nije htjelo povjeriti Hillaryju, nego je poslalo svog glavara, koji se sa skalpom mora vratiti u roku od 6 tjedana. Taj skalp star je navodno 200 godina. Na konferenciji za štampu u Čikagu Hillary je pokazao novinarima skalp, a i čovjeka, koji ga čuva. Susret novinara s Nepalcem bio je vrlo interesantan. Kad su ga ispitivali o snježnom čovjeku, ispričao im je, da su ga vidjela njegova djeca prije 4—5 mjeseci. On sam ga nije viđio. Kad je na poziv stigao na to mjesto, »jeti« je već pobjegao u gudure. Hillary je, izgleda, i sam konačno prestao vjerovati u to misteriozno biće. Rekao je novinarima: »Ne vjerujem da su ga njegova djeca uistinu vidjela. Naša akcija, da ga pronađemo ili bar utvrđimo nje-gove tragove, samo je potvrdila našu skeptičnost.«

Sovjetski istraživači i učenjaci također su tragali za snježnim čovjekom. Prije dvije godine kategorički su neki od njih ustvrdili, da on postoji na nekim područjima Pamira. Međutim, ove godine, nakon duljeg proučavanja navodnih tragova i svih mogućih indikacija, objavljena je na autoritativan način tvrdnja sovjetskih učenjaka, da je snježni čovjek samo plod fantazije.

LAVINA NA FUDŽIJAMI ZATRPALA 55 PLANINARA

Ogromna snježna lavina, koja se srušila niz jednu padinu Fudžijame u Japanu u dubinu od 1.800 metara, zatrpana je pod sobom 55 planinara, od kojih 39 studenata. Preko 600 osoba sudjelovalo

je u spasavanju. U ovoj nesreći poginulo je 9 osoba, a 33 je ranjeno. Ostali planinari spašeni su neozlijeđeni. To je najveća planinarska nesreća u Japanu od 1954. godine, kada je na Fudžijami poginulo 14 ljudi.

NAJVIŠA CESTA NA SVIJETU

U nepristupačnim predjelima Himalaja Indija gradi već nekoliko puteva da bi te krajeve povezala s ostalim dijelovima države. Sada se izgrađuje cesta od Gangtoka prema klancu Donkela. Kad se ta himalajska cesta bude dovršila, bit će to najviši put na svijetu: neki se njezini dijelovi nalaze i na nadmorskoj visini od blizu 6000 metara.

Na toj će se cesti u siječnju 1961. dovršiti i čelični most iznad klanca, dubok 2000 m. To će biti jedan od najviših mostova na svijetu.

Za izgradnju himalajskih puteva troše se goleme količine eksploziva. Upotrebljava se moderna oprema, jer saobraćajnice treba probiti kroz krajeve, koji su donedavna smatrani neprohodnim i nepristupačnim. Ti putevi treba da povežu himalajske kneževine Sikkim i Butan s Indijom, koja s njima ima posebne ugovorene odnose. U Sikkimu živi oko 150.000 ljudi, a u Butanu oko 500.000.

UMJESTO PLANINARSTVA ATLETIKA

Kao član delegacije Planinarskog saveza Jugoslavije u Bugarskoj je nekoliko dana proveo Rade Nedeljković, načelnik Sreskog planinarskog saveza Smedereva. Sa povratka iz Srednje Gore, gde je pred međunarodnog sastanka planinara održano i Četvrtu međunarodno orijentaciono takmičenje Nedeljković nam je izneo nekoliko utisaka.

— Na vrlo lijepim terenima Srednje Gore održano je ustvari pravo atletsko takmičenje, a ne planinarsko. Mi smo došli u kompletnoj opremi, kad tamo — trčalo se u atletskim dresovima i patikama, samo sa kompasom u ruci — kaže naš predstavnik.

Zato su mnoge planinarske ekipе, među kojima i naša, zauzele slabija mesta. Naši su bili na sedmom, pretposljednjem mjestu, ispred Poljaka koji su poznati kao odlični planinari.

Poslije orijentacionog takmičenja članovi delegacije Planinarskog saveza Jugoslavije učestvovali su u mnogim razgovorima sa predstvincima odgovarajućih saveza drugih zemalja. Tom prilikom su sklopljeni načelni sporazumi o razmjeni planinara raznih zemalja, i izmjjenjena su iskustva.